

Πανεπιστήμιο Κρήτης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας
Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα
Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία

Διπλωματική εργασία
Θέμα: *Η Γενική Απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου (1825)*

Βατσάκη Αργυρώ

Ρέθυμνο, Δεκέμβρης 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Πρόλογος, σελ. 1-3
- A. Ιστορική αναδρομή έως το 1822, σελ. 4-7
Ιστορική αναδρομή 1822-1825, σελ. 8-15
Γενική εικόνα της εσωτερικής κατάστασης του Ναυπλίου 1822-1825, σελ. 16-24
Γενική Απογραφή του Ναυπλίου 1825. Μορφή καταστάσεων – Στοιχεία – Προβλήματα, σελ. 25-30
- B. Οικιστική Ανάλυση, σελ. 31-36
- Γ. Στεγαστική Ανάλυση, σελ. 37-44
Παράρτημα Στεγαστικής ανάλυσης
- Δ. Πληθυσμιακή Ανάλυση, σελ. 45-83
α) *Επάγγελμα*, σελ. 45-58
Παράρτημα κεφαλαίου
β) *Πατρίδα*, σελ. 59-83
Παράρτημα κεφαλαίου
- Επίλογος, σελ. 84-85
- Βιβλιογραφία, σελ. 86-88

Πρόλογος

Αφορμή για το αντικείμενο αυτής της εργασίας αποτέλεσε η ενασχόληση με το θέμα «*Δημογραφία ελληνικών πόλεων την περίοδο πριν την επανάσταση του 1821 έως το 1830*», στην οποία επιχειρήθηκε η ανασυγκρότηση της πληθυσμιακής εικόνας του χώρου που θα αποτελέσει αργότερα το ελληνικό κράτος, δηλαδή των διαμερισμάτων της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας και των νησιών του Αιγαίου, και ειδικότερα, όπου τα διαθέσιμα στοιχεία το επέτρεπαν, κάποιων επαρχιών και πόλεων την περίοδο αυτή· τελικός στόχος ήταν η διαπίστωση της τομής που επέφερε –ή όχι– στη δημογραφία η Ελληνική Επανάσταση.

Το εγχείρημα ήταν δύσκολο και συναντήσαμε πολλά προβλήματα στη σύνταξη των πληθυσμιακών πινάκων, καθώς τα στοιχεία για την περίοδο μέχρι το 1828 είναι προστατιστικά δηλαδή «ατελή» -ο όρος δε σημαίνει απαραίτητα και ψευδή-, ποικίλης προέλευσης και κατακερματισμένα, με αποτέλεσμα να μη μας επιτρέπουν να καταρτίσουμε μια συνολική εικόνα για τη δημογραφική κατάσταση του ελληνικού χώρου.¹ παράλληλα η εμπόλεμη κατάσταση, που συνεπάγεται ομαδικές μετακινήσεις πληθυσμών, εποικισμούς και ένα έντονο προσφυγικό ρεύμα δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο αυτή την προσπάθεια, καθώς δύσκολα μπορεί να ανιχνευθεί ο ντόπιος πληθυσμός μιας περιοχής. Με δεδομένα λοιπόν την προβληματική φύση των πηγών και τις παρατηρούμενες, πολύ συχνά, δισταύουσες απόψεις των μελετητών, παρά το γεγονός ότι στηρίζονται στις ίδιες πηγές, αναφορικά με τον πληθυσμό μιας περιοχής, ήταν σχεδόν αδύνατο να καταλήξουμε στη διατύπωση κάποιων συμπερασμάτων· ωστόσο μπορέσαμε να διαπιστώσουμε τάσεις αυξομειώσεων του πληθυσμού και να υποθέσουμε τους πιθανούς λόγους τους.

Από τη μελέτη των δεδομένων μας παρατηρούμε τάσεις αύξησης του πληθυσμού, καθώς προχωράμε προς το 1821 και αντίστοιχα μείωσης τα χρόνια μετά το 1821 έως το 1830.² Οι ελληνικοί πληθυσμοί «μπαίνουν» εξασθενημένοι αριθμητικά στον 18^ο αιώνα και με δημογραφική δομή διαταραγμένη από τους πολέμους, τις μεταναστεύσεις και τις επιδημίες. Όσο προχωράμε σ' αυτόν και συγκεκριμένα την περίοδο 1750-1821 παρατηρούνται σημάδια αρχικά σταθεροποίησης και στη συνέχεια αύξησης.³ Μπορεί ο ρυθμός να μην είναι ενιαίος

---

¹ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Δημογραφικές εξελίξεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σελ. 152.

² Τα συμπεράσματα αυτά αφορούν κυρίως την Πελοπόννησο, κατά δεύτερο λόγο τη Στερεά Ελλάδα, ενώ τα νησιά αποτελούν μία ιδιαίτερη περίπτωση, καθώς ο πληθυσμός τους σε γενικές γραμμές κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα το διάστημα 1821-1830. Η νησιωτική Ελλάδα διατηρεί τον πληθυσμό της, γιατί όχι μόνο δεν αποτέλεσε χώρο στρατιωτικών επιχειρήσεων και συνεπώς δεν υπέστη και τα αποτελέσματά τους, όπως η ηπειρωτική, αλλά έγινε και «τόπος υποδοχής» προσφυγικών ρευμάτων από την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα.

³ Τα φαινόμενα των πολέμων, των μεταναστεύσεων και των επιδημιών εξακολουθούν όχι όμως με την ίδια ένταση, όπως συνέβαιναν τους προηγούμενους αιώνες. Η αύξηση του πληθυσμού κατά τον 18^ο αιώνα είναι γεγονός αναμφισβήτητο. Οι πρώτες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα συνεχίζουν το προηγούμενο δημογραφικό καθεστώς, χωρίς όμως τις μεγάλες καταστροφές, πράγμα που επιτρέπει τη σταθεροποίηση του πληθυσμού, απαραίτητη προϋπόθεση για την περαιτέρω ανάπτυξή του. Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 157-158.

για όλες τις περιοχές, πάντως την προαναφερθείσα περίοδο η γενική πορεία του είναι ανοδική.⁴ Αναμενόμενοι είναι οι λόγοι μείωσης το διάστημα 1821-1830· απώλειες σε έμφυχο δυναμικό και για τις δύο αντίπαλες πλευρές, Έλληνες που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, Οθωμανοί που μετοίκησαν σε διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· αιχμαλωσίες ανδρών και γυναικών και ένα έντονο προσφυγικό ρεύμα προς άλλα πιο ασφαλή μέρη του ελληνικού χώρου, όπως τα νησιά.

Με βάση αυτό το «μοντέλο» αύξησης και μείωσης του πληθυσμού παρακολουθήσαμε και την εξέλιξη του πληθυσμού του Ναυπλίου κατά την προεπαναστατική περίοδο μέχρι και τα 1828. Το Ναύπλιο κατά την προεπαναστατική περίοδο συμβαδίζει με το «μοντέλο» αύξησης του πληθυσμού, το διάστημα όμως από το 1821-1830, όπου θα έπρεπε να ισχύει το αντίστοιχο μείωσης, παρατηρούνται τάσεις αύξησής του και συγκεκριμένα ο πληθυσμός της πόλης από το 1822 εμφανίζει ανοδικές τάσεις με αποκορύφωμα το διπλασιασμό του στα 1825· αναλυτικά, σύμφωνα με τη βενετική απογραφή του 1700, η πόλη του Ναυπλίου είχε 5.904 κατοίκους⁵· στα 1799 ο Rouqueville κάνει λόγο για 7.000 κατοίκους, για 6.000 στα 1802 και για 4.000 στα 1815 αντίστοιχα.⁶ Κατά την έναρξη της Επανάστασης, και συγκεκριμένα μετά την κατάληψή της από τους Έλληνες στα 1822, ο πληθυσμός της πόλης του Ναυπλίου αυξάνεται και στα 1825 φθάνει τους 10.327 κατοίκους.⁷ Το διάστημα 1828-1830, σύμφωνα με τα στοιχεία της εποχής του Καποδίστρια, οι στατιστικές αναφορές των Τοπικών Αρχών και Ειδικών Επιτρόπων δίνουν πληθυσμό 5.556 κατοίκους, η δημογεροντία κάνει λόγο για 6.307 κατοίκους και η Πολιτειογραφική Επιτροπή για 4.641 κατοίκους, ενώ η *Expédition Scientifique de la Morée* για 5.500 κατοίκους.⁸ Εάν

---

⁴ Ο πελοποννησιακός πληθυσμός, για παράδειγμα, την περίοδο 1793-1821 γνώρισε συχνές αυξομειώσεις και μόνο μετά το 1810 γνώρισε μία σταθερή εξέλιξη. Η πελοποννησιακή εξέγερση του 1770 και οι δύο ρωσοτουρκικοί πόλεμοι (1768-1774 και 1787-1792) σε συνδυασμό με τη σκληρή στάση του Τούρκου κατακτητή είχαν ως αποτέλεσμα μια πολύ σημαντική μείωση του πληθυσμού. Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Συγκορία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο*, Αθήνα 1980, σελ. 42-44.

⁵ Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνες*, Αθήνα 1987, σελ. 240.

⁶ Ότι στοιχεία διαθέτουμε αναφορικά με τον προεπαναστατικό πληθυσμό της πόλης προέρχονται από τους περιηγητές· έτσι στα 1799 το Ναύπλιο κατοικείται από 7.000 Τούρκους, Έλληνες και Αρμένιους. Βλ. F.C.H.L. Rouqueville, *Voyages de la Grèce*, τ. V, Παρίσι 1827, σελ. 233. Για το διάστημα 1805-1806 έχουμε μία μαρτυρία για τη σύνθεση του πληθυσμού της πόλης του Ναυπλίου και όχι για τον αριθμό των κατοίκων. Σύμφωνα μ' αυτή το Ναύπλιο κατοικείται μόνο από Τούρκους αγάδες, που κατέχουν εκτάσεις γης στην Αργολίδα, από 200 περίπου στρατιώτες της φρουράς και από λίγους Έλληνες καταστηματάρχες και τεχνίτες. Βλ. W.M. Leake, *Travels in the Morea*, τ. II, Άμστερνταμ 1968, σελ. 358-359. Για το σύνολο των κατοίκων στα 1815, βλ. F.C.H.L. Rouqueville, *ο.π.*, σελ. 233.

⁷ Για το έτος 1821, όπως και για τα επόμενα έτη, δε διαθέτουμε στοιχεία σχετικά με τον πληθυσμό της πόλης του Ναυπλίου. Ο διπλασιασμός όμως του συνόλου των κατοίκων στα 1825, βάσει των στοιχείων της γενικής απογραφής, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι την περίοδο 1822-1824 ισχύουν (ανοδικοί) ρυθμοί αύξησης.

⁸ Σχετικά με τα πληθυσμιακά στοιχεία της εποχής του Καποδίστρια, βλ. Κ. Κωστή (επιμ.), *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ. Η', Κέρκυρα 1985, σελ. 118-120. Τα αποτελέσματα των μελετών της Γαλλικής

αφήσουμε στην άκρη το πρόβλημα των αποκλίσεων των στοιχείων, θα παρατηρούσαμε ότι το διάστημα 1828-1830 ο πληθυσμός εμφανίζεται μειωμένος κατά το ήμισυ σε σχέση μ' αυτόν του 1825 και ότι σε γενικές γραμμές κυμαίνεται στα προεπαναστατικά επίπεδα.

Οι διακυμάνσεις που εμφανίζει η πληθυσμιακή εικόνα της πόλης την περίοδο προ και μετά το '21 είναι αναμενόμενες, με μοναδική εξαίρεση το διπλασιασμό του συνόλου των κατοίκων στα 1825. Τα ερωτήματα, επομένως που προκύπτουν, είναι ποιοι οι λόγοι αύξησής του -όπως θα προκύψει παρακάτω ο διπλασιασμός του πληθυσμού δεν είναι φαινόμενο του συγκεκριμένου έτους αλλά μια διαδικασία που ξεκινάει από τα 1822 με ανοδικές τάσεις και κορυφώνεται στα 1825- και ποιες οι πιέσεις που δημιουργεί στην πόλη.

Το διπλασιασμό του πληθυσμού μαρτυρά η σωζόμενη γενική απογραφή του Νοέμβρη του 1825, που είναι και το αντικείμενο αυτής της εργασίας. Παρά τα προβλήματα που συνεπάγεται η χρήση μιας τέτοιας πηγής, δίνεται η δυνατότητα λόγω της πληρότητας των στοιχείων της να μελετηθούν θεματικές σχετικές τόσο με την ίδια την πόλη και το χώρο της όσο και με τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού της τη δεδομένη χρονική στιγμή. Μελετώντας τα στοιχεία της συγκεκριμένης αρχαικής πηγής θα επικεντρωθούμε στην εικόνα που παρουσιάζει η πόλη και θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων και τις όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας, αρκετά ιδιαίζουσες σε κάποιους τομείς κατά τη γνώμη μας: η απεικόνιση αυτών των παραμέτρων, όπως και των συνακόλουθων προβλημάτων λόγω της πληθυσμιακής διόγκωσης, θα αναδείξουν, ταυτόχρονα, και τον τρόπο λειτουργίας της πόλης υπό την πίεση αυτού του υπερπληθυσμού.

Ιστορική αναδρομή έως το 1822.

Η πόλη του Ναυπλίου δημιουργημένη από τους Βενετούς τον 15^ο αιώνα κάτω από το κάστρο της Ακροναυπλίας, γνωρίζει ως την Ελληνική Επανάσταση ένα συνδυασμό διαδοχής βενετικής και οθωμανικής κυριαρχίας.⁹ Βενετική κτήση ως το 1540 αποτελεί κέντρο οικονομικής και ναυτικής κυριαρχίας. Η γεωγραφική θέση και η πλεονεκτική της τοπογραφία, σε συνδυασμό με τα σημαντικά λιμενικά και οχυρωματικά έργα και τις

Επιστημονικής Αποστολής δημοσιεύονται στο Μιχαήλ Χουλιάρη, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδος, 1821-1971*, τ. Α', μέρος Ι, Αθήνα 1973, σελ. 40.

⁹ Οι περίοδοι είναι 1389-1540 α' βενετοκρατία, 1540-1686 α' τουρκοκρατία, 1686-1715 β' βενετοκρατία, 1715-1822 β' τουρκοκρατία.

καθοριστικές για την πολεοδομική της μορφή επεμβάσεις την καθιστούν στρατηγικό σημείο.¹⁰

Η συνθήκη μεταξύ Ενετών και Οθωμανών το Νοέμβριο του 1540 σηματοδοτεί την έναρξη της πρώτης Τουρκοκρατίας. Η περίοδος αυτή -κατά τη διάρκεια της οποίας το Ναύπλιο αποτελεί το στρατιωτικό και διοικητικό κέντρο της Πελοποννήσου, έδρα του Μώρα-Βαλεσή-¹¹ άρχισε με καθεστώς ελευθερίας και προνομίων για τους κατοίκους, πράγμα που επέτρεψε τη συνέχιση της εμπορικής δραστηριότητας και την επιστροφή πολλών από τους Έλληνες προκρίτους που είχαν ξενιτευτεί μαζί με τους Ενετούς κατά την έναρξή της (α΄ Τουρκοκρατίας). Οι Οθωμανοί επισκευάζουν τα τείχη και οικοδομούν τα πρώτα τζαμιά δίνοντας στη βενετσιάνικη μέχρι τότε αποικιακή πόλη ένα «ανατολίτικο» χρώμα.

Η πρώτη Τουρκοκρατία λήγει τον Αύγουστο του 1686· στο σύντομο διάστημα (1686-1715), κατά το οποίο οι Βενετοί γίνονται για δεύτερη φορά κύριοι της πόλης, το Ναύπλιο έγινε πρωτεύουσα του βασιλείου του Μορέως.¹² Συνεχίζουν το έργο, που είχαν ξεκινήσει κατά τη διάρκεια της πρώτης βενετοκρατίας, με στόχο την αρτιότερη οργάνωση της αποικίας τους· ο πληθυσμός ανανεώθηκε με τη συνοίκηση Ελλήνων από άλλες περιοχές, ενώ από άποψη χώρου η πόλη ξανακτίστηκε, καθώς είχε υποστεί σοβαρές βλάβες κατά την τελευταία πολιορκία, ανακαινίστηκαν τα κάστρα της Ακροναυπλίας και το Μπούρτζι και δημιουργήθηκε και το φρούριο του Παλαμηδιού πάνω στον ομώνυμο λόφο.¹³ Παρά τις προσπάθειές τους όμως, οι Βενετοί δεν ήταν σε θέση να διατηρήσουν την κυριαρχία τους στην περιοχή και οι Τούρκοι, που δεν αναγνώριζαν την απώλεια της κτήσης αυτής ως οριστική, κατόρθωσαν να την ανακτήσουν κατόπιν εκστρατείας στα 1715. Οι Τούρκοι εισβάλλουν στην Πελοπόννησο τον Ιούνιο του 1715· μέσα σε λίγες μέρες γίνονται κύριοι της Κορίνθου -η ύπαιθρος της Κορινθίας και Αργολίδας σπεύδει να υποταχθεί- και στη συνέχεια

---

¹⁰ Κατά τη διάρκεια της α΄ βενετοκρατίας οχυρώνεται η μικρή νησίδα μέσα στο λιμάνι με το επιθαλάσσιο φρούριο, το γνωστό σαν Μπούρτζι, όπως και η Κάτω πόλη με τη δημιουργία του δυτικού προμαχώνα, γνωστού σαν «Πέντε Αδέλφια», και στην Ακροναυπλία δημιουργείται το κάτω Κάστρο. Διαμορφώνεται ο χώρος του λιμανιού, ενώ με τεχνητές προσχώσεις αυξάνεται η ίσαλος επιφάνεια πάνω στην οποία θα αναπτυχθεί η κάτω πόλη· παράλληλα, οργανώνεται το πλέγμα των δρόμων ακολουθώντας μία ορθογωνική διάταξη, βλ. Ελένη Καλαφάτη, «Η πολεοδομία της Επανάστασης: Ναύπλιο, 1822-1830», *Ιστορικά*, τ. 2 (1983-84), σελ. 265-266, επίσης, λήμμα «Ναύπλιο» στη *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 23, Αθήνα 1978, σελ. 639 και στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 18, Αθήνα 1932, σελ. 106.

¹¹ Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μιας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18^ο αιώνα», *Ο Ερασιστής*, τ. 11(1974), σελ. 41, επίσης Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*, σελ. 266.

¹² Το Ναύπλιο έγινε όχι μόνο πρωτεύουσα του νομού της Ρωμανίας (Naroli di Romania), που περιλάμβανε το Ναύπλιο, το Άργος, την Κόρινθο, την Τρίπολη και την Τσακωνιά, αλλά και όλων των νομών της Πελοποννήσου. Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1987, σελ. 162-164.

¹³ Βλ. *ο.π.* Επίσης, Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*, σελ. 266.

πολιορκούν την πρωτεύουσα, το Ναύπλιο, την οποία και κυριεύουν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα.¹⁴

Ο νέος συσχετισμός δυνάμεων που διαμορφώνεται στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και η εδραίωση της οθωμανικής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο μειώνουν σημαντικά το ρόλο και τη σημασία των θαλάσσιων φρουριών στην οργάνωση του αμυντικού συστήματος της χώρας. Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται προς την ενδοχώρα, με αποτέλεσμα οι οθωμανικές αρχές να μεταφέρουν την πρωτεύουσα από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά. Οχυρωματικά και λιμενικά έργα, οικοδομημένα για να προστατεύουν και να συμβολίζουν μια πρωτεύουσα, κτίσματα και εγκαταστάσεις για χρήση διοικητική και στρατιωτική, εγκαταλείπονται για να μεταφερθεί η πρωτεύουσα σ' ένα οροπέδιο, στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η ανοχύρωτη Τριπολιτσά.¹⁵ Το Ναύπλιο απογυμνώνεται από τις διοικητικές του λειτουργίες και μετατρέπεται σε περιθωριακή, επαρχιακή τουρκική πόλη¹⁶, που συγκεντρώνει κάποιες, δευτερεύουσας σημασίας, στρατιωτικές και λιμενικές δραστηριότητες.

Η τουρκική κατάκτηση είναι η κύρια αιτία, εξαιτίας της οποίας το Ναύπλιο αρχίζει να χάνει τον ελληνικό πληθυσμό του κατά το μεγαλύτερο ποσοστό λόγω της φυσικής εξόντωσης και του εξανδραποδισμού των Ελλήνων που έλαβαν μέρος στην άμυνα της πόλης μαζί με τους Βενετούς. Η μεταφορά της πρωτεύουσας στην Τριπολιτσά είναι ένας πρόσθετος λόγος που εξηγεί, γιατί δε συγκρατήθηκαν τμήματα του εναπομείναντος ελληνικού πληθυσμού ή γιατί ο τελευταίος, τουλάχιστον, δεν αυξήθηκε.¹⁷

---

¹⁴ Μετά την πολιορκία του Ναυπλίου, καταλαμβάνουν τη Μεθώνη, την Πάτρα, τη Μονεμβασιά και έτσι η Πελοπόννησος περιέρχεται και πάλι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την Δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1978 (α' έκδ. Αθήνα 1939), σελ. 39-40.

¹⁵ Λίγο μετά τη μεταβατική περίοδο της βενετοκρατίας στην Πελοπόννησο τείνει να διαμορφωθεί και να σταθεροποιηθεί για ολόκληρο το 18^ο αιώνα ένα καθεστώς εδαφικής συνέχειας, που είχε σα συνέπεια την αδιαφιλονίκητη κυριαρχία της Πελοποννήσου από τους Τούρκους και των νησιών του Ιονίου από τους Βενετούς. Μετά τη λήξη του τουρκοβενετικού πολέμου του 1715, η Πελοπόννησος παύει να είναι το αμφισβητούμενο τμήμα της Αυτοκρατορίας, που οργανώνει την άμυνά του με ναυτικούς όρους εξαιτίας του χαρακτήρα της δύναμης που το διεκδικούσε (Βενετίας) και εντάσσεται στον κύριο κορμό της σαν χερσαία επαρχία. Έτσι, το Ναύπλιο, όπως και άλλες πόλεις (για παράδειγμα η Μεθώνη) χάνει τη σημασία του ως στρατηγικό σημείο για την άμυνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τη Δύση. Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τους λόγους και τη σημασία της μεταφοράς της πρωτεύουσας βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 41-56.

¹⁶ Μετά την τουρκική κατάκτηση οι Έλληνες, σχεδόν στο σύνολό τους αγρότες, καλλιεργητές κτημάτων, ξένων ή δικών τους, βρίσκονται διασκορπισμένοι σ' όλη σχεδόν την ύπαιθρο και διατεταγμένοι ανάλογα με την αποδοτικότητα των διάφορων περιφερειών· οι Τούρκοι, στην πλειοψηφία τους γαιοκτήμονες ή στρατιώτες, κατοικούν στην πρωτεύουσα και στις οχυρωμένες πόλεις Κόρινθο, Ναύπλιο, Μυστρά, Μονεμβασιά, Μεθώνη, Κορώνη, Πάτρα. Το Ναύπλιο κατοικείται αποκλειστικά από Τούρκους, με εξαίρεση μερικούς Έλληνες καταστηματάρχες και τεχνίτες και ελάχιστους Εβραίους. Αναφορικά με την κατανομή του πληθυσμού και την εθνική σύνθεση αυτού μετά την τουρκική κατάκτηση, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 118 και 284 και Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18^ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα 1972, σελ. 18-19.

¹⁷ Δε γνωρίζουμε τον ακριβή πληθυσμό του Ναυπλίου κατά το τέλος της Βενετοκρατίας. Πάντως, μέσω της βενετικής απογραφής του 1700 – σύμφωνα με την οποία το Ναύπλιο είχε πληθυσμό 5.904 κατοίκους εκ των οποίων οι ντόπιοι ήταν μόνο 1.740 – εικονογραφείται ο προσφυγικός χαρακτήρας αυτού του πληθυσμού (οι περισσότεροι ήταν πρόσφυγες των τουρκοβενετικών πολέμων της περιόδου 1684-1689 από τη Βενετία, τα Ιόνια

Η οθωμανική παρουσία, εκτός από τη σύνθεση του πληθυσμού, θα αποτυπωθεί και στην οικιστική μορφή της πόλης. Δύο τζαμιά, σεράγια, χάνι, βρύσες και χαμάμ, μικρότερες πλατείες και ακανόνιστοι ελεύθεροι χώροι θα παρεισφρύνουν στο γεωμετρικό-ορθογωνικό δίκτυο των δρόμων και στο σύστημα δόμησης δίνοντας στο Ναύπλιο την εικόνα μιας τουρκικής πόλης με έντονα δυτικά χαρακτηριστικά.¹⁸

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεύτερης Τουρκοκρατίας το Ναύπλιο αναπτύσσει μια αρκετά ακμαία εμπορική δραστηριότητα. Στο λιμάνι του –ένα από τα πιο δραστήρια λιμάνια της Πελοποννήσου μαζί με αυτά της Πάτρας, Κορώνης, Μεθώνης και Ναβαρίνου– συγκεντρώνονται και στη συνέχεια εξάγονται μεγάλες ποσότητες σταριού όχι μόνο από την άμεση ενδοχώρα αλλά και από την ευρύτερη.¹⁹ Από καθαρά εμπορική άποψη, οι Γάλλοι –η μοναδική οργανωμένη εμπορική παροικία στην Πελοπόννησο σ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα ήταν η γαλλική²⁰ - είχαν διαπιστώσει, από το 1717 κιόλας, ότι η ικανότητα της αγοράς του Ναυπλίου να δέχεται ξένα εμπορεύματα ήταν σε σχέση αντίστροφη προς τη μεγάλη εξαγωγική της δυνατότητα.²¹ Εκτός από το σάρι, εξάγεται τυρί –στα μέσα του 18^{ου} αιώνα το Ναύπλιο ήταν το κυριότερο εξαγωγικό λιμάνι τυριού στην Πελοπόννησο – κερί και μαλλιά με προορισμό την Ιταλία.²² Την περίοδο 1770-1774 το πελοποννησιακό εμπόριο γνώρισε σχετική κάμψη, η οποία συνοδεύτηκε και από μείωση των εξαγωγών. Η εξέγερση του 1770 και οι δύο ρωσοτουρκικοί πόλεμοι –κυρίως ο πρώτος του 1768-1774– επέφεραν στην Πελοπόννησο δημογραφική στασιμότητα και κατ' επέκταση μείωση της παραγωγής και εμπόδια στην ανάπτυξη και διακίνηση του πελοποννησιακού εμπορίου.²³ Αυτοί οι εξωτερικοί

νησιά, την Αθήνα, τη Χίο, τη Ρούμελη) και εξηγείται, γιατί διαλύθηκαν ραγδαία και τα τελευταία υπολείμματά του αμέσως μετά την τουρκική κατάκτηση. Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 46-47.

¹⁸ Γι' αυτή τη συνύπαρξη βενετικών και οθωμανικών χαρακτηριστικών βλ. Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*, σελ. 265-266.

¹⁹ Οι λόγοι που εξηγούν αυτή τη δραστηριότητα συνοψίζονται στις λιμενικές δραστηριότητες συνδεδεμένες με τα οχυρωματικά έργα και τις διοικητικές λειτουργίες, που επί αιώνες στεγάστηκαν εκεί, και οι οποίες αντισταθμίζουν ως ένα βαθμό τις δυσκολίες και το υψηλό κόστος μεταφοράς, που οφείλεται στην ανυπαρξία δρόμων για τροχοφόρα σε ολόκληρη την περιοχή. Βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 49.

²⁰ Με την έναρξη της α' τουρκοκρατίας και την αποχώρηση των Βενετών, που ασκούσαν αποκλειστικά το εμπόριο, τη θέση των τελευταίων κάλυψαν γάλλοι έμποροι. Σχετικά με τη γαλλική παροικία, μοναδικό οργανωμένο φορέα διεξαγωγής του εμπορίου στην Πελοπόννησο καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, τις δραστηριότητές της, και την εμπορική και πολιτική (προξενική) της εκπροσώπηση στο Ναύπλιο και σ' όλη την Πελοπόννησο, βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *ο.π.*, σελ. 13-21 και 43, όπως και Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 126-128.

²¹ Ο γάλλος υποπρόξενος στο Ναύπλιο, με βάση τις πληροφορίες που πήρε από τους ντόπιους, έστειλε το 1717 στο Επιμελητήριο της Μασσαλίας ένα ενθουσιαστικό υπόμνημα για τις τεράστιες ποσότητες εμπορευμάτων που θα μπορούσαν να εξαχθούν από το λιμάνι αυτό. Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *ο.π.*, σελ. 21-22.

²² Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *ο.π.*, σελ. 192-197.

²³ Για τις διακυμάνσεις της πορείας των δραστηριοτήτων των γάλλων εμπόρων, τους λόγους της προοδευτικής κάμψης της γαλλικής εμπορικής πρωτοβουλίας σ' όλη την Πελοπόννησο και τη σταδιακή υποκατάστασή της κατά την α' δεκαετία του 19^{ου} αιώνα από ελληνική, βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *ο.π.*, σελ. 89-95,

παράγοντες δεν προκάλεσαν αναστάτωση στην κίνηση του λιμανιού του Ναυπλίου, η οποία συνεχίζει την ίδια πορεία μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ο Βασίλης Κρεμμυδάς, που μελέτησε τα γαλλικά αρχεία της περιόδου, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η εμπορική κίνηση της σκάλας του Ναυπλίου, που ήταν πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι δείχνουν οι στατιστικοί τους πίνακες -τα προαναφερθέντα αρχεία περιλαμβάνουν μόνο τα πλοία που είχαν προορισμό τη Μασσαλία και όχι αυτά που εκτελούσαν μεταφορές στα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη)- ήταν σημαντική και σταθερή σ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.²⁴

---

310 και 323, όπως και Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 212-219· επίσης, Βασίλης Κρεμμυδάς, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1793-1821)*, Αθήνα 1980, σελ. 48-51.

²⁴ Η εξέγερση του 1770 και κυρίως η εισβολή των Αλβανών δημιουργεί ανάμεσα σε άλλα και δυσχέρειες στη διεξαγωγή του πελοποννησιακού εμπορίου. Οι κυριότερες πόλεις-ακμαία εμπορικά κέντρα, η Κορώνη, η Μεθώνη, το Ναβαρίνο και η Πάτρα ήταν κατεστραμμένες· η μόνη περιοχή που είχε μείνει ελεύθερη ήταν αυτή του Ναυπλίου – απειλήθηκε από τους Αλβανούς μόνο μία φορά στα 1777 - με αποτέλεσμα την περίοδο αυτή το Ναύπλιο να είναι η σκάλα που προμήθευε ολόκληρη την εσωτερική αγορά. Αναλυτικά για την εμπορική δραστηριότητα του Ναυπλίου αλλά και τους λόγους διατήρησής της βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18^ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα 1972, σελ. 22-30 και 92-95.

Ιστορική αναδρομή 1822-1825

Την παλιά πρωτεύουσα του Μορέως επιλέγουν οι Έλληνες, αμέσως μετά την άλωσή της το Δεκέμβριο του 1822, για καθέδρα της κυβέρνησης και πρωτεύουσα του κράτους.

Στις αρχές του 1822 ο Νικήτας Σταματελόπουλος στρατοπεδεύει μπροστά από το Ναύπλιο εμποδίζοντας τους Τούρκους, που βρίσκονταν μέσα, ν' ανεφοδιαστούν με τρόφιμα και πολεμοφόδια, ώστε η έλλειψή τους να τους οδηγήσει στη συνθηκολόγηση.²⁵ Η κατάσταση αυτή διαρκεί μήνες, με αποτέλεσμα την άνοιξη του 1822 οι Τούρκοι, πιεζόμενοι από τη στενή πολιορκία, να αρχίσουν τις συνεννοήσεις με τους Έλληνες. Στο μεταξύ είχαν αρχίσει να συρρέουν πολεμιστές από διάφορα μέρη της Πελοποννήσου, γιατί είχε διαδοθεί ότι οι πολιορκημένοι του Ναυπλίου ήταν αδύνατο ν' αντέξουν στις στερήσεις και στις ασθένειες, που τους κατέτρυχαν, και επρόκειτο να παραδοθούν. Η κυβέρνηση ορίζει επιτροπή πληρεξουσίων για τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων με τους πολιορκημένους, οι οποίες κατέληξαν στις 18 Ιουνίου 1822 στην υπογραφή συνθήκης παράδοσης της πόλης.²⁶

Οι Τούρκοι θα παρέδιδαν το κάστρο και τα όπλα τους και θα αναχωρούσαν με το 1/3 των πραγμάτων τους και με τη φροντίδα των Ελλήνων για τη Μικρά Ασία, ενώ μέχρι τη μεταφορά τους οι Έλληνες θα αναλάμβαναν τον καθημερινό επισιτισμό τους· παράλληλα, μέχρι την πραγματοποίηση της λεπτομερούς καταγραφής της κινητής τους περιουσίας, οι Έλληνες θα παραλάμβαναν ως εγγύηση το Μπούρτζι· τέλος θα ανταλλάσσονταν όμηροι και από τις δύο πλευρές ως εχέγγυο για την ακριβή εκτέλεση των όρων της συνθήκης. Η εκπλήρωση όμως των δύο αυτών όρων, δηλαδή της λεπτομερούς καταγραφής της κινητής περιουσίας των Τούρκων και της μεταφοράς τους στα παράλια της Μικράς Ασίας, παρέτεινε την παραμονή των πολιορκημένων μέσα στο Ναύπλιο, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση εκτέλεσης της συνθήκης και εν τέλει παράδοσης της πόλης.²⁷ Ο κύριος όμως λόγος της κωλυσιεργίας των Τούρκων του Ναυπλίου να εκπληρώσουν τους όρους της συμφωνίας ήταν

---

²⁵ Σχετικά με την απόπειρα κατάληψης του Ναυπλίου –έχουν προηγηθεί κι άλλες αποτυχημένες προσπάθειες κατάληψης της πόλης- όπως και για τους λόγους επιλογής της συγκεκριμένης τακτικής (δια του αποκλεισμού) βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 193.

²⁶ Για την κατάσταση, στην οποία είχαν περιέλθει οι πολιορκημένοι, και εξαιτίας της οποίας οδηγήθηκαν στην υπογραφή της συνθήκης της 18^{ης} Ιουνίου 1822, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 207 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *Η Ναυπλία από αρχαιότατων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. Ιστορική μελέτη*, τύπ. Κλεισιούνη, Αθήνα 1950 (α' έκδ. 1898), σελ. 213-216.

²⁷ Ο πρώτος όρος ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί, καθώς οι Τούρκοι δυσχέραιναν το έργο της καταγραφής κρύβοντας τα πολύτιμα πράγματά τους, με αποτέλεσμα οι Έλληνες να αναγκαστούν τελικά να τον μεταβάλλουν και να δεχτούν μια ορισμένη ποσότητα σε είδη· αναφορικά με τον δεύτερο όρο η κυβέρνηση λόγω οικονομικής ανέχειας δεν μπορούσε να ικανοποιήσει την απαίτηση των νησιών, δηλαδή την εκ των προτέρων καταβολή των αούλων για τη μεταφορά των πολιορκημένων· αναλυτικά για τους όρους της συνθήκης, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 207-209 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 217-218.

η είδηση της καθόδου του Δράμαλη προς την Πελοπόννησο.²⁸ Εν αναμονή της βοήθειας από το στρατό του Δράμαλη και τον οθωμανικό στόλο οι Τούρκοι του Ναυπλίου ενθαρρυνόμενοι βγαίνουν από το κάστρο, λεηλατούν το Άργος και τα γύρω χωριά, κηρύσσουν άκυρη τη συνθήκη της 18^{ης} Ιουνίου και οργανώνουν την αντίσταση της πόλης.²⁹

Στο μεσοδιάστημα από τον Ιούλιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1822 ο Δράμαλης καταλαμβάνει το Άργος, στρατοπεδεύει στην τοποθεσία Γλυκιά, πολύ κοντά στο Ναύπλιο και προσπαθεί ν' ανακτήσει το επιθαλάσσιο φρούριο Μπούρτζι –το οποίο είχαν λάβει ως ενέχυρο οι Έλληνες μέσω της συνθήκης της 18^{ης} Ιουνίου– χωρίς όμως επιτυχία.³⁰ Μετά την αποτυχία του αυτή –ήδη αντιμετώπιζε επισιτιστικά προβλήματα από την έλλειψη τροφών, νερού και υγειονομικά λόγω του ελώδους πυρετού, από τον οποίο προσεβλήθη ο στρατός του– αποφασίζει τελικά να υποχωρήσει σ' ένα πιο ασφαλή τόπο διαμονής, την Κόρινθο, και να την κάνει βάση ανεφοδιασμού και εξορμήσεως.³¹ Κάτω από αυτές τις συνθήκες το χειμώνα του 1822 οι Τούρκοι του Ναυπλίου υποβάλλουν νέες προτάσεις παράδοσης της πόλης, αφού η κατάστασή τους τόσο από επισιτιστική όσο και από υγιεινή άποψη λόγω της έλλειψης τροφίμων και της επιδημίας του τύφου ήταν δύσκολη. Και ενώ ήδη από τον Οκτώβριο σκέφτονταν τη συνθηκολόγηση και διαπραγματεύονταν τους όρους παράδοσης της πόλης, τη νύχτα της 29^{ης} προς 30 Νοεμβρίου 1822 οι Έλληνες καταλαμβάνουν το Παλαμήδι και γίνονται κύριοι του Ναυπλίου.³²

---

²⁸ Ο αρχιστράτηγος Μαχμούτ πασάς Δράμαλης είχε ξεκινήσει τον Ιανουάριο του 1822 από τη Λάρισα, το συνηθισμένο τόπο συγκέντρωσης, εφοδιασμού και εξόρμησης των τουρκικών στρατευμάτων, με μεγάλη στρατιά και μαζί με το αλβανικό ιππικό κατεβαίνει προς τη Νότια Ελλάδα. Προχωρά προς τη Λαμία, κατεβαίνει στις πυρπολημένες Λειβαδιά και Θήβα χωρίς να συναντήσει σοβαρή αντίσταση από κάποιο ελληνικό σώμα και το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου φτάνει στην Πελοπόννησο. Καταλαμβάνει εύκολα την Κόρινθο, αφού οι κάτοικοί της την είχαν εκκενώσει, και προελαύνει ανενόχλητος προς το Ναύπλιο· αναλυτικά, για την πορεία του Δράμαλη προς την Πελοπόννησο βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 215-220.

²⁹ Μετά την ακύρωση της συνθήκης οι Τούρκοι κατορθώνουν να παραμείνουν μέσα στο Ναύπλιο μέχρι το χειμώνα του 1822, οπότε και αρχίζουν εκ νέου τις διαπραγματεύσεις με τους Έλληνες, καθώς δεν έλαβαν την αναμενόμενη από ξηρά και θάλασσα βοήθεια που ήλπιζαν, σχετικά βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 219-220 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 218-219.

³⁰ Βλ. Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 220-221.

³¹ Για τις άκαρπες προσπάθειες του Δράμαλη να πλησιάσει το Ναύπλιο, τον αποκλεισμό του στην αργολική πεδιάδα και την ήττα που υπέστη, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 224-225 και 236-242 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 221-222. Άμεσα αποτελέσματα αυτής της καταστροφής ήταν η κυριαρχία των Ελλήνων στον κάμπο της Αργολίδας και ο περιορισμός των Τούρκων στην Κόρινθο και το Ναύπλιο. Ούτε όμως και από τη μεριά της θάλασσας η κατάσταση ήταν πιο ευνοϊκή για τους Τούρκους πολιορκημένους του Ναυπλίου, καθώς ο τουρκικός στόλος δεν κατόρθωσε να εισέλθει τον αργολικό κόλπο και να ανεφοδιάσει το Ναύπλιο, βλ. σχετικά Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 265-268.

³² Οι Τούρκοι του Ναυπλίου μετά τις αποτυχημένες απόπειρες να εισαγάγουν τρόφιμα αποφασίζουν να συναχθούν όλοι – και οι αξιωματούχοι του Παλαμηδίου – στην πόλη, για να αποφασίσουν τα σχετικά με την παράδοσή της. Οι Έλληνες, αφού αποσπούν πληροφορίες από κάποιους Αλβανούς, που είχαν βγει από το φρούριο, για την εσωτερική κατάσταση, ότι δηλαδή το Παλαμήδι ήταν σχεδόν αφρούρητο και ότι η πείνα και ο τύφος τους είχε εξαντλήσει όλους, προχωρούν στην κατάληψή του. Οι Τούρκοι παραδίδονται με κύριους όρους την ασφάλεια της ζωής τους και τη μετάβασή τους σε τουρκικούς λιμένες. Κατά τα τέλη Δεκεμβρίου οι αιχμάλωτοι μεταφέρονται στη Σμύρνη και σε άλλα μέρη της Μικράς Ασίας. Αναλυτικά, σχετικά με τη διαδικασία κατάληψης

Μετά την άλωση, το Ναύπλιο, που είχε υποστεί μικρές βλάβες από την πολιορκία, έμεινε στα χέρια της ελληνικής κυβέρνησης έρημο από κατοίκους. Η εκκένωση της πόλης από το τουρκικό στοιχείο -που ήταν κυρίαρχο – αναπληρώνεται μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα με την εισροή ελληνικών πληθυσμών, που ζήτησαν καταφύγιο σ' αυτόν τον απρόσβλητο και ασφαλή από τους Τούρκους τόπο. Συγχρόνως με την άλωση το Ναύπλιο θεωρήθηκε ως ο μόνος κατάλληλος και ασφαλής τόπος, για να γίνει η μόνιμη έδρα της κυβέρνησης και η πρωτεύουσα του Κράτους. Για το λόγο αυτό, μόλις αποκαταστάθηκε η τάξη στην πόλη, το Βουλευτικό με την επικύρωση και του Εκτελεστικού τη 18^η Ιανουαρίου 1823 εκδίδει ένα θέσπισμα σύμφωνα με το οποίο: Αριθμ. 21. *Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος. Ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού. «Διακηρύττει ότι, επειδή κατά τον §ββ' του Οργανικού Νόμου της Επιδάουρου έχει το δικαίωμα η Διοίκησις να μεταλλάσση τον τόπον διατριβής κατά την χρείαν, και επειδή το Ναύπλιον είναι κατά πάντα αρμόδιος τόπος να ενδιατριβή η Διοίκησις, το Βουλευτικόν εθεσπίσατο και το Εκτελεστικόν επεκύρωσε τάδε Α'. Η προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος προσδιορίζει την διατριβήν της εις Ναύπλιον, Β'. Δι' όλα τα μέλη της Διοικήσεως προσδιορίζει την διατριβήν των εις Ναύπλιον, Γ'. Οι Μινίστροι εφ' όσον εκάστω ανήκει να ενεργήσωσι τον παρόντα Νόμον, όστις δημοσιευθείς καταχωρισθήσεται εις τον Κώδικα των Νόμων». «Εν Ερμιόνη τη 18 Ιανουαρίου 1823 και γ' της ανεξαρτησίας».*³³

Ωστόσο, η εφαρμογή των αποφάσεων της κυβέρνησης θα βραδύνει –η εγκατάστασή της στο Ναύπλιο θα πραγματοποιηθεί ένα χρόνο αργότερα στις 7 Ιουνίου 1824- λόγω της επερχόμενης αμέσως, μετά την άλωση, διάστασης ανάμεσα σ' αυτήν και στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.³⁴ Η άρνηση του τελευταίου να συμμορφωθεί στις αποφάσεις της κυβέρνησης και να παραδώσει το Ναύπλιο³⁵ οδηγεί την Εθνική Συνέλευση, που είχε συγκροτηθεί στο Άστρος στις 30 Μαρτίου 1823, στο παρακάτω ψήφισμα:

Η εν Άστρει Εθνική Συνέλευσις.

«Επειδή θεωρείται το Ναύπλιον Εθνικόν κτήμα».

του Ναυπλίου και τους όρους της μεταφοράς των αιχμαλώτων βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 273-277 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 231-235.

³³ Βλ. Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 244.

³⁴ Μέσω της κατάληψης των κάστρων του Παλαμηδιού και της Ακροναυπλίας (Ιτς Καλέ) και του διορισμού του Δημητρίου Πλαπούτα, ανηψιού του Θεοδ. Κολοκοτρώνη, ως γενικού φρούραρχου του Ναυπλίου, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης «κατείχε» στρατιωτικά την πόλη εδραιώνοντας τη θέση του έναντι της κυβέρνησης. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 277 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 244-247.

³⁵ Ήδη η κυβέρνηση, η οποία βρίσκεται στην Ερμιόνη, έχει κάνει μία αποτυχημένη προσπάθεια να εισέλθει στην πόλη στέλνοντας κάποια από τα μέλη της να εγκατασταθούν επίσημα στο Ναύπλιο. Όμως, ο φρούραρχος της πόλης τους αρνείται την είσοδο και δηλώνει ότι θα τους δεχτεί ως απλούς πολίτες και όχι ως μέλη της Διοικήσεως προφασίζόμενος ότι η διορία της (της κυβέρνησης) έχει λήξει από τον περασμένο Δεκέμβριο (1822). Βλ. Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 247 και Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 389.

«Διατάσσει τον Στρατηγόν Θ. Κολοκοτρώνην να παραδώσει εις την Εθνικήν τάτην Συνέλευσιν άνευ μικράς αναβολής το ειρημένον Ναύπλιον με το Παλαμήδι και Βούρτζι και όλους τους εν αυτοίς εσφραγισμένους και ανοιχτούς τσεπχανέδες και διάφορα εργαλεία». ³⁶

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1823 το Εκτελεστικό εισέρχεται στο Ναύπλιο χωρίς τη συνοδεία όμως του Βουλευτικού, το οποίο, -επειδή διαφωνούσε προς την πλειοψηφία του Εκτελεστικού που ήταν υπό την επιρροή του Θεόδ. Κολοκοτρώνη-, εγκαθίσταται στο Άργος. Μια σειρά από γεγονότα έχουν οξύνει στις σχέσεις των δύο σωμάτων.³⁷ Η νέα κυβέρνηση Κουντουριώτη από το Κρανίδι, όπου βρίσκεται, ζητά στις αρχές του 1824 από τον Πάνο Κολοκοτρώνη να υποταχθεί στους νόμους και να της παραδώσει την πόλη. Με την επόμενη διακήρυξη καθορίζει καθέδρα της το Ναύπλιο: «*Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος. Ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού. Διακηρύττει. Επειδή η θέσις της πόλεως του Ναυπλίου κείται γεωγραφικών σχεδόν μεσόγειος ως προς την Ελληνικήν Επικράτειαν, και ούσα παραθαλάσσιος είναι κατάλληλος ως προς την ανταπόκρισιν με την Επικράτειαν και επειδή η Διοίκησης ήδη άρχισε να λαμβάνη όλα τα μέτρα και μέσα δια να ενεργή δραστηρίως και ταχέως να εισάξη την ενταξίαν καθ' όλην την έκτασιν, απεφάσισε διά να κερδίξη και την ταχύτηταν του ενεργείν και εθέσπισε διά Καθέδραν της το Ναύπλιον, ως ο Νόμος υπ' αριθμ. 29 του Κώδικος*». «*Ειδοποιούνται όλοι οι Έλληνες Πολιτικοί και Πολεμικοί και λοιποί της Επικρατείας, ταύτην την πόλιν διά το εξής να γνωρίζωσιν ως Καθέδραν, άπαντες δε οι υπάλληλοι της Διοικήσεως εκεί να διευθύνωσι τας περί πασών των υποθέσεων αναφοράς των*». *Εν Κρανιδίω τη 2^α Μαρτίου 1824. Γεώργιο Κουντουριώτης.* ³⁸

---

³⁶ Βλ. Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*. Ούτε όμως και στην απόφαση της Εθνικής Συνέλευσης δέχεται να συμμορφωθεί προφασίζόμενος ότι η Συνέλευση δεν είναι κυβέρνηση και υπόσχεται ότι πρόθυμα θα παραδώσει το Ναύπλιο στη μέλλουσα κυβέρνηση, μόλις αυτή συγκροτηθεί από την Εθνική Συνέλευση, με αποτέλεσμα η Εθνική Συνέλευση του Άστρους να προβεί στην εκλογή του νέου Εκτελεστικού με πρόεδρο τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, αρχιγραμματέα τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και μέλη τους Σωτήρη Χαραλάμπους, Ανδρέα Ζαΐμη και Ανδρέα Μεταξά· πρόεδρος του Βουλευτικού εξέλεξε ο Ιωάννης Ορλάνδος- τον οποίο αργότερα αντικατέστησε ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος – και αντιπρόεδρος ο Βρεσθένης Θεοδώρητος. Λίγο αργότερα το Εκτελεστικό παραχωρεί τιμητικά στον Θεόδ. Κολοκοτρώνη τη θέση του αντιπροέδρου, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 402-403 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 247-249.

³⁷ Το Βουλευτικό καθαιρεί αρχικά τον υπουργό των Οικονομικών Χ. Περούκα, επειδή επέβαλε το μονοπώλιο του άλατος μόνο στην Πελοπόννησο, πράξη που από την πλευρά του δεν αναγνώρισε το Εκτελεστικό, με την αιτιολογία, ότι δεν είχε απαρτία γι' αυτήν την απόφαση. Με τη σειρά του το Εκτελεστικό στέλνει στο Άργος τον φρούραρχο του Ναυπλίου, Πάνο Κολοκοτρώνη, προκειμένου να διαλύσει τη Βουλή και να συλλάβει τους αντιδρώντες προς την κυβέρνηση βουλευτές. Στη συνέχεια το Βουλευτικό προχωρά στην ολική καθαίρεση του Εκτελεστικού και διορίζει πρόεδρο του τελευταίου τον Γεώργιο Κουντουριώτη, αντιπρόεδρο τον Πανάγ. Μπότση και μέλη τους Ιωάννη Κωλέττη και Νικ. Λόντο. Μετά απ' αυτή την εξέλιξη το παλιό Εκτελεστικό εγκαταλείπει το Ναύπλιο και καταφεύγει στην Τριπολιτσά. Αναλυτικά, για τους λόγους της ρήξης μεταξύ των δύο σωμάτων και τη διαδικασία εκλογής της νέας κυβέρνησης βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 430-437 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 249-250.

³⁸ Βλ. Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 250· σχετικά με την άρνηση του Πάνου Κολοκοτρώνη να συμμορφωθεί στις διαταγές της κυβέρνησης, η οποία τον αποκηρύσσει ως αποστάτη και εχθρό του έθνους, των συμπλοκών μεταξύ αντικυβερνητικών-υποστηρικτών του και κυβερνητικών, οι οποίες κατέληξαν υπέρ των τελευταίων, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 458-465 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 250-252.

Μετά απ' αυτές τις εξελίξεις ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, που είχε αντιληφθεί ότι οι αντίπαλοί του-κυβερνητικοί είχαν κυριαρχήσει, δέχεται να παραδώσει το Ναύπλιο όχι στην κυβέρνηση αλλά στους Ανδρέα Λόντο και Ανδρέα Ζαΐμη.³⁹ Στις 24 Μαΐου οι κυβερνητικοί καταλαμβάνουν το επιθαλάσσιο φρούριο Μπούρτζι και στις 7 Ιουνίου 1824 το Παλαμήδι και τον Ακροκόρινθο ανακοινώνοντας ότι «*το πολυθρύλλητον φρούριον του Ναυπλίου ευρίσκεται ήδη εις τας χείρας της Διοικήσεως*». Ένα μήνα αργότερα εισέρχονται θριαμβευτικά στην πρωτεύουσα το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό σώμα.

Η παράδοση όμως του Ναυπλίου δεν επέφερε και τη λύση του εμφύλιου δράματος. Από τη μια μεριά, η έκβαση των γεγονότων υπέρ της κυβέρνησης επέφερε και τις αντίστοιχες πολιτικές ανακατατάξεις, ευνοϊκές για τους Ρουμελιώτες και τους Νησιώτες αλλά δυσμενείς για τους Πελοποννησίους: από την άλλη, παρά τη φαινομενική συντριβή των ανταρτών, το Εκτελεστικό -κυρίως τα εκτός της Πελοποννήσου μέλη του, οι Στερεοελλαδίτες και οι Υδραίοι- ανησυχεί για τις νέες «διόδους» επικοινωνίας, που έχουν αρχίσει να δημιουργούνται μεταξύ των δύο άλλοτε αντιπάλων Θεόδ. Κολοκοτρώνη και Ζαΐμη – Λόντου.⁴⁰ Ο συνδυασμός αυτών των δύο παραμέτρων προμήνυε τη νέα φάση, στην οποία θα έμπαινε πολύ σύντομα η εμφύλια διαμάχη.⁴¹

Το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης είναι η αλλαγή του υπάρχοντος πολιτικού σκηνικού μέσα από τη δημιουργία νέων συμμαχιών. Η αποχώρηση των τέως πια κυβερνητικών, Ζαΐμη και Λόντου, από το Ναύπλιο και η συμμαχία τους με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, με σκοπό αρχικά την πολιορκία της πρωτεύουσας και στη συνέχεια τη συγκρότηση συνέλευσης για εκλογή νέας κυβέρνησης, δρομολογούν την εμφύλια ρήξη.⁴² Ακολουθούν ένοπλες συρράξεις μεταξύ των εν Ναυπλίω κυβερνητικών και των περί του Κολοκοτρώνη Πελοποννησίων με δυσμενή για την πρώτη ομάδα αποτελέσματα. Η αδυναμία

---

³⁹ Αναφέρει ο Κολοκοτρώνης: «*Παραδίω το Ναύπλιον, πλὴν δεν το παραδίω εις άλλους, το παραδίω εις τους Πελοποννησίους, οίτινες και το εκυρίευσαν*», βλ. Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 252. Για τα σχετικά με την παράδοση της πόλης και τα κοινά σημεία επαφής μεταξύ των Πελοποννησίων Θεόδ. Κολοκοτρώνη, Ανδρέα Ζαΐμη και Ανδρέα Λόντου, που σταδιακά αρχίζουν να διαφαίνονται, επίσης βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 469-474. Τα κοινά τους συμφέροντα δε θα καθυστερήσουν να τους οδηγήσουν σε συμμαχία και να εκδηλωθούν ως αντίδραση κατά της κυβέρνησης.

⁴⁰ Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 472-473.

⁴¹ Οι κυβερνητικοί Ζαΐμης και Λόντος δυσανεκτικοί με τη νέα πραγματικότητα, αντιλαμβάνονται ότι οδηγούνται στο περιθώριο του πολιτικού προσκηνίου τόσο οι ίδιοι όσο και οι πολιτικοί τους σύμμαχοι, κι όλα αυτά τη στιγμή που η κυβέρνηση «μοίραζε» απλόχερα αξιώματα, στρατιωτικούς βαθμούς και οικονομικές παροχές σ' όλους, όσους την είχαν στηρίξει κατά τα πρόσφατα γεγονότα: σχετικά με τους λόγους δυσανεκτικίας των Ζαΐμη και Λόντο, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 473 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 255.

⁴² Φεύγουν από το Ναύπλιο μετά από διαταγή της κυβέρνησης, για να συνάξουν το σταφιδοκαρπο της Αχαΐας. Σταθερή τους όμως απόφαση είναι με τα χρήματα του προϊόντος να συγκεντρώσουν στρατεύματα και να εκστρατεύσουν στο Άργος: στη συνέχεια να πολιορκήσουν το Ναύπλιο και με τη συμπαράσταση της φρουράς, που τη θεωρούνταν σύμμαχό τους, να καταλάβουν την πρωτεύουσα και να συγκροτήσουν συνέλευση και νέα κυβέρνηση. Με αυτά τα σχέδια μεταβαίνουν στο στρατόπεδο του Θεόδ. Κολοκοτρώνη. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 474 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*

των κυβερνητικών να επιβληθούν στρατιωτικά, επιβάλλει την προσφυγή στα ρουμελιώτικα όπλα, εφόσον η «ανταρσία» έπαιρνε διαστάσεις και η διαμάχη τοπικιστικό χαρακτήρα.⁴³

Με την έναρξη του έτους 1825 η κυβέρνηση Γεωργίου Κουντουριώτη –έχοντας αποκτήσει κύρος μετά την επιβολή της στους «αντάρτες»- σταθεροποιεί τη θέση της. Η τάξη έχει φαινομενικά αποκατασταθεί, ωστόσο οι επιπτώσεις των εμφύλιων διαμαχών, είναι αισθητές στη γενική πορεία της χώρας τόσο από εσωτερική όσο και από εξωτερική άποψη. Η επικράτηση της ίδιας κυβέρνησης και κατά τη δεύτερη φάση του εμφυλίου πολέμου έκαμψε το «μοραϊτισμό» –στρατιωτικών και προκρίτων– και όξυνε το χάσμα μεταξύ Πελοποννησίων και Ρουμελιωτών· παράλληλα, παραμελήθηκε η άμυνα του κράτους, ιδίως αυτή των κάστρων των νοτιοδυτικών παραλίων της Πελοποννήσου, όπου θα έπρεπε ν' αναμένεται η εκδήλωση των αποβατικών ενεργειών των Αιγυπτίων, όπως και η προετοιμασία του στόλου.⁴⁴

Σ' αυτή ακριβώς της εποχή –που η κατάσταση στο ελληνικό κράτος παρουσιάζει αυτές τις αποσυνθετικές τάσεις- κάνει την εμφάνισή του και ο Ιμπραήμ πασάς στην Πελοπόννησο.⁴⁵ Η προέλαση του Αιγύπτιου πασά ανησυχεί την κυβέρνηση, η οποία αποφασίζει να επικαλεστεί τη συνδρομή των πολιτικών της εχθρών για την αντιμετώπιση του κινδύνου και γι' αυτό το λόγο κηρύσσει γενική αμνηστεία.⁴⁶ Κάτω από τις οδηγίες του Θεόδ.

---

⁴³ Η ομάδα των Πελοποννησίων «ανταρτών» καλεί τους Ρουμελιώτες να μην αναμειχθούν. Όμως, οι τελευταίοι έχοντας την εντύπωση ότι είναι όργανα της κυβέρνησης - στην πραγματικότητα βέβαια δελεασμένοι από τις παροχές ανάλογων των υπηρεσιών τους μισθών - κατεβαίνουν στην Πελοπόννησο. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 775-777 και 784-785. Η εμπλοκή των ρουμελιώτικων στρατευμάτων θα είναι καθοριστική για την εξέλιξη αυτής της διαμάχης, καθώς συνεπαγόταν την επικράτηση των κυβερνητικών σε στρατιωτικό επίπεδο και οδηγεί εν τέλει, καθώς πλησιάζουμε προς το τέλος του 1824, και στη λήξη της εμφύλιας ρήξης, σχετικά βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 788 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *ο.π.*, σελ. 256-257.

⁴⁴ Η αδυναμία των κολοκοτρωνικών και ζαϊμικών Πελοποννησίων να επικρατήσουν στους εξωπελοποννησιακούς δυνατούς Κουντουριώτες, Κωλέττη και Μαυροκορδάτο είχε ως αποτέλεσμα να διάκεινται αρνητικά τόσο απέναντι στην κυβέρνηση όσο και στους συμμάχους της Ρουμελιώτες. Εκτός από αυτή την εσωτερική διαίρεση σημειώνονται μεγάλες ζημιές στην ύπαιθρο, ακινητοποίηση των στρατιωτικών δυνάμεων, ματαίωση των επιχειρήσεων προς την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, παραμέληση της ενίσχυσης του στόλου, κατασπατάληση των δημοσίων χρημάτων και προκαλείται δυσμενής αντίκτυπος στο εξωτερικό για το ελληνικό ζήτημα. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 851 και 854-855.

⁴⁵ Στις αρχές Φεβρουαρίου 1825 –τότε τελειώνουν και οι τελευταίες «εκκαθαριστικές» επιχειρήσεις κατά των αντικυβερνητικών- ο Ιμπραήμ αφού είχε ολοκληρώσει τις προετοιμασίες του στη Σούδα (Κρήτης) αποβιβάζεται στη Μεθώνη· κι ενώ τους πρώτους μήνες η δραστηριότητά του περιορίζεται στη μεσσηνιακή χερσόνησο, μετά την άλωση του Νεοκάστρου και των γύρω περιοχών στρέφεται στο εσωτερικό της Πελοποννήσου, σχετικά με τις επιχειρήσεις του Ιμπραήμ και την πορεία του προς το εσωτερικό της Πελοποννήσου, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. Ζ', σελ. 70-75 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *ο.π.*, σελ. 259-260.

⁴⁶ Η κυβέρνηση κατέληξε σ' αυτήν την απόφαση για τον επιπλέον λόγο, ότι μετά την απόβαση του Ιμπραήμ και τις επιτυχίες του στη Μεσσηνία, οι Πελοποννήσιοι απαιτούσαν ολοένα και πιο έντονα την κήρυξη γενικής αμνηστείας και την απελευθέρωση των φυλακισμένων ανταρτών, ιδίως του Θεόδ. Κολοκοτρώνη. Έτσι, στις 18 Μαΐου 1825 το Εκτελεστικό εκδίδει την επόμενη περί γενικής αμνηστείας διακήρυξη : *Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος. Το Εκτελεστικόν Σώμα. «Επειδή η σύμπνοια και σύμπραξις όλων των Ελλήνων είναι ομολογουμένως το μόνον ακαταμάχητον όπλον εναντίον του ασπόνδου εχθρού της Πατρίδος. Επειδή ... . Διακηρύττει α χαρίζεται γενική αμνηστεία εις όλους τους υποπέσοντας εις πολιτικά εγκλήματα (εκτός του εγκλήματος της φανεράς προδοσίας) ..., β) ακυρούνται όλα αι κατά των υποπεσόντων εις πολιτικά εγκλήματα πράξεις της Διοικήσεως και παραδίδονται εις λήθην, γ) όλοι οι υποπέσοντες εις τοιαύτα εγκλήματα, οποιου βαθμού και τάξεως αν ήναι, απολαμβάνουν από σήμερα ανεξαιρέτως όλα τα δικαιώματα του πολίτου κατά τον Οργανικόν Νόμον.*», βλ.

Κολοκοτρώνη -που είχε αναλάβει τη γενική αρχιστρατηγία της Πελοποννήσου– συντάσσονται στρατεύματα και οργανώνεται η άμυνα με βασικό στόχο να παρεμποδίσουν τον Ιμπραήμ να γίνει κύριος της πεδιάδας του Άργους.⁴⁷ Ο Ιμπραήμ συνεχίζοντας την πορεία του προς το κέντρο της Πελοποννήσου, αφού καταλαμβάνει την έρημη από κατοίκους Τριπολιτσά, κατευθύνεται προς την Αργολίδα με τελικό προορισμό του την πρωτεύουσα του κράτους και έδρα της κυβέρνησης. Αφού πληροφορείται την κρίσιμη στεγαστική, επισιτιστική και υγειονομική κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει η πρωτεύουσα λόγω της μεγάλης συσσώρευσης πληθυσμών από διάφορα μέρη του ελληνικού χώρου –πρόσφυγες συνωστίζονταν σε κάθε σημείο της πόλης ακόμα και έξω από τα τείχη προσπαθώντας να εισδύσουν σ’ αυτήν– προχωρά μέχρι τη θέση «Γλυκιά», στα πρόθυρα της πόλης, περιμένοντας ταυτόχρονα και τη συντονιστική δράση του τούρκικου στόλου μπροστά από το Ναύπλιο.⁴⁸ Η παρουσία-απειλή του Ιμπραήμ έξω από την πρωτεύουσα οδηγεί την κυβέρνηση στη λήψη ασφαλιστικών μέτρων, όπως την απαγόρευση εισόδου στην πόλη, την ενίσχυση των οχυρώσεων και την εξασφάλιση επιτήρησης των φρουριών και των πιο επίκαιρων θέσεων με φρουρές της απολύτου εμπιστοσύνης της.⁴⁹ Ακολουθούν δύο ανεπιτυχείς επιχειρήσεις των αιγυπτιακών στρατευμάτων στους «Μύλους»⁵⁰, οι οποίες κρίνουν και την τύχη του Ναυπλίου και έχουν ως αποτέλεσμα την οριστική υποχώρηση των αιγυπτιακών στρατευμάτων από το Άργος και τη λήξη της εκστρατείας του Ιμπραήμ πασά στην Αργολική πεδιάδα.

Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 257-258, επίσης σχετικά με την αποκατάσταση του Κολοκοτρώνη και των ομοφρόνων του βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 108 και 118-120.

⁴⁷ Αν το κατόρθωνε αυτό ο Ιμπραήμ, έχοντας τα άφθονα εφόδια του τόπου θα μπορούσε εύκολα να πλῆξει το Ναύπλιο. Γι’ αυτό το λόγο προτείνεται και η καταστροφή της Τριπολιτσάς, (εγκατάλειψη από τους κατοίκους της, καταστροφή του τείχους και των κτισμάτων μέσα στην πόλη), ώστε να μην αποτελέσει οχυρό και ορμητήριο για τον Αιγύπτιο πασά. Το σχέδιο όμως αυτό απέτυχε, με αποτέλεσμα ο Ιμπραήμ να στρατοπεδεύσει στην Τριπολιτσά και να βρει εκεί τα απαραίτητα για τα στρατεύματά του καταλύματα και προμήθειες. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 130-132 και Ελευθέριος Πρεβελάκης, *Η εκστρατεία του Ιμπραήμ εις την Αργολίδα*, Αθήνα 1949, σελ. 13-17.

⁴⁸ Η εύκολη μέχρι τότε προέλαση του Ιμπραήμ στην Αργολική πεδιάδα –σημειώθηκαν βέβαια συγκρούσεις σε τοποθεσίες έξω από την Τριπολιτσά χωρίς όμως να καταφέρουν οι ελληνικές δυνάμεις να ανακόψουν την πορεία των αιγυπτιακών στρατευμάτων– σε συνδυασμό με τη χαώδη κατάσταση, που επικρατεί στο Ναύπλιο, ενθαρρύνουν τον Ιμπραήμ, ο οποίος φθάνει ουσιαστικά έξω από την πρωτεύουσα. Το Ναύπλιο δεν ήταν προετοιμασμένο για πολιορκία, καθώς τα τείχη του είχαν υποστεί ζημιές από την πολιορκία του 1821 και από τον τελευταίο εμφύλιο πόλεμο, οι δεξαμενές νερού ήταν άδειες, τα τρόφιμα και τα πολεμοφόδια ανεπαρκή. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ., 130-133· επίσης, Ελευθέριος Πρεβελάκης, *ο.π.*, σελ. 25-27.

⁴⁹ Η προέλαση του Ιμπραήμ πασά μέχρι το Ναύπλιο δημιούργησε υπόνοιες περί προδοσίας – μάλιστα έγιναν και συλλήψεις υπόπτων ενώ παράλληλα κυκλοφορούσαν φήμες για συνεννοήσεις του Ιμπραήμ με επιφανείς Έλληνες, ανάμεσά τους ο Ιωάν. Κωλέτης και ο Αλέξ. Μαυροκορδάτος - γι’ αυτό το λόγο οι ίδιοι οι βουλευτές διαιρέθηκαν σε μικρές ομάδες και ανέλαβαν αυτοπροσώπως την επιτήρηση των φρουριών. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 134 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ., 260· επίσης, Ελευθέριος Πρεβελάκης, *ο.π.*, σελ. 27-28 και 31-38·

⁵⁰ Οι Μύλοι, μικρό χωριό, βρίσκονταν σε επίκαιρη και οχυρή θέση· ήταν το επίνειο των χωριών της Τριπολιτσάς και εξυπηρετούσε το εμπόριό της. Περιτριγυρισμένο από βαλτωμένη περιοχή αποτελούσε προκάλυμμα για την άμυνα του Ναυπλίου. Σχετικά με τις δύο αποτυχημένες επιθέσεις που επιχειρεί ο Ιμπραήμ σ’ αυτό το σημείο τον Ιούνιο του 1825, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 137-139, Μιχαήλ Γ. Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 260-261 και Ελευθέριος Πρεβελάκης, *ο.π.*, σελ. 42-56 και 99-101.

Γενική εικόνα της εσωτερικής κατάστασης του Ναυπλίου από το 1822 έως το 1825.

Το διάστημα που ακολούθησε την άλωση μέχρι και το 1824 το Ναύπλιο είναι το κέντρο όπου διαδραματίζονται οι εμφύλιες διαμάχες. Παράλληλα μ' αυτήν την έκρυθμη και ασταθή πολιτική κατάσταση η πόλη έχει ν' αντιμετωπίσει και τις πιέσεις, που δημιουργεί η συνεχόμενη συρροή πληθυσμών από διάφορα μέρη του ελληνικού χώρου. Τα αλληπάλληλα κύματα προσφύγων με προορισμό την πρωτεύουσα ξεκινούν ήδη από το 1822 και μαζί μ' αυτά και τα πρώτα στεγαστικά και υγειονομικά προβλήματα· συνεχίζονται με ολοένα και αυξανόμενο ρυθμό μέχρι τα 1824, με αποκορύφωμα την πληθυσμιακή διόγκωση και την επιδείνωση των στεγαστικών και υγειονομικών συνθηκών το έτος 1825.⁵¹

Πόλη οχυρωμένη και κατ' επέκταση ασφαλής λειτουργεί ως πόλος έλξης για προσφυγικά ρεύματα από περιοχές όπου συνεχιζόταν ο πόλεμος· σ' αυτό θα πρέπει να προστεθούν και διάφορα γεγονότα που δρουν ελκυστικά στην ένταση του φαινομένου.⁵² Μετά την άλωση της πόλης το χειμώνα του 1822 και την αποχώρηση των Τούρκων το Ναύπλιο, που είχε υποστεί μικρές βλάβες από την πολιορκία, έμεινε στα χέρια της ελληνικής κυβέρνησης έρημο από κατοίκους. Η εκκένωση της πόλης από τον τουρκικό πληθυσμό αποτελεί καθοριστική τομή, καθώς το ελληνικό στοιχείο στο προεπαναστατικό Ναύπλιο ήταν ασήμαντο. Ωστόσο, η παρουσία της Ελληνικής Διοίκησης, η προστασία που προσφέρουν οι οχυρώσεις, ο οικοδομικός πλούτος σε μία περιοχή φτωχή σε εγκαταστάσεις λειτουργούν ελκυστικά στην αύξηση του πληθυσμού.⁵³ Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι οικίες της πόλης, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν καλώς διατηρημένο, καταλήφθηκαν αμέσως από πρωτεύοντα πρόσωπα του αγώνα, πολιτικούς, στρατιωτικούς, προκρίτους αλλά και από απλούς πολίτες με τις οικογένειές τους, που ζήτησαν καταφύγιο σ' αυτόν τον ασφαλή και απρόσβλητο από τους Τούρκους τόπο. Στην πρώην ερημωμένη πόλη άρχισε από εκείνη τη χρονική στιγμή να παρατηρείται τέτοια συρροή πληθυσμού, με αποτέλεσμα πολλοί να στεγαστούν σε σκηνές και καλύβες πρόχειρα κατασκευασμένες σε διάφορα μέρη της.⁵⁴

⁵¹ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπενθυμίσουμε, ότι για το διάστημα 1822-1824 είμαστε μεν σίγουροι για τη συνεχόμενη συρροή πληθυσμών αλλά όχι για τον ακριβή αριθμό των κατοίκων της πόλης· η μοναδική μαρτυρία, που έχουμε για τον πληθυσμό, προέρχεται από τη γενική απογραφή του Νοέμβρη του 1825, η επεξεργασία της οποίας μας οδηγεί στο σύνολο των 10.327 κατοίκων.

⁵² Τέτοια είναι η κατάληψη της πόλης το χειμώνα του 1822 από τους Έλληνες και η απομάκρυνση του τουρκικού στοιχείου· ο ορισμός της στις αρχές του 1823 ως μόνιμη έδρα της κυβέρνησης και πρωτεύουσα του Κράτους και η εγκατάσταση, τελικά, της κυβέρνησης μετά την πρώτη εμφύλια σύγκρουση, στα 1824, όπως και η σύναψη του δανείου το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου· τέλος στα 1825 η παρουσία-απειλή του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο.

⁵³ Σχετικά με την αλλαγή της σύνθεσης του πληθυσμού -αλλαγή που αποτυπώνεται και στη χρήση του χώρου- καθώς και τους λόγους αύξησής του, βλ. Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*, σελ. 265-282.

⁵⁴ Οι οικίες του Ναυπλίου καταλήφθηκαν από τα πρωτεύοντα πρόσωπα του αγώνα είτε ως αντάλλαγμα για τις θυσίες τους προς την πατρίδα είτε έναντι κάποιου χρηματικού τιμήματος, το οποίο δεν κατέβαλαν ποτέ στο

Εκτός από το στεγαστικό πρόβλημα, που δημιούργησε η απότομη συγκέντρωση του πληθυσμού –πρόβλημα που προς το παρόν φαίνεται να είναι ακόμα σε αρχική φάση αλλά δε θ’ αργήσει να εκδηλωθεί έντονα– οι νεοφερμένοι κάτοικοι θα αντιμετωπίσουν και υγειονομικά προβλήματα.⁵⁵

Η ίδια κατάσταση εξακολουθεί με πιο έντονους ρυθμούς και το 1824. Πρόσφυγες από διάφορα μέρη, κυρίως όμως από περιοχές όπου είχαν γίνει και αποτύχει απελευθερωτικά κινήματα και είχαν καταστραφεί, όπως η Κρήτη, τα Ψαρά και η Κάσος, κατευθύνονται στο ελεύθερο Ναύπλιο.⁵⁶ Μετά την παράδοση του φρουρίου του στους κυβερνητικούς τον Ιούνιο του 1824 το Ναύπλιο εξελίχθηκε σε διοικητικό, στρατιωτικό και πολιτικό κέντρο της επαναστατημένης Ελλάδας. Η εγκατάσταση των αρχών, σε συνδυασμό με την πρώτη δόση του δανείου, που μόλις είχε φθάσει, καθιστούν την πρωτεύουσα πόλο έλξης· εκτός από τους πρόσφυγες που εξακολουθούν να εισέρχονται στην πόλη με αμείωτο ρυθμό –η παρουσία της κυβέρνησης ενισχύει περισσότερο το αίσθημα ασφάλειας– συρρέουν επιφανείς Έλληνες και ξένοι, προκειμένου να προσφέρουν τη βοήθεια τους στον ελληνικό αγώνα, καθώς και στρατιωτικοί με τους άνδρες τους που απαιτούν μερίδιο στα χρήματα.⁵⁷

Μια από τις πρώτες φροντίδες της κυβέρνησης Γ. Κουντουριώτη ήταν η λήψη μέτρων για την εξασφάλιση της στοιχειώδους καθαριότητας και ευταξίας μέσα στην πόλη.⁵⁸

Δημόσιο Ταμείο. Ο λόγος που οι υπόλοιποι συρρέυσαντες στεγάστηκαν σε σκηνές και καλύβες, ήταν γιατί οι οικίες, των οποίων άλλωστε τα ενοίκια είχαν υπερτιμηθεί, δεν επαρκούσαν σε αριθμό, βλ. Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *Η Ναυπλία από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ’ ημάς. Ιστορική μελέτη*, τύπ. Κλεισιούνη, Αθήνα 1950 (α’ έκδ. 1898), σελ. 245.

⁵⁵ Ο συνωστισμός που παρατηρήθηκε κατά την είσοδό τους και η εγκατάστασή τους χωρίς τη λήψη των απαραίτητων μέτρων σ’ αυτό το χώρο, του οποίου οι πρώην κάτοικοι είχαν κατά τους τελευταίους μήνες του 1822 προσβληθεί από την επιδημία του τύφου, είχε ως αποτέλεσμα τη μετάδοση της ασθένειας. Τα διάφορα επιδημικά νοσήματα που «έφερναν» οι νέοι έποικοι από τις πατρίδες τους, ενέτειναν το νοσηρό κλίμα, με αποτέλεσμα τα κρούσματα της ασθένειας να εξακολουθήσουν μέχρι και τους πρώτους μήνες τους 1823· σχετικά με τα υγειονομικά προβλήματα και την έλλειψη της απαραίτητης υποδομής για την αντιμετώπισή τους, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ’, σελ. 287-291, Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *ο.π.*, σελ. 245-256 και Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*, σελ. 268.

⁵⁶ Οι πρόσφυγες κατέφυγαν σε διάφορα μέρη της ελεύθερης Ελλάδας, όπως σε νησιά των Κυκλάδων, του Αργοσαρωνικού, και σε πόλεις της Πελοποννήσου. Η κυβέρνηση –η οποία δεν είχε εγκατασταθεί ακόμα στην πρωτεύουσα και είχε να επιλύσει και το θέμα καταστολής των «ανταρτών» λόγω της εμφύλιας διαμάχης που βρισκόταν σε εξέλιξη - είχε παράλληλα ν’ αντιμετωπίσει και το θέμα περίθαλψης των προσφύγων, που είχαν προσβληθεί από τις επιδημίες στη Μονεμβασιά, στο Αργος, στο Ναύπλιο, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. Ζ’, σελ. 710-736.

⁵⁷ Σχετικά με τους λόγους προσέλευσης στο Ναύπλιο, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 473 και 761.

⁵⁸ Τα προτεινόμενα μέτρα –μεταξύ των οποίων ήταν ο καθαρισμός των δρόμων, η απαγόρευση ρίψης απορριμάτων στη θάλασσα και η τοποθέτησή τους μακριά από το φρούριο- στόχευαν στη διατήρηση μιας κάποιας στοιχειώδους καθαριότητας μέσα στην πόλη, καθώς η επιδημία του τύφου είχε αποδεκατίσει τον πληθυσμό το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1824, σχετικά βλ. Χρήστος Ρέπας, «Γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου κατά το 1825», *Μνημοσύνη*, τ. 9 (1982-1984), σελ. 263-264. Σχετικά με την επιδημία του τύφου, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. Ζ’, σελ. 816 και Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *ο.π.*, σελ. 253. Ο Bowler, επίτροπος του Φιλελληνικού Κομιτάτου και «συνόδος» της γ’ δόσης του δανείου στα 1824 περιγράφει: «... παντού έβλεπες ξαπλωμένους άνδρες, γυναίκες και παιδιά στο τελευταίο στάδιο ενός επιδημικού πυρετού, ... ο δρόμος γεμάτος ακαθαρσίες, μόλυνση, ...», βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πως είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του ’21*, τ. Δ’, Αθήνα 1994, σελ. 27-28.

Μέσα στα πλαίσια αυτά για την ανακούφιση και περίθαλψη των φτωχών, ασθενών, χηρών και ορφανών εντάσσονται και οι προσπάθειες της «Φιλανθρωπικής Εταιρείας», που συστήθηκε εκείνη την εποχή στο Ναύπλιο, και η οποία κατόρθωσε να ιδρύσει νοσοκομείο και να το συντηρήσει στην πρωτεύουσα ως το 1826.⁵⁹

Αναφορικά με την επίλυση του θέματος της ευταξίας, το Υπουργείο Αστυνομίας διατάζει το γενικό αστυνόμο να διενεργήσει απογραφή του πληθυσμού και των κατοικιών της πόλης, να ελέγχει τους εισερχόμενους και εξερχόμενους στο φρούριο και να εφοδιάζει με έγγραφο διαμονής για ορισμένο χρονικό διάστημα «τους παρεπιδημούντας ενταύθα χάριν εμπορίου ή άλλης τινός υποθέσεως ... υπό την εγγύησιν ενός γνωστού κατοίκου ταύτης της πόλεως».⁶⁰ Γίνεται φανερό, ότι η παραπάνω διαταγή δεν απέβλεπε στη συγκέντρωση και ανάλυση απογραφικών στοιχείων με σκοπό την αντιμετώπιση στεγαστικών, επισιτιστικών ή άλλων αναγκών αλλά στην εξασφάλιση απόλυτου ελέγχου μέσα στο φρούριο σε μία εποχή φαινομενικής ύφεσης των εμφύλιων ρήξεων, οι οποίες, όπως ήδη είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, δε θ' αργήσουν να εξωτερικευτούν. Το έτος 1824 παρήλθε χωρίς να εφαρμοστεί καμία από τις παραπάνω διαταγές τις σχετικές τόσο με τη διενέργεια της απογραφής όσο και με το πρόβλημα της ευταξίας –το οποίο μάλιστα εντείνεται με την παρουσία των Ρουμελιωτών⁶¹ και καθαριότητας της πόλης. Ειδικά για το τελευταίο ζήτημα, παρά το γεγονός ότι διατυπώνονται εκ μέρους της κυβέρνησης ρητές προειδοποιήσεις με την επιβολή προστίμων για όσους δε συμμορφώνονται με τα προτεινόμενα από το γενικό αστυνόμο μέτρα για την αντιμετώπιση του προβλήματος της υγιεινής, δε σημειώθηκε καμία πρόοδος.⁶²

---

⁵⁹ Η «Φιλανθρωπική Εταιρεία» - μέλη της οποίας ήταν οι Ν. Γερακάρης, Ν. Καλλέργης, Γ. Γλαράκης, Δ. Δεσύλλας, Θ. Νέγρης, Ιω. Θεοτόκης, Ιω. Βλάχης κ.α. – συστήθηκε τον Αύγουστο του 1824 με διπλό σκοπό την περίθαλψη των πτωχών, ασθενών, χηρών και ορφανών και την εκπαίδευση νέων ορφανών και ατόρων. Με συνεισφορές ντόπιων και φιλελλήνων ιδρύει και συντηρεί νοσοκομείο (1824) για τους πρόσφυγες και τους άπορους στο Ναύπλιο έως το 1826, οπότε και παύει τη λειτουργία του και προχωρά στη σύσταση αλληλοδιδασκτικού σχολείου. Σχετικά με την ίδρυση της «Φιλανθρωπικής Εταιρείας», τη δράση της – η οποία δεν περιορίστηκε μόνο στο Ναύπλιο αλλά και σε άλλες ελληνικές πόλεις – και τη λειτουργία των δύο ιδρυμάτων, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. Ζ', σελ. 151 και 820 και Μιχαήλ Λαμπρινίδης, *ο.π.*, σελ. 253· επίσης, Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, «Το πρώτον Νοσοκομείον της Επανάστασεως (1824) και η εν Ναυπλίω *Φιλανθρωπική Εταιρεία*», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, τ. Ε' (1961), σελ. 87-91 και Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*, σελ. 271-272.

⁶⁰ Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 264.

⁶¹ Οι παρεκτροπές των ρουμελιωτικών στρατευμάτων –τα οποία είχαν έρθει στην πρωτεύουσα μετά από έκκληση της κυβέρνησης στην προσπάθειά της να επιβληθεί στους αντικυβερνητικούς κατά τη β' φάση του εμφυλίου πολέμου - και οι πράξεις βίας, μέσα στα πλαίσια δίωξης των αντιφρονούντων στην κυβέρνηση Κουντουριώτη, δημιουργούν προβλήματα στη διατήρηση της τάξης μέσα στην πόλη, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. Ζ', σελ. 777-787.

⁶² Το Εκτελεστικό είχε διατάξει τη γενική αστυνομία να υποχρεώσει τους κρεοπώλες να μη σφάζουν μέσα στην πόλη αλλά σε μία τοποθεσία κοντά στη θάλασσα· να κατεδαφίσει τα αποχωρητήρια, που είχαν στηθεί σε διάφορα σημεία και να καθαρίσει το οδόστρωμα από τις ακαθαρσίες, καθώς τα κρούσματα της επιδημίας του τύφου είχαν λάβει τρομακτικές διαστάσεις. Επειδή τίποτα απ' όλα αυτά δεν πραγματοποιήθηκε, παρόλο που διορίστηκε ειδική επιτροπή, αποτελούμενη από τους Ρ. Παλαμήδη, Ν. Πρασάκη και Ν. Καλλέργη, για τον καθαρισμό της πόλης, ο γενικός αστυνόμος προτείνει, έως ότου βρεθεί μια πιο αποτελεσματική λύση, ν' ανάβουν φωτιές μέσα στην πόλη, ώστε να καθαρίσει με τον καπνό η μολυσμένη ατμόσφαιρα. Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 264-266.

Τον επόμενο χρόνο η εσωτερική κατάσταση της πόλης του Ναυπλίου δεν παρουσίαζε βελτιωμένη εικόνα. Αντιθέτως, τα υπάρχοντα στεγαστικά και υγειονομικά προβλήματα εντεινόταν λόγω της καθημερινής προσέλευσης πληθυσμού· η αστυνομία δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσει καταλύματα ούτε και για τους στρατηγούς και καπεταναίους, που έφταναν στην πόλη, επειδή από τα εθνικά σπίτια άλλα είχαν πουληθεί και άλλα είχαν παραχωρηθεί ήδη σε διάφορους πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους.⁶³

Στις 22 Ιανουαρίου 1825 η αστυνομία υπέβαλε τους πίνακες της πρώτης απογραφής των κατοίκων και των δημόσιων και των ιδιωτικών οικημάτων του Ναυπλίου –η διαταγή είχε δοθεί το καλοκαίρι του προηγούμενου έτους– η οποία όμως δε διασώθηκε. Διασώθηκε μόνο η υποβλητική τους αναφορά, από την οποία πληροφορούμαστε ότι δεν απογράφηκαν το σύνολο των κατοίκων και των κτισμάτων της πόλης.⁶⁴

Ο αριθμός των προσφύγων, ιδιαίτερα κάτω από την πίεση της εισβολής του Ιμπραήμ πασά στην Πελοπόννησο, με προορισμό το Ναύπλιο, αυξάνεται, με αποτέλεσμα να ξεπερνά τις οικιστικές δυνατότητες της πόλης. Οι ήδη δύσκολες συνθήκες διαβίωσης επιδεινώνονται σοβαρά εκείνη την εποχή, καθώς ο υπερπληθυσμός σε συνδυασμό με το πρόβλημα της έλλειψης καθαριότητας και υγιεινής, που ακόμα εκκρεμεί να διευθετηθεί, καθιστούν τις επιδημίες συνεχή απειλή.⁶⁵ Αναφορικά με τα αλληπάλληλα κύματα προσφύγων το Υπουργείο Αστυνομίας στην προσπάθειά του να πιστοποιήσει τον αριθμό των κατοίκων της πόλης, κυρίως όμως να αποτρέψει - μέσω του ελέγχου των εισερχομένων και εξερχομένων– πιθανή

---

⁶³ Μεταξύ αυτών υπήρχαν και ορισμένοι «αντάρτες», όπως αποκαλούνταν οι αντικυβερνητικοί της Πελοποννήσου, τους οποίους η αστυνομία διατάχθηκε να απομακρύνει από το φρούριο ή να τους θέσει υπό αυστηρή επιτήρηση. Με τον τρόπο αυτό- με την απομάκρυνσή τους- από τη μια μεριά και οι πιθανότητες αντιδράσεων ή ρήξεων θα περιορίζονταν, από την άλλη θα εξοικονομούνταν καταλύματα για εξυπηρέτηση των πιστών στην κυβέρνηση Γ. Κουντουριώτη. Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ., 267.

⁶⁴ Η απογραφή, που κατατέθηκε το Γενάρη του 1825, δεν περιελάμβανε τους κατοίκους και τα κτίσματα της παραλίας όπως και τα καταστήματα όλης της πόλης· επίσης, αναφέρεται ότι βρέθηκαν αρκετά οικήματα με διπλή ή ανύπαρκτη αρίθμηση. Γι' αυτό το λόγο η αστυνομία μέσα στα πλαίσια της απαιτούμενης ευταξίας, που θα 'πρεπε να ισχύει, πρότεινε την ονοματοδοσία κάθε περιοχής της πόλης, την αρίθμηση των δημόσιων και ιδιωτικών οικημάτων και τη συμφωνία του αριθμού των ιδιόκτητων οικιών με τον αριθμό του πωλητηρίου τους. Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*

⁶⁵ Το θέμα του καθαρισμού της πόλης απασχολεί για μία ακόμη φορά την κυβέρνηση, η οποία διορίζει επιτροπή αποτελούμενη από τους Θεόδ. Ξένο, Ιωάν. Καλλέργη, Χαρ. Μιλιάνη, τους αρχιτέκτονες Θεόδ. Βαλλιάνο και Ανδριανό και τον ιατρό Αντ. Κεφαλά, που όμως δε φαίνεται να επιτέλεσε αξιόλογο έργο. Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 268. Με τα παρακάτω λόγια ο G. Pecchio, που συνόδευσε την τελευταία δόση του πρώτου αγγλικού δανείου στην Ελλάδα, περιγράφει την άνοιξη του 1825 την κατάσταση στην πόλη: «... η πιο πυκνοκατοικημένη πρωτεύουσα του κόσμου ... μόχα και ρύπος βασιλεύει σε σπίτια και σοκάκια, συνέπεια της επιδημίας που θέρισε τον περασμένο χρόνο τ' *Ανάπλι*, ...». Την ίδια εικόνα παρουσιάζει και ο άγγλος θεολογός Emerson, που υπολογίζει τον πληθυσμό σε 15.000 ψυχές, «... δρόμοι στενοί και ρυπαροί...», όπως και ο αυστριακός Prokesch von Osten, πολιτικός τοποτηρητής στην αυστριακή ναυτική μοίρα της Μεσογείου «... είναι η πρωτεύουσα της βρωμιάς. Παντού σήψη και δυσωδία. ... να ζεις στριμωγμένος με άλλα έξι άτομα χωρίς υγιεινή τροφή, νερό, χωρίς τίποτα. Και οι επιδημίες ν' αφανίζουν τον πληθυσμό...». Για τις παραπάνω περιγραφές βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ο.π.*, σελ. 125-126 και 327.

αύξηση του, εκδίδει μία σειρά περιοριστικών μέτρων, μεταξύ των οποίων υπάρχει και η διαταγή διενέργειας νέας απογραφής.⁶⁶

Με την αταξία όμως και τη σύγχυση, που επικρατούσε στην πρωτεύουσα, καμία απόφαση δεν ήταν δυνατόν να υλοποιηθεί, με αποτέλεσμα το καλοκαίρι του 1825 να βρει το Ναύπλιο στην ίδια, αν όχι σε πιο δεινή, κατάσταση.⁶⁷ Πρόσφυγες από διάφορα μέρη του ελληνικού χώρου, κυρίως από περιοχές της Πελοποννήσου, την Αρκαδία, την Τριπολιτσά και το Άργος συνωστίζονταν στην πρωτεύουσα, δημιουργώντας ποικίλα προβλήματα υγείας και τροφοδοσίας: όλοι έσπευδαν να βρουν καταφύγιο στην οχυρωμένη πόλη, αν και οι πιθανότητες να επιβιώσουν, λόγω της έλλειψης στοιχειώδους καθαριότητας, νερού, ειδών διατροφής και περίθαλψης, ήταν περιορισμένες.⁶⁸

Όλες οι αποφάσεις των Αρχών –που προσπαθούσαν να θέσουν υπό έλεγχο το πλήθος με διάφορες σπασμωδικές ενέργειες, καταδικασμένες όμως εκ των προτέρων σε αποτυχία– έμεναν ανεκτέλεστες. Με απώτερο σκοπό την εξεύρεση καταλυμάτων, για όσους ασκούσαν δημόσια λειτουργήματα, το Εκτελεστικό για μια ακόμα φορά ζητά την καταγραφή όλων των κατοίκων, όσων διέμεναν εντός των σπιτιών, αλλά και την απομάκρυνση όλων των αέργων και άπορων οικογενειών.⁶⁹ Εν τω μεταξύ η γενική αστυνομία, εκτελώντας την προηγούμενη διαταγή του Υπουργείου, είχε υποβάλει την καταγραφή όλων των οικημάτων του Ναυπλίου,

---

⁶⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε την απαγόρευση εισόδου στην πόλη είτε μέσω ξηράς είτε μέσω θάλασσας, με εξαίρεση τους «πολεμικούς», οι οποίοι θα έπρεπε να έχουν την άδεια της αστυνομίας, και όσους κατείχαν δημόσια υπουργήματα: τον εφοδιασμό των κατοίκων με ειδικό αποδεικτικό διαμονής, την περιορισμένη σε χρονική διάρκεια άδεια παραμονής, για όσους έρχονταν για διάφορες υποθέσεις στην πρωτεύουσα, και την απαγόρευση (προς τους κατοίκους) φιλοξενίας ξένων, που στερούσαν την προαπαιτούμενη άδεια παραμονής. Επίσης, ζητά την εκ νέου καταγραφή των κατοίκων, των σπιτιών και των καταστημάτων. Αναλυτικά, για τα μέτρα αυτά βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 268-269.

⁶⁷ Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή από τον Emerson της κατάστασης στο εσωτερικό της πόλης στις 30 Ιουνίου, λίγες μέρες δηλαδή μετά την εμφάνιση του Ιμπραήμ μπροστά από την πρωτεύουσα «... οι δρόμοι πήχτρα από στρατιώτες που ήρθαν από διάφορα σημεία για να υπερασπισθούν την πόλη ή για δική τους προστασία. Κλειστά όλα τα καταστήματα... Οι χωριάτες της περιοχής είχαν πάρει τα βουνα μετά την εμφάνιση των Αιγυπτίων και σταμάτησαν τον εφοδιασμό τα' Αναπλιού με τρόφιμα. Όλα τα σπίτια γεμάτα από στρατιώτες. Το δικό μου είχαν καταλάβει δεκαοχτώ. Παντού σύγχυση και φιλονικίες των νεοφερμένων με τους κατοίκους...», στο Κυριάκος Σιμόπουλος, *ο.π.*, σελ. 373.

⁶⁸ Η Αστυνομία, προκειμένου να εξασφαλίσει τα απαραίτητα είδη διατροφής και περίθαλψης, επιφορτίζει μία ομάδα με κύρια καθήκοντα την καταγραφή και τη συλλογή των αναγκαίων αυτών ειδών απ' όλες τις εντός και εκτός του φρουρίου οικίες αλλά και από τους εισερχόμενους και εξερχόμενους και την παρασκευή, από τους ιατρούς και φαρμακοποιούς, φαρμάκων. Επίσης, ζητά από την «Φιλανθρωπική Εταιρεία» να μεριμνήσει για τη βοήθεια των άπορων. Αναλυτικά, για τα μέτρα της Αστυνομίας βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ., 270· σχετικά με τους πρόσφυγες, που είχαν εισρεύσει στην πόλη αλλά και για όσους συνωστίζονταν έξω από τα τείχη προσπαθώντας να εισδύσουν σ' αυτήν, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. Ζ', σελ. 131-134.

⁶⁹ Το Υπουργείο ζητά αρχικά την καταγραφή όλων των κατοίκων και την υποβολή χωριστών πινάκων με τα ονόματα όσων διέμεναν εντός και εκτός των οικιών. Στη συνέχεια, το Εκτελεστικό ζητά την καταγραφή όσων διέμεναν σε σπίτια και την αναχώρηση από την πόλη όλων των άπορων οικογενειών. Η παρουσία αυτών των οικογενειών, μαζί με τους άεργους, τους ηλικιωμένους, τις γυναίκες και τα παιδιά, όχι μόνο ενέτεινε το στεγαστικό πρόβλημα, επιπλέον προκαλούσε δυσχέρειες στην άμυνα της πόλης σε περίπτωση πολιορκίας από τον Ιμπραήμ. Η ομαδική απομάκρυνση όμως των τελευταίων, που αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, ήταν δύσκολη υπόθεση. Οι πρόσφυγες όχι μόνο δε διέθεταν τα στοιχειώδη για την αναχώρησή τους μέσα αλλά προέβλεπαν και διάφορες δικαιολογίες, προκειμένου να παραμείνουν στην πόλη. Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 272-275 και 278-279.

οι πίνακες της οποίας όμως δε διασώθηκαν. Στα ήδη ισχύοντα μέτρα, τα σχετικά με την απομάκρυνση των άπορων οικογενειών, έρχονται να προστεθούν και νέα, που αφορούν αυτή τη φορά τους στρατιώτες. Ο σκοπός εξακολουθεί μεν να είναι ο ίδιος, δηλαδή η εξεύρεση καταλυμάτων, παράλληλα όμως μέσω της αποχώρησης των στρατιωτών επιδιώκεται και η διατήρηση της τάξης στο εσωτερικό της πρωτεύουσας, καθώς τα επεισόδια μεταξύ Πελοποννησίων και Ρουμελιωτών και τακτικών και ατάκτων ήταν συχνά και έντονα· έτσι, οι αρχηγοί των φρουρών καλούνται να καταρτίσουν και να υποβάλουν καταλόγους των ανδρών τους, ώστε να μη γίνει σύγχυση και απομακρυνθούν χρήσιμοι για την άμυνα της πόλης στρατιώτες.⁷⁰

Η εκκένωση όμως των οικιών ήταν δύσκολη διαδικασία. Χαρακτηριστική είναι η έκθεση του υπαστυνόμου Σπύρ. Μεταξύ : «... *αγκαλά και να ευρίσκονται εις το παραμικρόν οσπίτιον τουλάχιστον 20-30 ψυχαί, μ' όλον τούτο ήθελα προσπαθώ με πολύν μου κόπον να κάμνω κάθε οικονομίαν δηλ. όθεν δεν είναι σημαντικά υποκείμενα, οπού δεν σκεπάζουν κανέν υπούργημα να ημπορώ να τους εβγάζω και τότε βέβαια ήθελον οικονομήσω τόσον σημαντικά και άζια υποκείμενα και εν ταυτώ ήθελε βιάζονται αύται αι φαμίλιαι να αναχωρούν από ένδον του φρουρίου. ... Πώς να οικονομήσω τους υπαλλήλους υπουργούς της Διοικήσεως; ... Διατάττομαι κάθε στιγμήν να εύρω κονάκι δια βουλευτάς, δια υπουργούς, δια γραμματικούς, δια καπεταναίους, ... διά φαμίλιας υπερασπιζομένους από βουλευτάς και εκτελεστάς, αλλά πού είναι αυτά τα οσπίτια; Μέσα εις το φρούριον δεν τα βλέπω. ... Η αριθμησις των οσπιτίων είναι 338 πόρτες. Πόσα βαστά η Διοίκησις με τους υπαλλήλους υπουργούς της; Πόσα επουλήθησαν, πόσα ενοικιάσθησαν με το να έχουν υποκάτω εργαστήρια, ... Τι απέμεινε; Κανένα χάλασμα, κανένα χαμώγι, ... Παρατηρήσατε ότι ευρίσκονται εδώ μέσα υπέρ τες 20 χιλιάδες ψυχές. Πού κάθονται και που πλαγιάζουν κάθε ψυχή ανθρώπινη, θέλει απορήσει...».⁷¹*

Και παρά το γεγονός, ότι οι αρχές προσπαθούσαν να εφαρμόσουν διάφορα μέτρα για την αποσυμφόρηση των εξωτερικών και εσωτερικών χώρων της πόλης δε σημειωνόταν καμία πρόοδος. Σταθερή πρόοδο γνώριζε μόνο η πληθυσμιακή διόγκωση.⁷²

Παρά τα προβλήματα που συναντούσαν οι υπεύθυνες αρχές σχετικά με την αποπεράτωση της απογραφής, τελικά στις 26 Αυγούστου 1825 υπέβαλαν τους απογραφικούς πίνακες, σύμφωνα με τους οποίους το σύνολο όσων κατοικούσαν στο Ναύπλιο ήταν 8.206

⁷⁰ Τα περιστατικά, που προκαλούσαν οι στρατιώτες λόγω μέθης, χαρτοπαιξίας ή απλήρωτων μισθών, ήταν πολλά αλλά ασήμαντα μπροστά στα ομαδικά επεισόδια μεταξύ των Πελοποννησίων και Ρουμελιωτών στρατιωτών. Σχετικά μ' αυτά όπως και για τα μέτρα πειθαρχίας, που προσπαθούν να επιβάλλουν οι αρχές, βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 276-277.

⁷¹ Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 278.

⁷² Έτσι, το Εκτελεστικό ζητά τον Ιούλιο και πάλι να του υποβληθεί μέσα σε δύο ημέρες κατάλογος «των όσων ψυχών ευρίσκονται μέσα εις το φρούριον». Η ολοκλήρωση όμως της απογραφής δεν ήταν εύκολη διαδικασία, γιατί όλοι οι στεγασμένοι και υπαίθριοι χώροι είχαν καταληφθεί από ένα διαρκώς μετακινούμενο πλήθος ανθρώπων, βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 276.

ψυχές.⁷³ Οι απογραφικοί πίνακες φέρουν τις ενδείξεις *αριθμός (οικήματος), ονόματα και επίθετα, πατρίς, επάγγελμα, ψυχάι κατ' όνομα και ποσότης ψυχών*. Οι ψυχές καταχωρήθηκαν αριθμητικά και με σημείωση της συγγενειακής και εργασιακής σχέσης τους με τον επωνύμως απογραφόμενο αρχηγό του νοικοκυριού. Οι ένοικοι απογράφονται ανά οίκημα· σε πολλά σημεία της η απογραφή είναι αρκετά επεξηγηματική όσον αφορά την κατανομή των ψυχών μέσα στο χώρο, δηλαδή καταγράφονται αναλυτικά το σύνολο τους, όπως και ο εσωτερικός ή εξωτερικός χώρος εγκατάστασής τους μέσα στο οίκημα (στην α' ή τη β' κάμαρα, στο κατώγι, στο περιβόλι, στο προαύλιο).⁷⁴ Οι πίνακες φέρουν τις ημερομηνίες 12 έως 25 Αυγούστου, αν και η εντολή διενέργειας είχε δοθεί για πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1825 και εν συνεχεία τον Ιούλιο, οπότε συμπεραίνουμε ότι η απογραφή διενεργήθηκε αυτό το διάστημα. Στο συμπέρασμα, ότι η εν λόγω απογραφή διενεργήθηκε με πρόχειρο τρόπο οδηγούμαστε καταρχήν από τη δήλωση των αρχών στη συνοδευτική έκθεση, ότι δεν έχουν απογραφεί «*αι εις το παράλιον ευρισκόμεναι φαμίλιαι*», ενώ στα κατάστιχα καταγράφονται οικίες με αρίθμηση από 1 έως 116, που βρίσκονται «*εις το παραθαλάσσιον*»· επιπλέον, υπάρχουν κενά τόσο στις ημερομηνίες, δεν ακολουθούν δηλαδή αύξουσα αρίθμηση, όσο και στην καταγραφή των οικιών.⁷⁵ Σύμφωνα με το Χρήστο Ρέππα –που έχει ασχοληθεί με την απογραφή του Αυγούστου– οι ενδιάμεσες διακοπές στις χρονολογικές σημειώσεις στους πίνακες δικαιολογούν την προχειρότητα διεξαγωγής της απογραφής. Ένας επιπλέον λόγος, που ενισχύει το επιχείρημά του, είναι το γεγονός, ότι στην απογραφή του Νοέμβρη του 1825, που περιλαμβάνει όλους τους «μόνιμους» λόγω του χειμώνα κατοίκους του Ναυπλίου, υπάρχουν πολλοί καταγόμενοι από το Ναύπλιο όπως και πολλοί δημόσιοι λειτουργοί, που διαμένουν στην πόλη από πριν και οι οποίοι δεν περιλαμβάνονται στους πίνακες της απογραφής του Αυγούστου.⁷⁶

⁷³ Στη συνοδευτική αναφορά διευκρινίζουν ότι δεν έχουν απογραφεί όσες οικογένειες βρίσκονταν στην παραλία και έξω από την πύλη της ξηράς· αναλυτικά για το σύνολο των ατόμων και το χώρο διαμονής τους, πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 281.

⁷⁴ Οι απογραφικοί πίνακες περιλαμβάνουν: α) «*καταγραφή των εν Ναυπλίω εγκατοίκων από αριθμ. 1-160*», που διενεργείται από τις 12-18 Αυγούστου με ενδιάμεσες διακοπές, β) «*καταγραφή των εν Ναυπλίω ευρισκομένων από αριθμ. 161-338*», χωρίς χρονολογία· στη δεύτερη αυτή ομάδα παρεμβάλλεται «*το παραθαλάσσιον*», οικίες με αρίθμηση από 1-116 και το «*χάνι του Δικαίου*», που είναι το οίκημα με αριθμ. 55, γ) «*καταγραφή των οικημάτων από αριθμ. 313-338*», διενεργείται από τις 19-20 Αυγούστου και δ) «*καταγραφή των κατοίκων εργαστηρίων Ναυπλίου από αριθμ. 1-186*», διενεργείται από τις 20 έως 25 Αυγούστου, βλ. ΓΑΚ, φ. 33 (784/26-8-1825 Αστ. Ναυπλ. προς Υπ. Αστ.).

⁷⁵ Από μια πρόχειρη επεξεργασία των καταστίχων της απογραφής παρατηρούμε, ότι δεν πρέπει να διεξάχθηκε απογραφή στις 15, 16 και 23 Αυγούστου. Επίσης, στο κατάστιχο με την ένδειξη «*καταγραφή των εν Ναυπλίω ευρισκομένων απ' αριθμ. 161-338*» πρώτον δεν αναγράφεται ημερομηνία και δεύτερον η καταγραφή σταματά στην οικία με αριθ. 300. Το αμέσως επόμενο κατάστιχο ξεκινά από την οικία με αριθ. 313 έως 338· επομένως, δεν απογράφηκαν οι οικίες με τον αριθμό 301-312 άρα και το σύνολο των ενοίκων τους, ενώ στο τέλος ο απογραφέας σημειώνει, ότι αθροιστικά το σύνολο των ψυχών των οικιών με αριθ. 301-338 είναι 1.072 άτομα (στο άθροισμα έχει συμπεριλάβει και τις οικίες με αριθ. 301-312), βλ. ΓΑΚ, φακ. 33 (784/26-8-1825 Αστ. Ναυπλ. προς Υπ. Αστ.).

⁷⁶ Πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 282.

Η απογραφή του Αυγούστου δεν επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και ο Σεπτέμβριος βρήκε το Ναύπλιο με τα ίδια πληθυσμιακά, στεγαστικά, επισιτιστικά και υγειονομικά προβλήματα και τις αρχές είναι ανίκανες να δώσουν κάποια λύση.⁷⁷ Εν τω μεταξύ με αμείωτους ρυθμούς αυξανόταν ο πληθυσμός του Ναυπλίου. Η διαταγή για απομάκρυνση των άπορων οικογενειών εξακολουθεί να ισχύει, όμως η αστυνομία εμφανίζεται ανίκανη να την πραγματοποιήσει.⁷⁸

Στις 30 Οκτωβρίου το Εκτελεστικό διατάζει το υπουργείο αστυνομίας «...να κάμη εν τάχει καταγραφήν όλων των κατοίκων και κατοικούντων και επιδημούντων εις την πόλιν Ναυπλίου, με τ' όνομα, την ηλικίαν, την πατρίδαν, το επάγγελμα, κ.λ.π., κατά την τάξιν και να αποστείλη αυτήν εις το Υπουργείον τούτο».⁷⁹ Η διαρκής συρροή προσφύγων και η όξυνση των στεγαστικών προβλημάτων, των επισιτιστικών και των υγειονομικών ήταν οι λόγοι που επέβαλαν την απόφαση αυτή. Παρά τις ενστάσεις του αστυνόμου, ότι προσφάτως είχε διενεργηθεί απογραφή και ότι η διεκπεραίωση νέας απαιτούσε πολυήμερη απασχόληση, η διαταγή μπαίνει σε εφαρμογή, με αποτέλεσμα στις 17 Νοεμβρίου 1825 να υποβληθούν στο Υπουργείο οι απογραφικοί πίνακες.

Χαρακτηριστική είναι η συνοδευτική αναφορά του αστυνόμου «... αποστέλλεται προς το Υπουργείον τούτο η γεν. καταγραφή των εντός του φρουρίου διαμενόντων ψυχών, ων ο αριθμός αναβαίνει εις δέκα χιλιάδας διακοσίας τεσσαράκοντα μίαν. Επί του αριθμού τούτου ανήκον να προστεθούν και δύο χιλιάδες ψυχές ανθρώπων οίτινες δεν έχουν το κατάλυμά των τακτικόν, αλλ' ημέραν παρ' ημέραν μεταβαίνουσιν. Εις τας οικίας καθώς και εις τας καλύβας ευρίσκονται ανά δύο τρεις ασθενείς, προς δε, το πλείστον μέρος των κατοίκων δεν έχουνσι ουδέ διά την άριον ζωοτροφίαν ...».⁸⁰

⁷⁷ Ιδιαίτερα οξύ ήταν το υγειονομικό πρόβλημα. Οι αποφάσεις και τα προτεινόμενα μέτρα σχετικά με τον καθαρισμό της πόλης εξακολουθούν να ισχύουν, όμως δεν υλοποιήθηκαν. Το έργο των διάφορων επιτροπών, που κατά καιρούς συγκροτήθηκαν για την επίλυση του προβλήματος της καθαριότητας, είτε δεν ολοκληρώθηκε ή δε είχε θετικά αποτελέσματα: σχετικά με την έλλειψη υγιεινής, που συνεπαγόταν την εμφάνιση επιδημικών ασθενειών, βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 282-283.

⁷⁸ Το Εκτελεστικό ανακοινώνει, ότι δίνεται προσθεσμία οκτώ ημερών να εγκαταλείψουν την πόλη, όσοι δεν διέθεταν τα αναγκαία για την εξάμηνη διαμονή τους εφόδια. Συγκροτείται επιτροπή για την κατάρτιση καταλόγου των άπορων οικογενειών, ώστε βάσει αυτού να προχωρήσουν στην έξωσή τους από την πρωτεύουσα. Επίσης, διατάζεται ο έλεγχος όσων διατηρούσαν εθνικά σπίτια συγχρόνως με ιδιότητα ή όσων κατείχαν χώρο εθνικών (σπιτιών) μεγαλύτερο απ' όσο τους είχε παραχωρηθεί. Όσοι κατείχαν εθνικά σπίτια είχαν δικαίωμα να παραμείνουν σ' αυτά με την προϋπόθεση, ότι θα παραχωρούσαν τα ιδιότητα στη Διοίκηση, βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 285

⁷⁹ Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 288.

⁸⁰ Ο αστυνόμος λίγες μέρες νωρίτερα πληροφορεί το υπουργείο, όπως άλλωστε δηλώνει και στην αναφορά του, ότι οι πολίτες δεν ομολογούν τον πραγματικό αριθμό των ατόμων των οικογενειών τους. Βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 288-289. Το σύνολο επομένως των κατοίκων του Ναυπλίου (των μόνιμων και περιστασιακών) προφανώς ήταν μεγαλύτερο, από εκείνο που παρουσιάζεται στους απογραφικούς πίνακες. Είναι αναμενόμενο οι πολίτες να δηλώνουν αριθμό ατόμων μικρότερο του πραγματικού, προκειμένου ν' αποφύγουν την έξωση από την τειχισμένη και ασφαλή πόλη, ειδικά το χειμώνα χωρίς εφόδια και τη δυνατότητα διακίνησης των ασθενών.

Γενική Απογραφή Νοέμβρη 1825 Μορφή καταστίχων – Στοιχεία – Προβλήματα.

Η ανάγκη διεξαγωγής τοπικών πληθυσμιακών και οικιστικών απογραφών δημιουργήθηκε εκ των πραγμάτων, επειδή ο πόλεμος και οι εξαιτίας αυτού ομαδικές μετακινήσεις του πληθυσμού, η έλλειψη βασικών αγαθών, η εμφάνιση λοιμωδών ασθενειών, όπως και οι κατασκοπικές κινήσεις του εχθρού αποτελούσαν τις βασικές αιτίες δημιουργίας οξύτατων προβλημάτων τάξης, ασφάλειας, στέγασης, επισιτισμού και υγείας.

Ήδη από το 1824 επιχειρήθηκαν και συνεχίστηκαν και το 1825 κάποιες, ανολοκλήρωτες όμως, προσπάθειες απογραφής των κατοίκων και των κτισμάτων της πόλης του Ναυπλίου.⁸¹ Οι προσπάθειες απέδωσαν τελικά το χειμώνα του 1825, όταν υπό την πίεση των οξύτατων προβλημάτων στέγασης, επισιτισμού και υγείας το Εκτελεστικό στις 30 Οκτωβρίου ζητά την αναλυτική καταγραφή του συνόλου των κατοίκων της πρωτεύουσας. Η διαταγή τίθεται σε εφαρμογή και στις 17 Νοεμβρίου 1825 κατατίθεται στο Υπουργείο Αστυνομίας η γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου.

Τα κατάστιχα της απογραφής του Νοέμβρη 1825 διασώθηκαν στο σύνολό τους.⁸² Ο γραφικός χαρακτήρας του χειρογράφου παρουσιάζει τρεις διαφορετικούς τύπους, ο πρώτος από τη σελίδα 1 έως 8, ο δεύτερος από τη σελίδα 9 έως 15 και ο τρίτος από τη σελίδα 16 έως 78. Οι στήλες των απογραφικών πινάκων παρουσιάζουν δύο μορφές, στις οποίες παρατίθενται τα ίδια στοιχεία· στη μεν πρώτη –πρόκειται για τις σελίδες 1 έως 15– υπάρχουν οι ενδείξεις *αριθμός* (οικήματος), *ονόματα και επίθετα*, *πατρίς*, *επάγγελμα*, *χρόνοι*, *φαμίλια* και *ψυχές*, ενώ στη δεύτερη, από τη σελίδα 16 έως 78, καταγράφονται *αριθμός* (οικήματος), *ονόματα*, *πατρίς*, *τέχνη*, *χρόνους*, *οικογένεια*, και *ψυχές*. Η ουσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο αυτών μορφών είναι εντοπίζεται στη στήλη *φαμίλια*: στην πρώτη μορφή αναφέρονται τα μέλη της *φαμίλιας* αριθμητικά στο σύνολό τους, ενώ στη δεύτερη τα μέλη που απαρτίζουν τη *φαμίλια* καταγράφονται μεν αριθμητικά αλλά και κατά φύλο, βαθμό συγγένειας, σχέση εργασίας προς τον αρχηγό της οικογένειας.⁸³

Η απογραφή των κατοίκων έγινε βάσει της αρίθμησης των κτισμάτων από πλευράς δομής. Στο πρώτο κατάστιχο (φακ. 43) ξεκινά η αρίθμηση των κοινών κατοικιών από τον

---

⁸¹ Έχουν προηγηθεί δύο διαταγές για διενέργεια απογραφής το καλοκαίρι του 1824 και την άνοιξη του 1825. Η πρώτη –αποσκοπούσε στη διατήρηση της τάξης μέσα στο φρούριο σε μια εποχή φαινομενικής ύφεσης των εμφύλιων συγκρούσεων– που δε φαίνεται να είχε ολοκληρωμένη μορφή, αφού δεν περιελάμβανε το σύνολο των κατοίκων και των κτισμάτων της πόλης, δε σώθηκε· και η δεύτερη, που διεκπεραιώθηκε τον Αύγουστο σε διάστημα λίγων ημερών και με προχειρότητα, ήταν ελλιπής.

⁸² ΓΑΚ, Μινιστέριον της Αστυνομίας, φακ. 43 (874/15-11-1825 Αστ. Ναυπλ. προς Υπ. Αστ.) και φακ. 44 (880/17-11-1825 Αστ. Ναυπλ. προς Υπ. Αστ.).

⁸³ Στο σημείο αυτό πρέπει να πούμε, ότι χρησιμοποιούμε τον όρο *φαμίλια*, επειδή αυτός ο όρος χρησιμοποιείται και στην απογραφή· ωστόσο δεν πρόκειται πάντα μόνο για οικογένειες αλλά και για νοικοκυριά, τα μέλη των οποίων δεν συνδέει το κριτήριο της συγγένειας.

αριθμό 1 μέχρι τον αριθμό 159· ακολουθεί μία δεύτερη ομάδα οικιών, οι οποίες βρίσκονται «εις τον γιालόν» με ξεχωριστή αρίθμηση, η οποία ξεκινά από τον αριθμό 1 και διακόπτεται στον αριθμό 55, για να απογραφούν οι ένοικοι ενός πανδοχείου, («εις το χάνι», αριθμ. 55) το οποίο αποτελείται από 36 δωμάτια (αριθμ. 1 έως 36). Μετά την καταγραφή των ενοίκων του πανδοχείου εξακολουθεί η αρίθμηση των κοινών οικιών από το νούμερο 56 μέχρι το 116. Στη συνέχεια απογράφεται ένα συγκρότημα 78 καλυβών (αριθμ. 1 έως 78), οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα βρίσκονται και αυτές «εις τον γιालόν», αφού δεν υπάρχει κάποια ένδειξη δηλωτική αλλαγής περιοχής. Μετά το τέλος της καταγραφής του συνόλου των 78 καλυβών καταχωρούνται κάποια οικήματα χωρίς αρίθμηση και με το χαρακτηρισμό «καινούρια»· καταγράφονται 24 αρχηγοί νοικοκυριών, γεγονός που μας οδηγεί στην υπόθεση, ότι πρόκειται για 24 κοινές κατοικίες.⁸⁴ Το επόμενο κατάστιχο (φακ. 44) ξεκινά με την καταγραφή των εντός του φρουρίου εργαστηρίων και με αρίθμηση από 1 έως 186· στην ουσία όμως απογράφονται οι ένοικοι εκατόν εβδομήντα-έξι (176) εργαστηρίων, καθώς σ' ένα υπάρχει η ένδειξη «αλεύρια εθνικά» χωρίς κατοίκους, ένα δεύτερο είναι «σφαλισμένο», και ένα άλλο είναι «μαγαζί κλεισμένο», ενώ επτά καταστήματα (αριθμ. 57 μέχρι 63) συνοδεύονται από την ένδειξη «κατοικούν απ' όλα εις τας οικίας των». Μετά το τέλος των εργαστηρίων ακολουθούν κοινές κατοικίες, που ξεκινούν από τον αριθμό 160 έως τον αριθμό 338.⁸⁵ Εκτός απ' αυτό το συγκρότημα των 78 καλυβών, που καταγράφονται στο φακ. 43, και στα δύο κατάστιχα κυρίως ενδιάμεσα στις οικίες, και σπανιότερα στα εργαστήρια, παρεμβάλλονται και μεμονωμένες καλύβες χωρίς αρίθμηση.⁸⁶ Ολοκληρώνοντας την καταγραφή των οικημάτων και των ενοίκων τους ο απογραφέας συνυπολογίζει το άθροισμα «...των εντός του φρουρίου διαμενόντων ψυχών εις δέκα χιλιάδας διακοσίας τεσσαράκοντα μίαν», σημειώνοντας βέβαια, ότι «... επί του αριθμού τούτου ανήκον να προστεθούν και δύο χιλιάδες ψυχές ανθρώπων οίτινες δεν έχουν το κατάλυμά των τακτικόν αλλά ημέραν παρ' ημέραν μεταβαίνουν...».⁸⁷ Το σύνολο αυτό διορθώνει ο Χρήστος Ρέππας, ο οποίος βάσει των υπολογισμών του, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι ο

---

⁸⁴ Με κάθε επιφύλαξη καταλήγουμε στο συμπέρασμα των 24 οικιών, καθώς η καταγραφή 24 αρχηγών νοικοκυριών δεν είναι δηλωτική του αριθμού των οικημάτων, αφού δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για την πυκνότητα στέγασης, για το αν δηλαδή κάθε οικία στεγάζει ένα ή περισσότερα από ένα νοικοκυριά.

⁸⁵ Στο σημείο αυτό υπενθυμίζουμε ότι στο προηγούμενο κατάστιχο (φακ. 43) η αρίθμηση των οικιών είχε σταματήσει στον αριθμό 159.

⁸⁶ Στο σημείο αυτό προκύπτει το ζήτημα, στο οποίο θα αναφερθούμε διεξοδικά παρακάτω, ένταξης και αυτονομίας των καλυβών μέσα στο χώρο· αν δηλαδή βρίσκονται ή όχι εντός του εξωτερικού χώρου της οικίας ή του εργαστηρίου. Η διευκρίνιση αυτού του θέματος είναι δηλωτική των στεγαστικών συνθηκών, που επικρατούν στην πρωτεύουσα, κυρίως όμως θα καθορίσει, το αν θα συμπεριληφθούν οι ένοικοι των καλυβών – το άθροισμα των μελών τους, ο τόπος καταγωγής, το επάγγελμά τους– στις αναλύσεις τις σχετικές με το σύνολο των ενοίκων των οικιών ή των εργαστηρίων αντίστοιχα.

⁸⁷ Πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 2288-289.

τότε πληθυσμός του Ναυπλίου συναριθμείται σε δέκα χιλιάδες διακόσιες εβδομήντα έξι ψυχές (10.276).⁸⁸

Η μεταγραφή, ωστόσο, και η επεξεργασία της απογραφής μας επέτρεψε να επισημάνουμε αρκετές παραλείψεις εγγραφών, που παρατίθενται στα κατάστιχα αλλά δεν αναφέρονταν στο συγκεκριμένο άρθρο. Αυτή η διαπίστωση της απουσίας πολλών ονοματεπωνύμων αρχηγών νοικοκυριών και των εξαρτώμενων από αυτούς μελών, όπως είναι αναμενόμενο, μας οδηγεί σε διαφορετικό αποτέλεσμα αναφορικά με το σύνολο του πληθυσμού της πόλης, το οποίο, σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, ανέρχεται σε 10.327 ψυχές. Ένα δεύτερο σημείο -συνεχίζοντας την αναφορά μας στο άρθρο του Χρήστου Ρέππα- για το οποίο έχουμε διαφορετική άποψη και προφανώς οφείλεται σε εσφαλμένο τρόπο ανάγνωσης της απογραφής εκ μέρους του συγγραφέα, είναι αυτό της κατηγοριοποίησης των οικιών. Σύμφωνα με τον τελευταίο, οι κοινές κατοικίες κατανέμονται σε τρεις ομάδες με τις αριθμητικές κλίμακες 1 έως 338, 1 έως 55 και 1 έως 116· στη δεύτερη ομάδα, όπως σημειώνει, γίνεται μία υπερπήδηση αριθμών από το 36 έως το 56, προφανώς από αβλεψία του απογραφέα, χωρίς να αποκλείεται βέβαια το ενδεχόμενο τα επίμαχα οικήματα να ήταν ερειπωμένα και εν πάση περιπτώσει μη κατοικήσιμα.⁸⁹ Αυτό που έχουμε να παρατηρήσουμε, είναι ότι πρώτον δεν υπάρχουν δύο ξεχωριστές ομάδες οικιών με αρίθμηση 1 έως 55 και 1 έως 116 αντίστοιχα αλλά πρόκειται για μία ομάδα (αριθ. 1-116) και δεύτερον δε σημειώνεται υπερπήδηση από τον αριθμό 36 έως τον 56. Αν και στο άρθρο του στην οικιστική ανάλυση δηλώνει την ύπαρξη ενός πανδοχείου (χάνι) μέσα στην πόλη, δεν παρατηρεί ότι πρόκειται για το οίκημα με τον αριθμό 55 και ότι αυτό φέρει ξεχωριστή αρίθμηση (από 1 έως 36 δωμάτια).⁹⁰

Οι διστάμενες απόψεις είναι ενδεικτικές της φύσης του συγκεκριμένου αρχειακού υλικού, το οποίο είναι αυτό που οριοθετεί σε μεγάλο βαθμό και τις δυνατότητες της έρευνας. Τα προβλήματα, που προκύπτουν κατά την ανάγνωση μιας απογραφής είναι πολλά και

---

⁸⁸ Η γενική απογραφή του Ναυπλίου του Νοέμβρη 1825 αποτελεί το αντικείμενο του άρθρου του Χρήστου Ρέππα, ο οποίος έχει μεταγράψει τα κατάστιχα της απογραφής και έχει προχωρήσει σε μία σύντομη οικιστική, στεγαστική και πληθυσμιακή ανάλυση. Έχει υπολογίσει τον αριθμό των κτισμάτων, το σύνολο των ενοίκων τους και το μέσο όρο μελών ανά είδος οικήματος, πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 293-295. Η επεξεργασία, ωστόσο των στοιχείων των καταστίχων μας οδηγεί στην επισημάνση αρκετών παραλείψεων και εσφαλμένων συμπερασμάτων από τη μεριά του συγγραφέα, τα οποία θα δηλωθούν στην πορεία του κειμένου.

⁸⁹ Πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 292.

⁹⁰ Γι' αυτό το λόγο θεωρεί ότι η δεύτερη ομάδα οικιών σταματά στον αριθ. 55, στη συνέχεια ξεκινά η τρίτη ομάδα (αριθ. 1-116) και ότι εν τέλει σημειώνεται υπερπήδηση αριθμών, πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 292· όπως όμως ήδη έχουμε αναφέρει σχετικά με το περιεχόμενο του πρώτου καταστίχου (φак. 43) η καταγραφή των κοινών οικιών, που βρίσκονται «εις τον γιάλον» ξεκινά από τον αριθμό 1 και διακόπτεται στον αριθμό 55, για να απογραφούν οι ένοικοι του χανίου («εις το χάνι», αριθμ. 55) το οποίο αποτελείται από 36 δωμάτια (αρίθμηση 1 έως 36). Μετά το τέλος της καταγραφής των ενοίκων του πανδοχείου συνεχίζεται η αρίθμηση των κοινών οικιών από τον αριθμό 56 έως τον 116.

συνεπάγονται δυσχέρειες στην εξαγωγή συμπερασμάτων μειώνοντας μ' αυτό τον τρόπο, ως ένα βαθμό, και την εγκυρότητά τους.⁹¹

Τα δυσανάγνωστα στοιχεία, που οφείλονται αποκλειστικά στον τρόπο γραφής του απογραφέα, είναι το πρώτο από τα προβλήματα που αντιμετωπίσαμε κατά την επεξεργασία των στοιχείων της απογραφής του πληθυσμού του Ναυπλίου του 1825· οι αμφιβολίες που δημιουργούνται σε πολλά σημεία της απογραφής, για το αν αυτό που διαβάζουμε ανταποκρίνεται σ' αυτό που δηλώνει ο απογραφέας, επηρεάζουν ως ένα βαθμό και τις αναλύσεις μας. Ένα δεύτερο πρόβλημα σχετίζεται με το σύνολο του πληθυσμού της πόλης· σύμφωνα με τις εγγραφές ναίμεν εξάγουμε το σύνολο των 10.327 κατοίκων, ωστόσο δεδομένης της εσωτερικής κατάστασης της πόλης –οξύ στεγαστικό πρόβλημα, άνθρωποι που μετακινούνται χωρίς μόνιμο κατάλυμα– δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι, αν αυτό ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το ενδεχόμενο της πιθανής ανακρίβειας των στοιχείων –κατ' επέκταση και του αποτελέσματος– ενισχύει και το γεγονός, ότι τα στοιχεία παρασχέθηκαν από τους ίδιους τους απογραφομένους. Οι αλληπάλληλες διαταγές εκ μέρους των αρχών για απομάκρυνση των κατοίκων χωρίς σταθερό τόπο διαμονής και των άπορων οικογενειών, είναι πολύ πιθανό να οδήγησαν πολλούς (αρχηγούς νοικοκυριών) στην απόκρυψη του πραγματικού αριθμού των μελών των οικογενειών τους, προκειμένου ν' αποφύγουν την έξωση από την πόλη.⁹²

Σε πολλά σημεία είναι καταχωρημένα ονόματα έναντι των οποίων δεν σημειώνεται αριθμός προσώπων ή σημειώνεται μεν αλλά είναι εσφαλμένος. Χαρακτηριστικό της περίπτωσης αυτής είναι το παράδειγμα «*όνομα και επίθετο Ιω. Ζαφειρόπουλος, πατρίς Αγιαννίτης, επάγγελμα Πολιτικός, χρόνοι 38, φαμίλια η γυνή του, πεδίων έν, μάνα, και δούλα και 4 ανήψια, ψυχές 8*». ⁹³ Σε άλλα σημεία πολλά άτομα είτε έχουν καταχωρηθεί μόνο

---

⁹¹ Επιμέρους προβλήματα, που προκύπτουν από την ανάλυση της απογραφής θα σημειώνονται στην ανάλογη θεματική.

⁹² Ενδεικτική είναι η καταγραφή «*ένας ράπτης του Φωτομάρα στρατιώτης λέγει να είναι, δεν ηθέλησε ούτε το όνομά του να μου ειπή, ούτε την οικογένεια αυτού*», ΓΑΚ, φακ. 44.

⁹³ Παρατηρούμαι ότι ο απογραφέας καταγράφει τον αρχηγό αλλά δεν τον συνυπολογίζει στο σύνολο των ψυχών της οικογένειας, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44· αυτό το επισημαίνουμε και στα δύο κατάστιχα, ειδικότερα όμως στην περίπτωση των εργαστηρίων, χαρακτηριστικά παραθέτουμε «*όνομα Αργύρης Παπαδόπουλος, πατρίς Σμύρνη, επάγγελμα έμπορος, ψυχές 0*»· αρχικά υποθέσαμε ότι απλώς δηλώνεται το όνομα του ιδιοκτήτη του εργαστηρίου και ότι αυτός έχει απογραφεί στην οικία του. Η διαπίστωση όμως απουσίας διπλών εγγραφών, όπως και της δήλωσης στην περίπτωση των εργαστηρίων στην αρχή του καταστίχου «*καταγραφή των ψυχών κατοικών εις τα εργαστήρια ένδων του φρουρίου*» μας οδήγησε στην απόρριψη της προηγούμενης υπόθεσης. Σε ανάλογες περιπτώσεις ασυμφωνίας των εγγραφομένων αναλυτικά μελών με το σύνολο των ψυχών έχουμε διορθώσει το άθροισμα και έχουμε συμπεριλάβει σ' αυτό και τον αρχηγό του νοικοκυριού, εφόσον στην πλειοψηφία των εγγραφών ο απογραφέας έχει παραθέσει το σωστό άθροισμα, συμπεριλαμβανομένου δηλαδή και του αρχηγού.

αριθμητικά, χωρίς να αναφέρονται τα υπόλοιπα στοιχεία τους είτε μόνο με το βαπτιστικό ή το οικογενειακό τους όνομα.⁹⁴

Και στα δύο κατάστιχα, κυρίως όμως στο πρώτο (φακ. 43), όπου το σύνολο των μελών αναφέρεται αθροιστικά και όχι αναλυτικά, υπάρχουν οι ενδείξεις «μφ.» (με φαμίλια) και ακολουθεί το σύνολο των μελών της ή «*με φαμίλια και μουσαφραίους, ψυχές 10*» και στις δύο περιπτώσεις δε μπορούμε να εξακριβώσουμε τόσο τον ακριβή αριθμό των μελών της οικογένειας ή των επισκεπτών, όσο και τη σχέση τους με τον αρχηγό του νοικοκυριού, ποιο είναι δηλαδή το φύλο των μελών και ο βαθμός συγγενείας τους με τον αρχηγό, ή αν υπάρχει σχέση συγγενείας ή σχέση εργασίας ανάμεσα στον αρχηγό και τον επισκέπτη.⁹⁵

Ωστόσο, παρά τα προαναφερθέντα προβλήματα θεωρούμε ότι η απογραφή μπορεί ν' αποτελέσει τεκμήριο για τη σύνθεση της τότε κοινωνίας. Η μηχανογράφηση και η επεξεργασία των καταστίχων μας επέτρεψε να δούμε πολλαπλές παραμέτρους της απογραφής. Βάσει των στοιχείων θα επιχειρήσουμε μία οικιστική, στεγαστική και πληθυσμιακή ανάλυση με βάση τα παρατιθέμενα στους απογραφικούς πίνακες στοιχεία, τα οποία εξεταζόμενα τόσο μεμονωμένα όσο και συνδυαζόμενα μεταξύ τους πιστεύουμε ότι καταφέρνουν ν' αναδείξουν πολύπλευρα τους ρυθμούς λειτουργίας της πόλης. Πιο συγκεκριμένα, στην οικιστική ανάλυση θα αναφερθούμε στο είδος και τον αριθμό των δημόσιων και ιδιωτικών κτισμάτων αναδεικνύοντας το χώρο της πόλης του Ναυπλίου· οι παρατηρήσεις που θα προκύψουν θα συνδυαστούν με τις αντίστοιχες της στεγαστικής ανάλυσης, όπου θα διευκρινίσουμε τόσο τους όρους στέγασης βάσει της πυκνότητας των ενοίκων ανά είδος οικήματος όσο και τα κριτήρια διαμονής ή συστέγασης των νοικοκυριών στο ίδιο ή σε γειτονικό οίκημα και θα διερευνήσουμε τυχόν διαφοροποιήσεις σ' αυτά τα κριτήρια. Στην πληθυσμιακή ανάλυση θα επεξεργαστούμε τα στοιχεία εκείνα που αφορούν αποκλειστικά τον πληθυσμό· θα προσδιορίσουμε τον τόπο καταγωγής των κατοίκων, ειδικότερα από ποια γεωγραφικά διαμερίσματα παρατηρείται μεγαλύτερη κινητικότητα προς την πρωτεύουσα· θα εξετάσουμε τις επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων και θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε πιθανή σχέση ανάμεσα στο επάγγελμα και τον τόπο καταγωγής. Ο συνδυασμός αυτών των δύο παραμέτρων, πιθανότατα, ν' αναδείξει πρόσθετους λόγους άφιξης στο Ναύπλιο, πέρα από αυτόν της «ασφαλούς πόλης».

Προκαταβολικά σημειώνουμε, ότι τα αποτελέσματα, που θα προκύψουν, σε αρκετά σημεία θα φαίνονται ιδιάζοντα προσδίδοντας αυτόματα και μία ιδιαίτερη, θα μπορούσαμε να πούμε «πλασματική», εικόνα της πόλης του Ναυπλίου το Νοέμβρη του 1825. Στο σημείο

⁹⁴ Η πρώτη περίπτωση αφορά συνήθως τους στρατιώτες, οι οποίοι καταγράφονται μόνο αριθμητικά, χωρίς αναφορά στα υπόλοιπα στοιχεία τους, στο όνομα, την πατρίδα ή την ηλικία τους, ενώ η δεύτερη περίπτωση περιλαμβάνει συνήθως γυναίκες.

⁹⁵ Ασαφείς χαρακτηρισμοί *μουσαφραίοι, σύντροφοι, σύντροφος*, ή «...*με δύο παιδιά*», «... *με δύο ανήλικα*» είναι συχνοί.

αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε ότι στην ενίσχυση αυτής της πλασματικής εικόνας «συμβάλλει» και η χρήση της συγκεκριμένης πηγής· οι πηγές απογραφικού τύπου, πόσο μάλλον μιας μοναδικής και μεμονωμένης στο χρόνο, όπως στην περίπτωσή μας, απογραφής, προσδίδουν ένα στατικό χαρακτήρα στη σύνθεση της κοινωνικής πραγματικότητας. Παρόλα αυτά πιστεύουμε, ότι η απογραφή μπορεί τόσο ν' αναδείξει διάφορες «πτυχές» της πόλης, όπως και την ιδιαιτερότητά της σε κάποιους τομείς όσο και ν' απεικονίσει ανάγλυφα τις συνθήκες και τον τρόπο λειτουργίας της υπό την παρουσία του προσφυγικού υπερπληθυσμού και των πιέσεων, που αυτός δημιούργησε.

Οικιστική Ανάλυση

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε την οικιστική μορφή της πόλης του Ναυπλίου προσπαθώντας, μέσα από την οριοθέτηση των μορφών του δομημένου χώρου, ν' αναζητήσουμε την πόλη στο Ναύπλιο της Επανάστασης. Η χαρτογράφηση του χώρου δε θα γίνει βάσει της αρίθμησης των κτισμάτων από πλευράς δόμησης,⁹⁶ όπως παρουσιάζεται στα κατάστιχα της απογραφής αλλά βάσει της χρήσης τους. Θα επιχειρηθεί μία κατηγοριοποίηση των κτισμάτων βάσει των λειτουργιών, που φιλοξενούν, διακρίνοντας μ' αυτόν τον τρόπο το δημόσιο και ιδιωτικό χώρο της πόλης. Ο διαχωρισμός αυτός θα μας επιτρέψει να ανακαλύψουμε κατά πόσο είναι διακριτή η μεταξύ τους διαχωριστική γραμμή, με ποιο τρόπο –και αν– «διαπλέκονται» αυτοί οι δύο χώροι ή και κατά πόσο οι πιέσεις του υπερπληθυσμού καθιστούν δυσδιάκριτα τα όρια τους.⁹⁷

Στην πόλη του Ναυπλίου, πρωτεύουσα του κράτους και καθέδρα της κυβέρνησης, βρίσκονται τα κτίρια, που φιλοξενούν τις εργασίες των δύο σωμάτων –φορέων της εξουσίας– του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού.⁹⁸ Εκτός από τα κτίρια των φορέων της διακυβέρνησης, συναντάμε και έξι (6) υπουργεία, αυτά των Πολέμου, Δικαίου, Οικονομίας, Ναυτικών, Εσωτερικών και Αστυνομίας. Αν εξαιρέσουμε το υπουργείο Οικονομίας, που απλώς καταγράφεται το κτίριο, και το υπουργείο Δικαίου⁹⁹, για όλα τα υπόλοιπα υπουργεία ισχύει η ίδια κοινή διαπίστωση: εκτός από τους αρμόδιους υπαλλήλους, που καταγράφονται κατά τη διάρκεια της απογραφής, στα κτίρια των υπουργείων συστεγάζονται και νοικοκυριά,

⁹⁶ Σύμφωνα με την απογραφή ο οικιστικός χώρος της πόλης βάσει της αρίθμησης των κτισμάτων από πλευράς δόμησης παρουσιάζεται ως εξής: ξεκινώντας από τον πρώτο φάκελο απογράφονται οι ένοικοι των οικιών (αρ. 1-159), ενδιάμεσα σ' αυτές παρεμβάλλονται ένας μύλος εθνικός, τα «σπιτάλια των αρρώστων», «διάφοροι φυλακωμένοι», η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, ένα τυπογραφείο, το υπουργείο Εσωτερικών και το κτίριο του Βουλευτικού· στη συνέχεια απογράφονται οι οικίες (1-116), που βρίσκονται «εις τον γαλόν», ενώ ενδιάμεσα καταγράφονται το Υπουργείο Ναυτικών, ένα καφενείο, εργαστήρια και το «χάνι»· ακολουθούν ένα συγκρότημα καλυβών (1-78) και τα «καινούρια», βλ. ΓΑΚ, φακ. 43. Ο δεύτερος φάκελος συνεχίζει με την καταγραφή των εργαστηρίων (1-186), των οικιών (160-338) και των ενοίκων τους· ανάμεσα στις οικίες βρίσκονται η εκκλησία της Αγίας Τριάδας, το υπουργείο Αστυνομίας, το «σπιτάλιον των τακτικών», το «καζάρμα», το κτίριο του Εκτελεστικού, το υπουργείο Δικαίου, η φάμπρικα, το υπουργείο Οικονομίας, τα «σπιτάλια λαβωμένοι όλοι» και το υπουργείο Πολέμου, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44.

⁹⁷ Ο διαχωρισμός μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου θα στηριχτεί στο δίπολο άσκηση δημόσιων λειτουργιών από τη μια μεριά και άσκηση προσωπικού/ιδιωτικού βίου απ' την άλλη· έτσι, στα δημόσια οικήματα κατατάσσουμε τα κυβερνητικά κτίρια, Βουλευτικό, Εκτελεστικό και Υπουργεία, τα κτίρια των δημόσιων υπηρεσιών, νοσοκομεία, στρατώνας, φυλακή, τα εργαστήρια και μια σειρά από λοιπά οικήματα, το μύλο, τη φάμπρικα και το τυπογραφείο, ενώ στα ιδιωτικά τις οικίες και τις καλύβες· ημιδημόσιος θεωρούμε, ότι είναι ο χαρακτήρας του πανδοχείου (χάνι).

⁹⁸ Σύμφωνα με στα κατάστιχα της απογραφής στην οικία υπ' αριθ. 155, βλ. ΓΑΚ, φακ. 43, βρίσκεται το Σεβ: Βουλευτικόν και στην οικία υπ. Αριθ. 228 το Εκτελεστικόν, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44· καταγράφονται τα οικήματα, δεν απογράφονται άτομα στα κτίρια, αφού τα μέλη των δύο σωμάτων έχουν απογραφεί στις οικίες τους.

⁹⁹ Στο οίκημα με αρ. 303, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44, στεγάζεται το Υπουργ: Οικονομίας χωρίς να απογράφονται άτομα-υπάλληλοι μέσα σ' αυτό. Στον ίδιο φάκελο στον αρ. 240 βρίσκεται το Υπουργείον του Δικαίου, στο οποίο συστεγάζονται πέντε (5) νοικοκυριά, οι αρχηγοί των οποίων, αν κρίνουμε από τα επαγγέλματά τους –μοναδικό κριτήριο– φαίνεται να είναι σχετικοί με τις λειτουργίες, που αυτό φιλοξενεί· συγκεκριμένα, απογράφονται ο γενικός γραμματέας του υπουργείου με δύο δούλους, ο γραμματέας (του υπουργείου), ο γραμματέας του Εκτελεστικού, ο γραμματέας του Πολέμου και ένας βουλευτής με τρεις δούλους.

των οποίων οι αρχηγοί δε φαίνεται να έχουν κάποια προφανή σχέση με τις λειτουργίες ή έστω με τα μέλη-υπαλλήλους των υπουργείων. Ειδικότερα, στο υπουργείο Εσωτερικών, εκτός από τους γενικούς γραμματείς και γραμματείς— προφανώς υπάλληλοι του υπουργείου— οι οποίοι συνοδεύονται από ένα σύνολο ατόμων, που δεν γνωρίζουμε εάν πρόκειται για την οικογένειά τους, συγκατοικούν και άλλα εννέα νοικοκυριά, των οποίων οι αρχηγοί ασκούν επαγγέλματα άσχετα με το υπουργείο.¹⁰⁰ Όμοια και στο υπουργείο των Ναυτικών, εκτός από τους επτά (7) γραμματείς του υπουργείου, συγκατοικούν ο γενικός αστυνόμος, ένας έμπορος και ένας επίτροπος με τις οικογένειές τους.¹⁰¹ Το ίδιο ισχύει και με το υπουργείο Πολέμου, όπου, εκτός από τους γραμματείς και τους στρατιώτες που καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια της απογραφής, συστεγάζονται και άλλα οκτώ (8) νοικοκυριά.¹⁰² Τέλος, στον ίδιο χώρο (οικία αρ. 178), που κατοικεί ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Αστυνομίας με τη φαμίλια του, βρίσκεται και το αντίστοιχο υπουργείο.¹⁰³

Στην πόλη του Ναυπλίου, εκτός από τα κυβερνητικά κτίρια, συναντάμε και κτίρια δημόσιων υπηρεσιών, συγκεκριμένα ένα στρατώνα, δύο νοσοκομεία και μία φυλακή. Διατηρούμαι επιφυλάξεις, για το εάν οι παραπάνω ορισμοί αποδίδουν τις καταγραφές «*σπιτάλιον των τακτικών*», «*σπιτάλιον των αρρώστων*», «*σπιτάλια λαβωμένοι όλοι*» και «*διάφοροι φυλακωμένοι*». Ο στρατώνας βρίσκεται στο οίκημα υπ' αριθ. 192 και πρόκειται για μεμονωμένο κτίριο που φέρει ξεχωριστή αρίθμηση.¹⁰⁴ Δεν μπορούμε να μιλήσουμε με την ίδια σιγουριά και για τα άλλα δύο είδη κτιρίων· υποθέτουμε, ότι ξεχωριστό κτίριο πρέπει να είναι και η φυλακή, παρόλο που δεν έχει ξεχωριστή αρίθμηση¹⁰⁵, ενώ αναφορικά με τους χώρους περίθαλψης (νοσοκομεία) έχουμε να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις.

---

¹⁰⁰ Συγκεκριμένα, στο οίκημα με αρ. 75, βλ. ΓΑΚ, φακ. 43, στεγάζεται το *Υπουργείον των Εσωτερικών*, στο οποίο συνολικά απογράφονται 14 νοικοκυριά, που συναριθμούν 65 ψυχές. Εκτός από τους πέντε αρχηγούς νοικοκυριών -τρεις γενικούς γραμματείς και δύο γραμματείς- που κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για υπαλλήλους, στον ίδιο χώρο συγκατοικούν και άλλοι εννέα αρχηγοί —δύο στρατιώτες, ένας δεμερτζής, ένας τουτουνηζής, ένας τουφεκτζής, δύο παπουτζήδες και δύο γυναίκες— που συνοδεύονται από έναν αριθμό ατόμων, που προφανώς αποτελούν την οικογένειά τους.

¹⁰¹ «*Εις τον γαλόν*» στην οικία υπ' αριθ. 73, βλ. ΓΑΚ, φακ. 43, στεγάζεται το *Υπουργείον των Ναυτικών* με επτά γραμματείς· επίσης, και άλλες τρεις οικογένειες, που συναριθμούν δεκατρείς ψυχές.

¹⁰² Το οίκημα (αριθ. 338) στεγάζει εκτός από το *Υπουργείον του Πολέμου* και δύο γραμματείς, έναν πολιτικό, έναν πεζό, ένα δουλευτή και τρεις τερεζήδες με τις οικογένειές τους, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44.

¹⁰³ Συγκεκριμένα, καταγράφεται: αρ. οικίας 178, «*Κυρ. Παρ. Παπαλεξόπουλος, γενικός γραμματέας του υπουργ: της αστυνομίας, μφ. και υπουργείον της αστυνομίας*, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44

¹⁰⁴ Βλ. ΓΑΚ, φακ. 43· έχουμε μία αναφορά για την ύπαρξη στρατώνα μέσα στην πόλη, ο οποίος συγκεκριμένα βρίσκεται στην πλατεία του Πλατάνου, απέναντι από τον οποίο στεγάστηκε αργότερα το αλληλοδιδασκτικό σχολείο, βλ. Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 266.

¹⁰⁵ Στο συμπέρασμα, ότι και η φυλακή είναι ξεχωριστό οίκημα μας οδηγεί η σειρά που ακολουθείται στους απογραφικούς πίνακες, καθώς μετά το τέλος της οικίας με αρ. 47 υπάρχει η ένδειξη «*διάφοροι φυλακωμένοι*», στη συνέχεια ακολουθεί η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και κατόπιν η επόμενη οικία (αρ. 48).

Η ανάγκη σύστασης νοσοκομείου επισημαίνεται για πρώτη φορά από τον πολιτάρχη του Ναυπλίου, Νικήτα Σταματελόπουλο, ο οποίος με έγγραφο του στις 25 Νοεμβρίου 1823 προς το Υπουργείο των Εσωτερικών ζητά «... *ίνα δοθώσιν εις την εξουσίαν μου, πρώτον το τζαμί του Αγάπασσα μεθ' όλα του τα περιεχόμενα εργαστήρια, ίνα χρησιμεύση διά θέατρον, δεύτερον την μεγάλην οικίαν ευρισκομένην εις το πλάτωμα απέναντι του τζαμίου, ίνα χρησιμεύση διά σχολείον μεθ' όλα του τα περιεχόμενα εργαστήρια, και τρίτον ένα οσπίτιον μεγάλον κατά τα πέντε Αδέλφια, ίνα χρησιμεύση διά Νοσοκομείον, διά τα οποία αφ' ού μου δοθή η άδεια, ...*».¹⁰⁶ Το αίτημα του Σταματελόπουλου σχετικά με το νοσοκομείο, τουλάχιστον, δεν άργησε να πραγματοποιηθεί. Λόγω των έκτακτων υγειονομικών συνθηκών και των διαστάσεων, που είχε πάρει η επιδημία της πανώλης, τον Αύγουστο του 1824 ιδρύεται το πρώτο δημόσιο νοσοκομείο στο Ναύπλιο· παράλληλα με αυτήν την κρατική ενέργεια εκδηλώνεται και ιδιωτική, προς τον ίδιο σκοπό, πρωτοβουλία· φορέας της η «Φιλανθρωπική Εταιρεία» που συστήνει νοσοκομείο το καλοκαίρι του ίδιου έτους και το διατηρεί μέχρι το 1826.¹⁰⁷ Δεν είμαστε όμως σίγουροι, η καθεμιά από τις αναφορές που συναντάμε στην απογραφή «*σπιτάλιον των αρρώστων*» και «*σπιτάλιον λαβωμένοι όλοι*» σε ποιο από τα δύο ιδρύματα αντιστοιχεί, καθώς δεν υπάρχει, τουλάχιστον, κάποια ένδειξη δηλωτική της περιοχής.¹⁰⁸ Στους απογραφικούς πίνακες -ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στα κτίρια δημόσιου χαρακτήρα- συναντάμε δύο εκκλησίες, αυτή της Αγίας Τριάδας και του Αγίου Γεωργίου¹⁰⁹, και μία σειρά από οικήματα, που δεν τα έχουμε ταξινομήσει σε ειδική

¹⁰⁶ Το έγγραφο του Νικήτα Σταματελόπουλου, που βρίσκεται στα ΓΑΚ (συλλογή Βλαχογιάννη), πρωτοδημοσιεύει ο Τάσος Γριτσόπουλος, «Το 1821 και το Θέατρο», *Νέα Εστία*, τ. ΜΕ' (1949), σελ. 406· σχετικά με τα κριτήρια επιλογής των συγκεκριμένων κτιρίων στον υπάρχοντα δομημένο χώρο, βλ. Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*, σελ. 270-271.

¹⁰⁷ Για το κρατικό νοσοκομείο Ναυπλίου το οποίο δεν ξέρουμε με σιγουριά, εάν τελικά στεγάστηκε στο «*μεγάλο οσπίτιον*» στην περιοχή των «*Πέντε Αδελφών*», βλ. Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *ο.π.*, σελ. 85-87 και Ελένη Καλαφάτη, *ο.π.*. Η «Φιλανθρωπική Εταιρεία» αρχικά ζητά από το Υπουργείο των Εσωτερικών την έναντι της κατοικίας του Αναστ. Λόντου οικία και εν συνεχεία το έναντι το Υπουργείου τζαμί· τελικά της παραχωρείται η οικία υπ' αριθ. 311 εντός του φρουρίου. Το νοσοκομείο διατηρείται μέχρι τα 1826, οπότε η «Φιλανθρωπική Εταιρεία» αποφασίζει να το καταργήσει – αφού στην ίδια πόλη λειτουργούσε και κρατικό νοσοκομείο – και να καταστήσει το συγκεκριμένο κτίριο σχολείο. Βλ. σχετικά Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, *ο.π.*, σελ. 87-91.

¹⁰⁸ Για το «*σπιτάλια των αρρώστων*», οίκημα που φέρει ξεχωριστή αρίθμηση (αριθ. 20), βλ. ΓΑΚ. φακ. 43· στο οίκημα (αρ. 328), βλ. ΓΑΚ, φακ. 44, υπάρχει ένδειξη «*σπιτάλια λαβωμένοι όλοι, ψυχές 16*» στο οποίο διαμένουν ένας βαστάζος και ένας στρατιώτης με τις οικογένειές τους αντίστοιχα και δύο γυναίκες χωρίς φαμίλια. Μπορεί να μην είμαστε σε θέση να κάνουμε την αντιστοιχία μεταξύ αυτών των δύο οικημάτων και του κρατικού και ιδιωτικού νοσοκομείου, αφού στους απογραφικούς πίνακες δεν υπάρχουν ενδείξεις περιοχών, εκτός από τα οικήματα που δηλώνεται ότι βρίσκονται «*εις το παραθαλάσσιον*», θεωρούμε όμως, ότι οι χαρακτηρισμοί «*σπιτάλια*» παραπέμπουν στα νοσοκομεία και όχι σε χώρους διαμονής –άλλωστε όσα οικήματα χρησιμοποιούνται ως χώροι διαμονής δε φέρουν κάποια χαρακτηριστική ένδειξη («*σπιτάλιον*»). Το γεγονός ότι στη μια περίπτωση κατοικούν και άλλες οικογενειακές ομάδες (ή νοικοκυριά) πιστεύουμε ότι είναι ενδεικτικό των ιδιαίτερων στεγαστικών συνθηκών.

¹⁰⁹ «*Εις την εκκλησία της Αγ. Τριάδας*», βλ. ΓΑΚ, φακ. 44 απογράφεται ένας ρώσος βιβλιοδέτης και μία χήρα και τρία παιδιά, ενώ «*εις την αυλή του Αγ. Γεωργίου, διάφορες φαμίλιες από το Αργος και την Τριπολιτσά, 150 ψυχές*», βλ. ΓΑΚ, φακ. 43. Ενώ για την δεύτερη περίπτωση είμαστε σίγουροι, ότι πρόκειται για άστεγες οικογένειες, στην πρώτη δεν είναι ξεκάθαρο, εάν η εκκλησία είναι ο χώρος διαμονής τους.

κατηγορία, όπως ένα τυπογραφείο, μία φάμπρικα (μηχανουργείο), ένα μύλο εθνικό και ένα καφεενείο.¹¹⁰

Μέχρι τώρα έχουμε αναφερθεί στα οικήματα, κτίρια κυβερνητικά, δημόσιων υπηρεσιών και λοιπά οικήματα, που συνιστούν το δημόσιο χώρο της πόλης του Ναυπλίου.¹¹¹ Στο σημείο αυτό θα προχωρήσουμε σε μερικές παρατηρήσεις σχετικά με τους χώρους αυτούς, αφού, κατά τη γνώμη μας, αποτελούν μία ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά, για την οποία μπορούν να διατυπωθούν κοινά ερωτήματα ή και κοινές σκέψεις. Σχετικά με το χώρο στέγασης των περισσότερων δημόσιων λειτουργιών, ειδικότερα των κυβερνητικών κτιρίων και των κτιρίων των δημόσιων υπηρεσιών, δεν έχουμε ενδείξεις. Η στέγασή τους, κατά πάσα πιθανότητα, εξασφαλίζεται με τη χρησιμοποίηση χώρων, που ήδη υπάρχουν· επιλέχθηκαν, δηλαδή, σπίτια προϋχόντων, δημόσια οθωμανικά κτίρια ή κοινές οθωμανικές οικίες λόγω του μεγέθους τους και της κεντρικής τους θέσης μέσα στην πόλη. Η τομή, που σημειώνεται, με την εκκένωση της πόλης από το κυρίαρχο τουρκικό στοιχείο, στη σύνθεση του πληθυσμού και στον ίδιο το χαρακτήρα της πόλης, αποτυπώνεται και στο χώρο. Παρατηρείται μία υλική συνέχεια, η οποία όμως δεν εμποδίζει την πραγματοποίηση αλλαγών στην αξιολόγηση και αντίληψη του χώρου. Οι νεοφερμένοι κάτοικοι οικειοποιούνται τον πρώην οθωμανικό χώρο μεταβάλλοντας ταυτόχρονα, μέσα από τις νέες λειτουργίες και αξίες που φιλοξενεί, και την τυπολογία των δημόσιων κτιρίων. Η αλλαγή αυτή στην τυπολογία εγγράφεται μέσα στα πλαίσια διαμόρφωσης μιας κοινωνίας αρθρωμένης γύρω από τους επαναστατικούς θεσμούς, μιας κοινωνίας που (μέσω της αλλαγής αυτής) παράλληλα «εξαφανίζει» και τα ίχνη της οθωμανικής κυριαρχίας· έτσι, το τζαμί του Αγά πασά κατασκευασμένο στο τέλος της δεύτερης Τουρκοκρατίας επισκευάζεται, για να δεχτεί τη νέα του χρήση, δηλαδή τη στέγαση των λειτουργιών του Βουλευτικού σώματος.¹¹²

Η έλλειψη ενδείξεων ταύτισης πρώην οθωμανικών κτιρίων με τα δημόσια της νέας Διοίκησης δημιουργεί προβλήματα αναφορικά με το είδος τους. Ο γενικόλογος χαρακτηρισμός «οίκημα» που χρησιμοποιήσαμε για τα κυβερνητικά κτίρια και τις δημόσιες υπηρεσίες, είναι ενδεικτικός της αδυναμίας μας να συγκεκριμενοποιήσουμε, εάν πρόκειται

¹¹⁰ «Τυπογραφία Θεόκλητος με τους ανθρώπους του, 6 ψυχές», αρ. 65, βλ. ΓΑΚ, φακ. 43· μία «φάμπρικα, 7 δουλεντάδες», αρ. 244, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44 και «εις τον καφφενέ άνθρωποι του Απόστολου», χωρίς να δηλώνεται ο αριθμός και τα στοιχεία τους (ονοματεπώνυμο, επάγγελμα, πατρίδα, ηλικία...), βλ. ΓΑΚ, φακ. 43.

¹¹¹ Θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι στο δημόσιο χώρο εντάσσονται και τα εργαστήρια (καταστήματα) και το χάνι (ημιδημόσιου χαρακτήρα). Ωστόσο, στο κεφάλαιο αυτό δε θα αναφερθούμε στα εργαστήρια, στο χάνι, όπως και στις οικίες και τις καλύβες, γιατί πρόκειται για οικήματα, των οποίων το είδος, το ποσοστό τους επί του συνόλου των κτισμάτων, η στεγαστική τους πυκνότητα και η πληρότητα των στοιχείων, που παρουσιάζουν -σε αντίθεση με τα δημόσια κτίρια, στα οποία έχουμε μέχρι τώρα αναφερθεί- μας επιτρέπουν μια πιο εξειδικευμένη επεξεργασία, η οποία θα παρουσιαστεί στο επόμενο κεφάλαιο.

¹¹² Εκτός από το κτίριο του Βουλευτικού, δεν υπάρχουν αναφορές για το χώρο στέγασης των υπόλοιπων διοικητικών λειτουργιών. Έχουμε όμως πληροφορίες για πρώην οθωμανικά κτίρια μέσα στην πόλη, που προορίζονται για θέατρο, σχολείο και νοσοκομείο· σχετικά, με τα παραπάνω κτίρια, όπως και για τη νέα χρήση του υπάρχοντος δομημένου χώρου στην πόλη του Ναυπλίου, βλ. Ελένη Καλαφάτη, ο.π., σελ. 270-271.

για δημόσια οθωμανικά κτίρια, σεράγια ή κοινές οθωμανικές οικίες. Ένα επιπλέον πρόβλημα είναι αυτό της χρήσης των νέων κέντρων της Διοίκησης. Κατά τη διάρκεια της απογραφής ενός υπουργείου, για παράδειγμα, απογράφηκαν οι υπάλληλοι του εν ώρα εργασίας; Ο χώρος αυτός χρησιμοποιείται και ως τόπος κατοικίας για τους τελευταίους ή και για νοικοκυριά, των οποίων οι αρχηγοί δε φαίνεται να έχουν άμεση σχέση με τις λειτουργίες του υπουργείου; Ενδεικτικός, νομίζω, για την απάντηση του ερωτήματος, είναι ο μέσος όρος ατόμων ανά υπουργείο, που ανέρχεται σε σαράντα-εννέα (49) ψυχές.¹¹³ Αναρωτιόμαστε, επομένως, εάν είναι αποκλειστικά δημόσιος ο χαρακτήρας τους. Εκπληρώνουν τη φύση τους; με την έννοια υπάρχει αντιστοιχία ανάμεσα στις λειτουργίες ενός δημόσιου κτιρίου και στα άτομα που απογράφηκαν στους χώρους του; Με εξαίρεση ελάχιστες περιπτώσεις, η πλειοψηφία των δημόσιων κτιρίων, κυρίως των υπουργικών, έχει διπλή χρήση· από τη μια είναι χώρος άσκησης δημόσιων λειτουργιών και απ' την άλλη χώρος διαμονής, τόσο για τους αρμόδιους υπαλλήλους, που τις περισσότερες φορές συνοδεύονται από τις φασίλιες τους, όσο και για άλλα νοικοκυριά.¹¹⁴

Οι διαπιστώσεις αυτές πιστοποιούν ότι τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου φαίνεται να είναι συγκεχυμένα. Το ίδιο οίκημα φαίνεται να έχει διττή χρήση· χώρος άσκησης δημόσιων λειτουργιών και άσκησης ιδιωτικού βίου (χώρος κατοικίας). Οι λόγοι «διαπλοκής» των δύο σφαιρών –κατά την οποία δε διασφαλίζεται ο αμιγής χαρακτήρας ούτε της δημόσιας ούτε της ιδιωτικής- εντοπίζονται στις πιέσεις που έχει δημιουργήσει η πληθυσμιακή διόγκωση, πιέσεις που αποτυπώνονται στη χρήση των χώρων και στη στεγαστική τους πυκνότητα. Ωστόσο, άσχετα με το δυσδιάκριτο χαρακτήρα τους, ακόμα και η ίδια η ύπαρξη των παραπάνω οικημάτων, που οριοθετούν το δημόσιο χώρο της πρωτεύουσας, φανερώνουν μία πόλη που «λειτουργεί». Ο διοικητικός της «ιστός» οργανώνεται γύρω από τα κυβερνητικά κτίρια και τα αρμόδια υπουργεία, παράλληλα με τον κοινωνικό της «ιστός», τα κτίρια των δημόσιων υπηρεσιών, τους χώρους περίθαλψης και ψυχαγωγίας· χώρους αρμόδιους για τη άσκηση της διαχείρισης-εξουσίας και απαραίτητους για την κοινωνική ζωή και το «*εν ζην*» των πολιτών.

---

¹¹³ Σχετικά με τον αριθμό και την πυκνότητα στέγασης των Υπουργείων, βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος Στεγαστικής Ανάυσης.

¹¹⁴ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε, ότι αυτό ισχύει μόνο για τους υπαλλήλους των υπουργείων, αφού τόσο οι αρμόδιοι υπουργοί, όπως και οι αντιπρόεδροι των δύο σωμάτων, απογράφονται σε οικίες, όπου συγκατοικούν, συνήθως, με ανάλογα της θέσης και του κύρους τους «επαγγέλματα»· έτσι, ο υπουργός των Ναυτικών, για παράδειγμα, συγκατοικεί με τον αντιπρόεδρο του Εκτελεστικού, ο υπουργός πολέμου με έναν παραστάτη και έναν πολιτικό, ή ο γενικός γραμματέας του Εκτελεστικού (Μαυροκορδάτος) μοιράζεται την ίδια στέγη με τον Κανέλο Δεληγιάννη, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44.

Στεγαστική Ανάλυση

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στα οικήματα τα οποία συγκεντρώνουν στους χώρους τους το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, στις οικίες, στις καλύβες, στα εργαστήρια και το χάνι. Η συνέχεια και η πληρότητα των στοιχείων τους μας επιτρέπει να κάνουμε κάποιες σκέψεις τόσο σχετικά με τους ίδιους τους χώρους όσο και με την πυκνότητα και τους όρους στέγασης σ' αυτά.

Οι οικίες αποτελούν τον επικρατέστερο τύπο οικήματος –ο συνολικός τους αριθμός ανέρχεται σε τετρακόσιες εβδομήντα-εφτά (477)– που συγκεντρώνει στους χώρους του το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε, ότι στην κατηγορία «οικίες» έχουμε συμπεριλάβει μόνο τις κοινές οικίες, εκείνες των οποίων ο χαρακτήρας είναι αμιγώς ιδιωτικός, ανήκουν δηλαδή στην ιδιωτική σφαίρα, όπου ασκείται αποκλειστικά ο προσωπικός βίος.¹¹⁵ Παρόλο που δε μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τις διαστάσεις και τη χωρητικότητα των οικιών,¹¹⁶ που προφανώς ποικίλλουν, η συγκατοίκηση δέκα-εννέα (19) περίπου ατόμων σ' ένα σπίτι απεικονίζει ξεκάθαρα το έντονο στεγαστικό πρόβλημα, που αντιμετωπίζει η πόλη.¹¹⁷ Εκτός από τους εσωτερικούς χώρους μιας οικίας αρκετά νοικοκυριά διαμένουν σε «νεόκτιστα», σε κατώγια, στο περιβόλι ή σε χαμώγια.¹¹⁸ Ο συνηθισμένος αριθμός όσον αφορά την πυκνότητα στέγασης είναι 4 με 5 νοικοκυριά/οικογενειακές μονάδες ανά οικία. Ωστόσο, ένας μικρός αριθμός οικιών – συγκεκριμένα σαράντα-έξι (46) οικίες επί του συνόλου των τετρακοσίων εβδομήντα-εφτά

¹¹⁵ Στο συνολικό άθροισμα των οικιών έχουμε συμπεριλάβει και τα «καινούρια», τα οποία με κάθε επιφύλαξη θεωρούμε ότι είναι κοινές οικίες, είκοσι-τέσσερις (24) στον αριθμό· αντίθετα δεν έχουμε συνυπολογίσει τα δημόσια χαρακτηριστικά οικήματα, είτε πρόκειται για κυβερνητικά κτίρια, κτίρια δημόσιων υπηρεσιών, λοιπά οικήματα, ακόμα και τα εργαστήρια, τα οποία η πληθυσμιακή διόγκωση και τα συνακόλουθα αποτελέσματά της –έλλειψη και στενότητα χώρων, στεγαστικές πιέσεις- τα έχουν μετατρέψει σε χώρους κατοικίας.

¹¹⁶ Τα σπίτια των πόλεων και κωμοπόλεων του ηπειρωτικού χώρου –σπίτια Τούρκων ή Ελλήνων προυχόντων– ήταν ευρύχωρα με μεγάλες σχετικά αυλές ή κήπους. Αντίστοιχα ευρύχωρες ήταν και οι οικίες της πόλης του Ναυπλίου με δύο ή και τρεις ορόφους, υπόγεια, αυλές και κήπους· σχετικά με τη γενική εικόνα, που παρουσίαζαν οι πόλεις και κωμοπόλεις του ηπειρωτικού χώρου, και ειδικότερα για τη μορφή των οικιών τους, συμπεριλαμβανομένης και της πόλης του Ναυπλίου, βλ. Απόστολος, Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 866-873 και 877-889

¹¹⁷ Συγκεκριμένα ο μέσος όρος μελών ανά οικία είναι 18,9 άτομα, περίπου δηλαδή 4 με 5 νοικοκυριά/οικογενειακές μονάδες· ο ανώτατος αριθμός είναι εκατόν είκοσι-πέντε (125) άτομα και ο κατώτατος ένα (1) άτομο. Στο σημείο αυτό κρίνουμε σκόπιμο να επισημάνουμε ότι η αναφορά στον κατώτατο και ανώτατο αριθμό μελών είναι αρκετά παρακινδυνευμένη, γιατί παρουσιάζει ακραίες εικόνες σχετικά με τους όρους διαμονής και παρεκκλίνει κατά πολύ από το μέσο όρο· ο αριθμός των οικιών, ο ανώτατος και κατώτατος αριθμός κατοίκων σ' αυτές και ο μέσος όρος παρατίθενται στον Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου.

¹¹⁸ Συναντήσαμε κάποιες περιπτώσεις, συγκεκριμένα σε οκτώ (8) οικίες, όπου νοικοκυριά/οικογενειακές μονάδες κατοικούν σε «νεόκτιστο», κατά πάσα πιθανότητα κάποιο επιπλέον δωμάτιο που κατασκευάστηκε, προκειμένου να στεγάσει αυτά νοικοκυριά, είτε στο «κατώγι» μιας οικίας, στο περιβόλι «εις το περιβόλιον» ή ακόμα σε «χαμ.» με τον όρο αυτό υποθέτουμε ότι ο απογραφέας εννοεί χαμώγι, πρόχειρο μικρών διαστάσεων φτωχόσπιτο. Με μόνη εξαίρεση το μέσο όρο μελών –που είναι μικρότερος από τον αντίστοιχο των οικιών και κυμαίνεται στα εφτά (7) περίπου άτομα- τα υπόλοιπα στοιχεία των αρχηγών των νοικοκυριών (επάγγελμα, τόπος προέλευσης) που κατοικούν σ' αυτούς τους χώρους και των μελών τους δεν παρουσιάζουν κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον αλλά εντάσσονται στις συνολικές, για τις οικίες, διαπιστώσεις για την πυκνότητα και τα κριτήρια στέγασης.

(477)– στεγάζει από ένα (1) νοικοκυριό, είτε πρόκειται για μονομελές είτε για πολυμελές νοικοκυριό/οικογενειακή μονάδα. Αν θέλαμε να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με το ποιοι είναι αυτοί που έχουν τη δυνατότητα να κατοικούν μόνοι τους, δεδομένου του οξέος στεγαστικού προβλήματος, θα καταλήγαμε στην υπόθεση ότι είτε πρόκειται για ένα «προνόμιο» τυχαίο είτε η χωρητικότητα των συγκεκριμένων οικιών δεν «επαρκεί» για τη στέγαση περισσότερων νοικοκυριών· και παρόλο, που αρχικά υποθέσαμε ότι η επαγγελματική ιδιότητα των αρχηγών των συγκεκριμένων νοικοκυριών ήταν ενδεικτική του φαινομένου, τελικά διαπιστώσαμε ότι το επάγγελμα δεν αποτελεί κριτήριο γι' αυτήν την «προνομακή» θέση.¹¹⁹

Τα επαγγέλματα, στο σύνολο των εξεταζόμενων οικιών, όπως είναι φυσικό, παρουσιάζουν πολυμορφία.¹²⁰ Βασιζόμενοι στα στοιχεία της απογραφής παρατηρούμε, ότι η επαγγελματική ιδιότητα δεν αποτελεί κριτήριο ούτε για τη διαμονή νοικοκυριών σε γειτονικές οικίες ούτε για τη συγκατοίκηση δύο ή περισσότερων νοικοκυριών κάτω από την ίδια στέγη· στην πλειοψηφία των περιπτώσεων συγκατοίκησης στον ίδιο χώρο διαμένουν αρχηγοί που με βάση το επάγγελμά τους, θα μπορούσαμε να τους κατατάξουμε σ' όλες τις βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας.¹²¹

Ούτε το κριτήριο της συγγένειας φαίνεται να έχει ιδιαίτερα βαρύνουσα σημασία και να είναι καθοριστικό της συγκατοίκησης μέσα στο ίδιο σπίτι. Στο σύνολο των απογραφόμενων οικιών μόνο σε σαράντα-πέντε (45) περιπτώσεις συγκατοικούν συγγενείς – μοναδικό κριτήριο για την ύπαρξη σχέσεων συγγένειας αποτελεί κατά κύριο λόγο το κοινό επίθετο, το οποίο ενισχύεται και από τον κοινό τόπο καταγωγής και δευτερευόντως το επάγγελμα, που άλλοτε συμπίπτει και άλλοτε όχι-, κυρίως αδέρφια, και σε έξι (6) περιπτώσεις συγγενείς κατοικούν σε γειτονικά σπίτια.¹²² Με βάση λοιπόν, τα παρατιθέμενα στοιχεία το επαγγελματικό κριτήριο και αυτό της συγγένειας δε φαίνεται να είναι οι παράγοντες εκείνοι, που ορίζουν τους όρους συμβίωσης, σε αντίθεση με την πατρίδα· ο κοινός τόπος καταγωγής

¹¹⁹ Ενδεικτικά αναφέρουμε, ότι εκτός από τον αντιπρόεδρο του Εκτελεστικού, δύο στρατηγούς, δύο πολιτικούς, ένα βουλευτή και το γενικό γραμματέα του υπουργείου αστυνομίας, επαγγέλματα που θα κατατάσσαμε στην ανώτερη βαθμίδα της κοινωνικής ιεραρχίας, όλοι οι υπόλοιποι είναι μπακάληδες, παπουτζίδες, στρατιώτες, ταμπακτζήδες, ιερείς, κλπ.

¹²⁰ Εάν εξαιρέσουμε το αμελητέο πραγματικά ποσοστό των επαγγελμάτων που ανήκουν στον πρωτογενή τομέα και σχετίζονται με τη γη ή τη θάλασσα, η πλειοψηφία των επαγγελμάτων ανήκει στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να πούμε ότι η ταξινόμηση τους σε έναν από τους δύο τομείς είναι αρκετά προβληματική, καθώς τις περισσότερες φορές ταυτίζονται η έννοια του παραγωγού μ' αυτή του πωλητή· αναλυτικά, σχετικά με την επιλογή τρόπου ταξινόμησης των επαγγελμάτων και τα προβλήματα που αυτή παρουσιάζει, βλ. Πληθυσμιακή ανάλυση κεφ. *Επάγγελμα*.

¹²¹ Συγκατοικούν δηλαδή πολιτικοί ή βουλευτές με μπακάληδες, ράπτες, χαμάληδες, δουλευτές.

¹²² Στην πρώτη περίπτωση -των 45 οικιών- τα συγκατοικούντα αδέρφια (με ή χωρίς οικογένειές τους) αποτελούν χωριστούς οικογενειακούς πυρήνες και όχι μία διευρυμένη οικογένεια.

φαίνεται επί του συνόλου των περιπτώσεων να αποτελεί τη βασική προϋπόθεση διαμονής σε γειτονικές οικίες ή συστέγασης κάτω από την ίδια στέγη.

Μετά τις οικίες, τον επικρατέστερο τύπο οικήματος, η επόμενη κατηγορία οικημάτων που εντάσσεται στο χώρο του ιδιωτικού, είναι οι καλύβες, το σύνολο των οποίων ανέρχεται σε διακόσιες-εννέα (209)· αναλυτικά, «εις τον γιαλόν» απογράφεται ένα συγκρότημα εβδομήντα-εφτά καλυβών (αρ. 1-78) ενώ ενδιάμεσα σε οικίες παρεμβάλλονται και μεμονωμένες καλύβες χωρίς αρίθμηση.¹²³ Η διαπίστωση, ότι δε φέρουν αρίθμηση, μας δημιούργησε αρχικά την απορία, εάν οι μεμονωμένες αυτές καλύβες βρίσκονται εντός του εξωτερικού χώρου των οικιών ή έχουν «ανεγερθεί» στο δρόμο μεταξύ των οικιών. Όσο ευρύχωρες και με μεγάλους εξωτερικούς χώρους όμως κι αν ήταν οι οικίες της πόλης, οι καλύβες αυτές θα πρέπει να είχαν ανεγερθεί στους δρόμους.¹²⁴ Ο συγκεκριμένος χώρος διαμονής υποθέτουμε ότι είναι ένα πρόχειρο μικρών διαστάσεων κατάλυμα, δεδομένου ότι η πλειοψηφία των καλυβών στεγάζει από μία (1) οικογενειακή μονάδα.¹²⁵ Η επεξεργασία των στοιχείων μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι δεν υπάρχουν διαφορές τόσο όσον αφορά την πυκνότητα και τους όρους στέγασης ή συστέγασης στο συγκρότημα ή και στις μεμονωμένες καλύβες όσο και στις περιπτώσεις συμβίωσης ή συγκατοίκησης σε γειτονικό χώρο. Δεν εντοπίζονται δείγματα συγγενειακών δεσμών και τα επαγγέλματα των αρχηγών των οικογενειών ποικίλλουν.¹²⁶ Σύνηθες φαινόμενο, χωρίς να αποτελεί όμως πάντα το κύριο κριτήριο, είναι κοινές «πατρίδες» ή κοινά «γεωγραφικά διαμερίσματα» να μοιράζονται τον ίδιο ή γειτονικό χώρο. Όταν συμβαίνει αυτό, κατά κύριο λόγο συμπίπτουν και τα επαγγέλματα των αρχηγών ή είναι παρεμφερή.¹²⁷

¹²³ Το συγκρότημα των εβδομήντα-εφτά καλυβών (αρ. 1-78) -παραλείπεται ο αριθμός 44- που έπονται των οικιών «εις τον γιαλόν», υποθέτουμε ότι βρίσκεται στον ίδιο χώρο, αφού δεν υπάρχει ένδειξη αλλαγής τοποθεσίας, βλ. ΓΑΚ, φακ. 43. Οι μεμονωμένες καλύβες, εκατό τριάντα-δύο (132) στον αριθμό, που παρεμβάλλονται ενδιάμεσα των οικιών και των εργαστηρίων, δε φέρουν αρίθμηση, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44.

¹²⁴ Άλλωστε, η συρροή του πληθυσμού μετά την αποχώρηση των Τούρκων από το Ναύπλιο ήταν τέτοια, ώστε, επειδή δεν επαρκούσαν οι οικίες της πόλης, πολλοί στεγάστηκαν σε σκηνές και σε καλύβες πρόχειρα ανεγειρομένες σε οποιοδήποτε σημείο αυτής, βλ. Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 245· επίσης, ακόμα ο ίδιος ο αριθμός των συγκεντρωμένων καλυβών -που μπορεί να ανέρχεται από μία (1) έως και εξήντα-οκτώ (68) καλύβες- αναιρεί αυτόματα την σκέψη, ότι μπορεί να βρίσκονταν εντός των εξωτερικού χώρου των οικιών.

¹²⁵ Αναφέρουμε οικογενειακή μονάδα, γιατί σ' όλες τις περιπτώσεις υπάρχει ή η γενική ένδειξη «μφο» (με φαμίλια) ή καταγράφονται αναλυτικά τα μέλη της οικογένειας. Από το σύνολο των διακοσίων εννέα (209) καλυβών, μόνο σε τριάντα μία (31) καλύβες συγκατοικούν δύο (2) οικογενειακές ομάδες, σε δύο (2) καλύβες τρεις (3) οικογενειακές μονάδες και μόνο σε μία (1) τέσσερις (4) αντίστοιχα· για τον αριθμό των καλυβών και τη στεγαστική τους πυκνότητα, βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου.

¹²⁶ Σε δύο μόνο περιπτώσεις στην ίδια καλύβα συγκατοικούν αδέρφια, τα οποία, όπως είναι φυσικό, έχουν κοινό τόπο καταγωγής και στη μία μόνο εξασκούν και το ίδιο επάγγελμα· αναφορικά με τα επαγγέλματα που ανήκουν στο δευτερογενή ή τριτογενή τομέα, αυτό που κυρίως παρατηρείται είναι ότι πρόκειται για «μεσαίως» ή «κατώτερης» διαστρωμάτωσης επαγγέλματα, όπως μπακάληδες, παπουτζήδες, δουλευτές, χαμάληδες ή γύφτοι.

¹²⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση τριών (3) *καποτάδων* από τον Ασπροπόταμο που κατοικούν σε γειτονικές καλύβες· την περίπτωση δύο αρχηγών, ενός *τερζή* και ενός *ανυφαντή*, από τη Ρούμελη που

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι όσον αφορά τα συγκεκριμένα καταλύματα, δεν είμαστε σε θέση να συμπεράνουμε ή έστω να διακρίνουμε κάποια ξεκάθαρη τακτική στη διαδικασία κατάληψης του χώρου ή την ισχύ δεδομένων κριτηρίων και όρων συστέγασης. Γι' αυτό όμως που μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά αναλογιζόμενοι το ποσοστό των καλυβών επί του συνόλου των κτισμάτων και τη συσσώρευση πολλών ατόμων σε μία καλύβα, είναι οι προσπάθειες του προσφυγικού πληθυσμού να παραμείνει στην τειχισμένη πόλη, ακόμα κι αν υφίσταται αυτές τις δύσκολες συνθήκες στέγασης και διαβίωσης.

Ενδιάμεσα στις οικίες που βρίσκονται «εις τον γιάλόν» παρεμβάλλεται «το χάνι» (αρ. 55), που φέρει αυτόνομη αρίθμηση (1-36)· δεδομένου ότι το χάνι σημαίνει πανδοχείο, αυτή η αρίθμηση προφανώς αντιστοιχεί σε μικρής χωρητικότητας δωμάτια –τριάντα (30) στον αριθμό, καθώς έξι (6) δωμάτια είναι κενά- στα οποία διαμένουν κατά μέσο όρο 7,7 άτομα.¹²⁸ Με βάση την αναλογία αριθμός οικογενειακής μονάδας ανά δωμάτιο προκύπτει ότι κάθε δωμάτιο έχει τη δυνατότητα στέγασης κατά κύριο λόγο μιας ή δύο.¹²⁹

Η πατρίδα των συγκατοικούντων αρχηγών αλλά και όσων διαμένουν σε γειτονικά δωμάτια είναι σχεδόν πάντα κοινή, ενίοτε και το επάγγελμά τους είναι κοινό ή παρεμφερές.¹³⁰ Αναφορικά με τα επαγγέλματα παρατηρούμε μία ιδιαιτερότητα: ανήκουν στην πλειοψηφία τους στον τριτογενή τομέα, και ειδικότερα, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, τα περισσότερα σχετίζονται με το εμπόριο. Το γεγονός αυτό μπορεί να είναι και τυχαίο, μπορεί όμως να σημαίνει ότι το χάνι αποτελεί γι' αυτούς προσωρινό κατάλυμα και κατ' επέκταση και το ίδιο το Ναύπλιο προσωρινό τόπο διαμονής. Βέβαια, αυτή η σκέψη δεν αναιρεί το βασικό λόγο εισόδου στην πόλη, το αίσθημα δηλαδή της ασφάλειας που προσφέρει το Ναύπλιο για τους προσφυγικούς πληθυσμούς· ωστόσο μένει, νομίζω, να αποδειχτεί η υπόθεση ότι για κάποιους από το σύνολο των εισερχομένων, το Ναύπλιο δεν αποτελεί τόπο προστασίας λόγω της

συγκατοικούν ή ενός αρχιτέκτονα και ενός κτίστη, που κατάγονται και οι δύο από το Άργος και μένουν στην ίδια καλύβα, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44.

¹²⁸ Βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου.

¹²⁹ Χρησιμοποιούμε τον όρο οικογενειακή μονάδα, γιατί σ' όλες τις περιπτώσεις ο αρχηγός συνοδεύεται από την φανίλια του (υπάρχει η ένδειξη «μφ»). Οι περιπτώσεις να συγκατοικούν περισσότερες από δύο (2) οικογενειακές ομάδες είναι ελάχιστες, συγκεκριμένα σε δύο (2) δωμάτια συγκατοικούν τρεις (3) οικογένειες, σε ένα (1) τέσσερις (4) οικογένειες και σ' ένα άλλο πέντε (5) αντίστοιχα.

¹³⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τρεις (3) Τριπολιζιώτες *αμπατζήδες* συγκατοικούν σε γειτονικά δωμάτια διαμένουν τέσσερις *έμποροι* από την ίδια ή γειτονικές επαρχίες του ίδιου γεωγραφικού διαμερίσματος (ένας Λεονταρίτης, ένας Ζατουινιώτης, ένας Αγιοπετρίτης και ένας Καρυτινός)· τέσσερις Χιώτες, εκ των οποίων οι τρεις (3) είναι *γραμματείς* και ο ένας (1) *πολιτικός*, μαζί με έναν (1) Λημναίο *έμπορο* μοιράζονται το ίδιο δωμάτιο, βλ. ΓΑΚ, φακ. 43.

εμπολέμης κατάστασης, αλλά χώρο άσκησης των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων ή/και πέρασμα στην «εμπορική και οικονομική» τους πορεία.¹³¹

Σε διακόσια εννέα (209) υπολογίζεται ο αριθμός όλων των εργαστηρίων, που βρίσκονται μέσα στην πόλη του Ναυπλίου. Με βάση την κατανομή τους στο χώρο θα μπορούσαμε να τα κατατάξουμε σε δύο κατηγορίες: αναλυτικά, η πρώτη περιλαμβάνει ένα συγκρότημα εργαστηρίων (αρ. 1-186), εκ των οποίων τα εκατό ογδόντα-δύο (182) βρίσκονται σε λειτουργία, δύο (2) είναι κλειστά, σ' ένα (1) υπάρχουν τα «*αλεύρια εθνικά*» και μία περίπτωση δυσανάγνωστη.¹³² Η δεύτερη κατηγορία βρίσκεται «*εις τον γιαλόν*», όπου ανάμεσα στις οικίες και στα υπόλοιπα οικήματα, συναντάμε και είκοσι-τέσσερα (24) μεμονωμένα εργαστήρια, εκ των οποίων τα δύο (2) κλειστά, «*εργαστήριο κλειστόν*» και «*μαγαζί κλειστόν με αραποσίτι*», και είκοσι-δύο (22) σε λειτουργία.¹³³ για αυτά τα τελευταία, που υποθέτουμε ότι λειτουργούν υπάρχει απλώς η δήλωση «*εργαστήριο*», δεν αναφέρεται ο ιδιοκτήτης τους, το επάγγελμά του ούτε απογράφονται άτομα σ' αυτά. Κατά πάσα πιθανότητα τα εργαστήρια της δεύτερης αυτής κατηγορίας λειτουργούν μόνο ως εμπορικά καταστήματα και οι ιδιοκτήτες τους έχουν απογραφεί στις οικίες τους, οι οποίοι όμως δε γνωρίζουμε ποιοι είναι.

Στο σημείο αυτό εντοπίζουμε και τη μόνη διαφορά τους από την πρώτη κατηγορία, της οποίας τα εργαστήρια φαίνεται να έχουν διπλή χρήση: εκτός από χώροι εμπορικών συναλλαγών είναι και χώροι διαμονής. Οι λόγοι που μας οδήγησαν σ' αυτό το συμπέρασμα και που προκύπτουν από την επεξεργασία των στοιχείων της ίδιας της απογραφής είναι αρκετοί: καταρχάς, πριν ξεκινήσει η καταγραφή του συγκροτήματος των εκατό ογδόντα-έξι εργαστηρίων, υπάρχει η δήλωση από τον ίδιο τον απογραφέα «*Καταγραφή των ψυχών κατοικών εις τα εργαστήρια ένδων του φρουρίου*»· δεύτερον η ένδειξη δίπλα στα εργαστήρια τα υπ' αριθ. 57 έως 63 «*κατοικούν απ' όλα εις τας οικίας τους*», όπως και το γεγονός μη επισήμανσης διπλών εγγραφών, ο ιδιοκτήτης δηλαδή ενός εργαστηρίου να έχει απογραφεί και ως αρχηγός νοικοκυριού σε άλλο οίκημα· επίσης, η διαπίστωση, ότι κατά το 25% περίπου των περιπτώσεων ο ιδιοκτήτης του εργαστηρίου συνοδεύεται από την οικογένειά του. Το

¹³¹ Η πιθανότητα να μπορέσουμε να συσχετίσουμε την παρουσία όσων ασχολούνται με εμπορικές δραστηριότητες στην πόλη με τον τόπο προέλευσής τους, ίσως μας αναδείξει τις εμπορικές και οικονομικές «οδούς» της εποχής· στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε στο σχετικό, για το επάγγελμα και την πατρίδα κεφάλαιο, όπου και θα επιχειρήσουμε να βρούμε επιπλέον στοιχεία, για την τεκμηρίωση αυτού του ισχυρισμού.

¹³² Στην ομάδα αυτή καταγράφονται και επτά (7) εργαστήρια (αριθ. 57-63) δίπλα στα οποία δηλώνεται ότι «*κατοικούν απ' όλα εις τας οικίας τους*»· η δήλωση αυτή δημιουργεί προβλήματα σχετικά με το είδος τους, από τη στιγμή που δεν απογράφεται ο ιδιοκτήτης και το επάγγελμά του, καθώς και αμφιβολίες για τη λειτουργία τους. Επειδή όμως δε δηλώνεται ξεκάθαρα ότι είναι «*σφαλισμένα*» ή «*κλειστόν*», όπως συμβαίνει σε ανάλογες περιπτώσεις, υποθέτουμε ότι λειτουργούν και ότι ο ιδιοκτήτης έχει απογραφεί στην οικία του.

¹³³ Για το συγκρότημα των εκατό ογδόντα-έξι (186) συνολικά εργαστηρίων και τις ενδείξεις που φέρουν, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44, ενώ αντίστοιχα για τα υπόλοιπα μεμονωμένα εργαστήρια, βλ. ΓΑΚ, φακ. 43.

άθροισμα αυτών των παραμέτρων ενισχύει τον ισχυρισμό μας ότι πρόκειται για εργαστήρια που λειτουργούσαν και ως μαγαζιά και ως κατοικίες.

Εάν εξαιρέσουμε το ποσοστό των εργαστηρίων, τα οποία φιλοξενούν στους χώρους τους τον ιδιοκτήτη με την οικογένειά, η επικρατέστερη μορφή νοικοκυριών ανήκουν στην κατηγορία «άτομα χωρίς εμφανείς συγγενειακές σχέσεις» στην προκειμένη περίπτωση πρόκειται για ομαδοποιήσεις ατόμων που πληρούν το κριτήριο του χώρου και το λειτουργικό κριτήριο. Οι ιδιοκτήτες των εργαστηρίων συγκατοικούν, συνήθως, κάτω από την ίδια στέγη με τους δούλους και τους μουσαφραίους τους και επιτελούν από κοινού κάποιες δραστηριότητες με τους *δουλευταδες*, τους *καλφάδες* και τους *συντρόφους* τους.¹³⁴

Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τις διαστάσεις και τη χωρητικότητα ενός εργαστηρίου. Πάντως, η πλειοψηφία αυτών –πάνω από το 90%- στεγάζει ένα (1) νοικοκυριό μονομελές ή πολυμελές γεγονός που υποδεικνύει ότι δεν πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων χώρο.¹³⁵ Τα επαγγέλματα των καταστηματαρχών, που ασχολούνται είτε με το εμπόριο είτε είναι κατασκευαστές προϊόντων, όπως είναι αναμενόμενο, ποικίλλουν.¹³⁶ Με βάση τα επίθετα τόσο των συγκατοικούντων αρχηγών όσο και όσων κατοικούν σε γειτονικά εργαστήρια δεν προκύπτουν συγγενειακές σχέσεις.

Μπορεί τα επαγγέλματα που παρουσιάζουν πολυμορφία και το κριτήριο της συγγένειας να μην είναι καθοριστικοί παράγοντες στις περιπτώσεις συγκατοίκησης ή διαμονής σε γειτονικά εργαστήρια· πιο σύνηθες, χωρίς να αποτελεί κανόνα, είναι ο τύπος καταγωγής να παρουσιάζει μια ομοιομορφία, με την έννοια ότι σε πολλές περιπτώσεις, είτε πρόκειται για συγκατοικούντες είτε για αρχηγούς που κατοικούν σε γειτονικά εργαστήρια, παρατηρείται ότι κατάγονται από την ίδια πόλη ή το ίδιο γεωγραφικό διαμέρισμα.

Ολοκληρώνοντας το σύνολο των οικημάτων, στα οποία κατοικεί το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού του Ναυπλίου, παρατηρούμε ότι ναι μεν οι όροι διαβίωσης καθορίζονται αποκλειστικά από το ίδιο το προσφυγικό ρεύμα και την ανάγκη του να εγκατασταθεί σε οποιοδήποτε μέρος της οχυρωμένης πόλης, ακόμα και με κόστος αυτές τις δεινές συνθήκες στέγασης, ωστόσο τα κριτήρια διαμονής ή συγκατοίκησης σε κάποιο χώρο δε μοιάζουν να είναι τυχαία. Το πιο σημαντικό, από τα κριτήρια, φαίνεται να είναι ο κοινός τύπος καταγωγής· θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η εμφάνιση κοινού τύπου

---

¹³⁴ Βλ. την ταξινόμηση που προτείνει ο Peter Laslett, όπως δημοσιεύεται στο Ρωξάνη Κανταντζόγλου, *Οικογένειες του παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1996, σελ. 57, 62-64.

¹³⁵ Ο μέσος όρος μελών ανά εργαστήριο είναι 6,7 άτομα, ενώ ο κατώτατος αριθμός διαμενόντων είναι ένα (1) άτομα και ο ανώτατος τριάντα (30) άτομα, βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου. Οι περιπτώσεις να στεγάζονται περισσότερα από ένα νοικοκυριά είναι λίγες –μόνο εννέα (9)- και σ' όλες υπάρχει η ένδειξη «νεόκτιστον».

¹³⁶ Οι πολυπληθέστερες κατηγορίες είναι αυτές των εμπόρων –χωρίς να διευκρινίζεται το είδος- και των κατασκευαστών ή εμπορευομένων ειδών διατροφής και ένδυσης.

προέλευσης, κυρίως από το γεωγραφικό διαμέρισμα της Πελοποννήσου, κατά δεύτερο λόγο της Μικράς Ασίας και της Στερεάς Ελλάδας, των αρχηγών των νοικοκυριών ή των οικογενειακών μονάδων κάτω από την ίδια ή σε γειτονικές στέγες είναι αναμενόμενη, αν συνυπολογίσει το γεγονός ότι η πλειοψηφία των κατοίκων κατάγεται από τα διαμερίσματα αυτά και ειδικότερα το 53,74% του απογραφόμενου πληθυσμού από τον ευρύτερο χώρο της Πελοποννήσου.¹³⁷ Η παρουσία όμως συγκεκριμένων τόπων καταγωγής (όπως Τριπολιτσά, Άργος, Καρύταινα κλπ.) πιστοποιεί ότι με τον τρόπο που οι πρόσφυγες «μετανάστευσαν» από την πατρίδα τους, με τον ίδιο τρόπο εγκαταστάθηκαν και στο Ναύπλιο· σ' αυτό το λόγο θα πρέπει να συνυπολογιστεί και το γεγονός ότι η επιλογή διαμονής τους σε γειτονικό ή συγκατοίκηση σε κοινό χώρο με άτομα ίδιας καταγωγής ενισχύει και το αίσθημα ασφάλειας στο νέο τόπο κατοικίας τους.

Τα κριτήρια της συγγένειας και του επαγγέλματος δε φαίνεται να έχουν την ίδια βαρύτητα αναφορικά πάντα με το χώρο διαμονής και τις περιπτώσεις συμβίωσης κάτω από την ίδια στέγη. Όσον αφορά τους συγγενειακούς δεσμούς -εφόσον η συγγένεια μπορεί να οριστεί με βάση το επίθετο- πιστοποιούμε πάντως, παρόλο που δεν είναι γνωστό εάν η μετανάστευσή τους ήταν ομαδική και ταυτόχρονη ή εάν η «άφιξη» τους στο Ναύπλιο είχε χρονική διαφορά, ότι, από τη στιγμή που βρίσκονται στην ίδια πόλη, μοιράζονται πάντα τη ίδια στέγη ή γειτονικές.

Αναφορικά με το επάγγελμα έχουμε να σημειώσουμε ότι δε μοιάζει να έχει την ίδια βαρύτητα, όπως η κοινή πατρίδα· η ύπαρξη κοινών επαγγελματιών στον ίδιο ή σε γειτονικό χώρο φαίνεται, ως ένα σημείο να είναι τυχαία, με εξαιρέσεις βέβαια, την πάγια τακτική συγκατοίκησης «συστρατιωτών», οπλαρχηγών με τους στρατιώτες τους, ή ακόμα ατόμων, που εξασκούν παρεμφερή επαγγέλματα και που συνήθως κατάγονται και από την ίδια πατρίδα, και να μη μας οδηγεί σε κάποια συμπεράσματα. Μέσω της παρουσίασης περιπτώσεων συγκατοίκησης, κυρίως στις οικίες, «επαγγελματιών που ανήκουν και στις τρεις βαθμίδες της κοινωνικής κλίμακας, αφήσαμε να διαφανεί ότι λανθάνουν τα όρια των ιεραρχήσεων στην κοινωνία.

Τα δείγματα «κοινωνικής αλληλεγγύης», που εμφανίζονται, δεν αναιρούν το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η κοινωνία της εποχής είχε μορφή και διαβαθμίσεις. Σίγουρα, αρχικά το είδος της στέγης επιλέχθηκε με βάση, αποκλειστικά, οικονομικά κριτήρια· η σχετική βιβλιογραφία αναφέρει ότι οι «πρωτεύοντες» κατέλαβαν τις πολυτελείς πρώην οθωμανικές οικίες, ενώ οι υπόλοιποι (έμποροι, τεχνίτες, εργάτες, υπάλληλοι) εγκαταστάθηκαν σε μικρότερες οικίες, σε καλύβες ή σε πρόχειρα κατασκευασμένες σκηνές, όπως ακόμα, ότι η επιλογή της στέγης καθορίστηκε από το ύψος των ενοικίων (υπερτίμηση

---

¹³⁷ Η αναφορά στους τόπους προέλευσης είναι, προς το παρόν, ενδεικτική, γιατί διεξοδικά μ' αυτό το θέμα θα ασχοληθούμε στο ανάλογο κεφάλαιο, βλ. Πληθυσμιακή ανάλυση, κεφ. *Επάγγελμα*.

των ενοικίων λόγω της αυξημένης ζήτησης).¹³⁸ Μπορεί η ίδια η απογραφή να μην παρέχει στοιχεία διευκρινιστικά για το είδος ή το μέγεθος των οικιών, στοιχεία δηλαδή που να πιστοποιούν ξεκάθαρα τα παραπάνω, υπενθυμίζουμε όμως, ότι στις καλύβες ή στο χάνι δεν κατοικούν «επαγγέλματα» της ανώτερης κοινωνικής βαθμίδας, ότι οι υπουργοί ή τα ανώτερα μέλη του Εκτελεστικού και του Βουλευτικού σώματος «επιλέγουν» να συγκατοικήσουν με ανάλογα του κύρους και της θέσης τους «επαγγέλματα». Στη συνέχεια όμως, η ολοένα και αυξανόμενη συρροή προσφυγικών πληθυσμών, το οξύ στεγαστικό πρόβλημα και η ανάγκη των εισερχομένων να εξασφαλίσουν την παραμονή τους στην πόλη δικαιολογούν τα φαινόμενα συγκατοίκησης, που παρουσιάζονται στην απογραφή, και το γεγονός ότι λίγοι «πρωτεύοντες» κατάφεραν να διατηρήσουν το προνόμιο να κατοικούν μόνοι τους σε μία οικία. Οι λόγοι, επομένως για τους οποίους δε γίνεται πάντοτε εμφανής η κοινωνική διαστρωμάτωση οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, στην ανάγκη εισόδου, για λόγους ασφάλειας, και παραμονής στην οχυρωμένη πόλη, κυρίως όμως στους «βίαιους» τρόπους εγκατάστασης σε οποιοδήποτε μέρος της.

---

¹³⁸ Σχετικά με τη διαδικασία κατάληψης των οικιών, βλ. Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, ο.π., σελ. 245. Την άποψη ότι η επιλογή της στέγης συνδέεται αποκλειστικά με την οικονομική κατάσταση των κατοίκων-ενοίκων υποστηρίζει στο άρθρο της η Αλέκα Μπουτζοβή-Μπανιά, «Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828-1833. Σκιαγράφηση της κοινωνικής, πολιτισμικής και πνευματικής ζωής», *Ο Ερασιστής*, τ. 18 (1986), σελ. 106-107.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Στεγαστικής Ανάλυσης
Πίνακας 1
Πυκνότητα πληθυσμού / είδος οικήματος

ΥΠΟΥΡΓΕΙΑ*

Σύνολο Υπουργείων	6
Μέσος όρος ατόμων / υπουργείο	49,3
Κατώτατος αριθμός ατόμων / υπουργείο	10
Ανώτατος αριθμός ατόμων / υπουργείο	75

* Σημείωση: οι υπολογισμοί αφορούν τα πέντε Υπουργεία Πολέμου, Δικαίου, Ναυτικών, Εσωτερικών και Αστυνομίας, καθώς στο Υπουργείο της Οικονομίας δεν απογράφονται άτομα.

ΟΙΚΙΕΣ

Σύνολο Οικιών	477
Μέσος όρος ατόμων / οικία	18,97
Κατώτατος αριθμός ατόμων / οικία	1
Ανώτατος αριθμός ατόμων / οικία	125

ΚΑΛΥΒΑ

Σύνολο Καλυβών	209
Μέσος όρος / καλύβα	10,18
Κατώτατος αριθμός / ατόμων	1
Ανώτατος αριθμός / ατόμων	13

ΧΑΝΙ*

Σύνολο δωματίων	30
Μέσος όρος ατόμων / δωμάτιο	7,7
Κατώτατος αριθμός ατόμων / δωμάτιο	1
Ανώτατος αριθμός ατόμων / δωμάτιο	17

* Σημείωση: οι υπολογισμοί αφορούν τα 30 από τα δωμάτια του πανδοχείου, αφού 6 είναι κενά.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ*

Σύνολο εργαστηρίων	209
Εργαστήρια σε λειτουργία	174
Εργαστήρια κλειστά	4

Αλεύρια εθνικά	1
Δυσανάγνωστο	1
Δεν απογράφονται άτομα	22
«κατοικούν απ' όλα εις τας οικίας των»	7
Μέσος όρος ατόμων / εργαστήριο	6,7 7
Κατώτατος αριθμός ατόμων / εργαστήριο	1
Ανώτατος αριθμός ατόμων / εργαστήριο	30

*Σημείωση: οι υπολογισμοί του μέσου όρου, του ανώτατου και κατώτατου αριθμού ατόμων ανά εργαστήριο ουσιαστικά αφορούν το σύνολο εκατόν εβδομήντα-τεσσάρων (174) εργαστηρίων, στα οποία καταγράφεται ο ιδιοκτήτης και τα πλήρη στοιχεία του, δηλαδή το επάγγελμα, η πατρίδα, η ηλικία και τα μέλη που τον συνοδεύουν.

Πληθυσμιακή Ανάλυση Επάγγελμα - Πατρίδα

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε διεξοδικά σε δύο παραμέτρους που αφορούν αποκλειστικά τον πληθυσμό, το *επάγγελμα* και την *πατρίδα*: μέσα από τις επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων θα σκιαγραφήσουμε την επαγγελματική «εικόνα» που παρουσιάζει η πόλη, θα προσδιορίσουμε τον τόπο καταγωγής του πληθυσμού, ειδικότερα από ποια γεωγραφικά διαμερίσματα παρατηρείται η μεγαλύτερη κινητικότητα προς την πρωτεύουσα, επιχειρώντας παράλληλα ν' ανιχνεύσουμε πιθανή σχέση μεταξύ των δύο αυτών παραμέτρων.

α) Επάγγελμα

Το *επάγγελμα* είναι μια παράμετρος που είτε μεμονωμένη είτε συνδυαζόμενη με άλλες παραμέτρους, όπως ο τόπος καταγωγής, η δομή του νοικοκυριού/οικιακής ομάδας, μπορεί να οδηγήσει σε εκτιμήσεις αναφορικά με την επαγγελματική κατάσταση του πληθυσμού, την ύπαρξη –εάν παρατηρείται– κατά τόπων ειδίκευσης, ακόμα και κατά πόσο είναι καθοριστικός για τη σύνθεση του νοικοκυριού /οικιακής ομάδας παράγοντας. Συγκεκριμένα εδώ θα αναφερθούμε μεθοδολογικά στο είδος της ταξινόμησης που επιλέξαμε και στα προβλήματα που αυτή συνεπάγεται και θα προσπαθήσουμε μέσω της παρουσίας κάποιων επαγγελμάτων ή της απουσίας κάποιων άλλων να διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις σχετικά τόσο με το χαρακτήρα των ίδιων των επαγγελμάτων όσο και με το χαρακτήρα που προσδίδουν στην πόλη.

Ο διαχωρισμός των επαγγελμάτων, όπως και η κατάταξή τους σε ομοειδή επαγγέλματα της ίδιας κατηγορίας, είναι μια υπόθεση αρκετά προβληματική, για την οποία καθένας ερευνητής -που καλείται να το κάνει- δίνει και μια διαφορετική απάντηση. Εμείς προσπαθήσαμε, έχοντας πάντοτε υπόψη το υλικό μας όπως και το χώρο και το χρόνο στον οποίο αναφέρεται, να εφαρμόσουμε κάποια από τις ταξινομήσεις που έχουν γίνει σε αντίστοιχης ή ανάλογης φύσης υλικό.

Ο Nikolaj Todorov στη μελέτη του για τη βαλκανική πόλη ορίζει ως βάση για την κατάταξη των επαγγελμάτων σε ομοειδείς κατηγορίες τα υλικά που επεξεργάζονται οι επαγγελματίες ή το αντικείμενο της ασχολίας τους και διακρίνει τους τομείς *χειροτεχνική παραγωγή, εμπόριο, γεωργία, μισθωτή εργασία, κρατική υπαλληλία* και την κατηγορία *άδηλα*.¹³⁹ Την ταξινόμηση των επαγγελμάτων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας –

¹³⁹ Ειδικότερα ο τομέας της χειροτεχνικής παραγωγής περιλαμβάνει τις ομάδες επαγγελμάτων *ρουχισμός και υπόδηση, παραγωγή ειδών διατροφής, οικοδομές, μεταφορά με βάρκες-ψάρεμα, μεταφορές, σιδεράδικα-πεταλωτήρια, δημόσια υγεία, άλλες κοινωφελείς υπηρεσίες, άγνωστες άλλες*, βλ. Nikolaj Todorov, *Η βαλκανική πόλη 15^{ος}-19^{ος} αιώνας. Κοινωνικο-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, τ. Β', Αθήνα 1986, σελ. 525 κ.ε. Το πρότυπο αυτής της ταξινόμησης ακολουθεί και ο Βασίλης Δημητριάδης και διακρίνει τις επαγγελματικές ομάδες

πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή τομέα- επιλέγει ο Emile Kolodny για την Ερμούπολη της δεκαετίας του 1870.¹⁴⁰ Τα επαγγέλματα των Ερμουπολιτών των μέσων του 19^{ου} αιώνα επιλέγει να χωρίσει ο Γιάννης Μπαφούνης σε κατηγορίες κατά απασχόληση, με τέτοιο τρόπο, ώστε ο συνδυετικός κρίκος που τα «ενώνει» να είναι είτε κάποια κοινά χαρακτηριστικά στην εξάσκησή τους, για παράδειγμα εμπόριο, βιοτεχνία, είτε κάποιο κοινό αντικείμενο γύρω από το οποίο περιστρέφονται.¹⁴¹ Τέλος, οι απογραφές που διενεργήθηκαν στο ελληνικό κράτος κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα προχωρούν σε ταξινομήσεις των επαγγελματιών κατ' είδος απασχόλησης. Από το έτος 1836 άρχισαν να διενεργούνται κατ' έτος απογραφές του πληθυσμού μέχρι το 1845, οι οποίες όμως είχαν τη μορφή απλών απαριθμήσεων.¹⁴² Ακολουθούν οι απογραφές των ετών 1853 και 1856 οι οποίες ταξινομούν τα επαγγέλματα στις ίδιες «κλάσεις και επιτηδεύματα»¹⁴³, όπως και οι απογραφές των ετών 1861, 1870 και 1879 οι οποίες εφαρμόζουν τις ίδιες επαγγελματικές κατηγορίες με ελάχιστες διαφοροποιήσεις μεταξύ τους.¹⁴⁴

στις κατηγορίες *υφαντουργία και ένδυση, τρόφιμα και ποτά, κατεργασία δερμάτων, μεταλλουργία, ξυλουργική, μεταφορές, οικοδομές, θαλάσσιες μεταφορές, εμπόριο, υπηρεσίες, διασκέδαση, διάφορα και γεωργία-κτηνοτροφία* χωρίς διάκριση των επαγγελματιών σε παραγωγό και πωλητή, βλ. Βασίλης Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη της Παρακμής*, Ηράκλειο 1997, σελ. 57-72.

¹⁴⁰ Ο *πρωτογενής τομέας* περιλαμβάνει τους γεωργούς, τους κτηνοτρόφους και τους αλιείς, ο *δευτερογενής* τους επαγγελματίες που ασχολούνται με τα υφάσματα και την κατασκευή τους, τα δέρματα, τα μέταλλα, την ξυλεία, τις τροφές-ποτά-καπνός, με άλλες βιομηχανίες και τους χειρώνακτες και ο *τριτογενής τομέας* περιλαμβάνει τις κατηγορίες εμπόριο, μεταφορές-συγκοινωνίες και υπηρεσίες-ελεύθερα επαγγέλματα-στελέχη, βλ. Emile Kolodny, «Ερμούπολις-Σύρος. Γέννησις και εξέλιξις μιας ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς Κυκλαδικών Μελετών*, τ. Η' (1969-1970), σελ. 277-284.

¹⁴¹ Ο χωρισμός αυτός ο οποίος, όπως ισχυρίζεται στο άρθρο του, δεν είναι οριστικός ή πλήρης και έγινε λίγο-πολύ αυθαίρετα, προκειμένου να γίνει αντιληπτή η ποικιλία των επαγγελματιών και των δραστηριοτήτων, περιλαμβάνει τις κατηγορίες *οικοδομή-λιμάνι, μεταφορές, εμπόριο, ναυτικοί, είδη διατροφής-ψυχαγωγία, βιοτεχνία, μέταλλο-διακόσμηση, γεωργία, υπάλληλοι-ελεύθερα επαγγέλματα, άδηλα* και την κατηγορία *δυσανάνωστα*, βλ. Γιάννης Μπαφούνης, «Γάμοι στην Ερμούπολη (1845-1853). Δημογραφικά φαινόμενα μιας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19^{ου} αιώνα», *Μνήμων*, τ. 9 (1984), σελ. 227-240.

¹⁴² Τα πρώτα ανεπίσημα και αμφίβολης αξιοπιστίας στοιχεία για τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό της Ελλάδας δημοσιεύτηκαν στην Αγγλία το 1842 και αναφέρονταν στους άρρενες που απογράφηκαν το 1838· σύμφωνα μ' αυτά η ταξινόμηση κατ' είδος απασχόλησης περιελάμβανε τις εξής επαγγελματικές κατηγορίες: *γεωργοί, κτηνοτρόφοι, μηχανικοί, έμποροι και τραπεζικοί, έμποροι χονδρικού εμπορίου, καταστηματάρχες, γαιοκτήμονες μεγάλων εκτάσεων, γαιοκτήμονες μικρών εκτάσεων, στρατιωτικοί, ναυτικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, δικηγόροι και ιατροί*· σχετικά με την απογραφή του 1838, βλ. Ευάγγελος Μακρής «Ο οικονομικός ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος και η απασχόλησις αυτού 1821-1971» στο Μιχαήλ Χουλιαράκης, *Στατιστικά Μελέται 1821-1971*, Αθήνα 1972, σελ. 124-127 και Διονύσιος Φράγκος, *Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος*, Αθήνα 1980, σελ. 29-30.

¹⁴³ *Γεωργία, βιομηχανία, εμπόριον, ναυτιλία και λοιπά*, που περιλαμβάνει τις υποκατηγορίες *κλήρος, δημόσιοι και δημοτικοί υπάλληλοι, ιατροί, νομικοί, μαιάι, καθηγηταί*· πρόκειται για τις ταξινομήσεις κατ' είδος απασχόλησης του πληθυσμού στις απογραφές των ετών 1853 και 1856, οι οποίες αναδημοσιεύονται στο Ευάγγελος Μακρής, *ο.π.*, σελ. 128-130.

¹⁴⁴ Οι κατηγορίες είναι *κτηματίες, βιομήχανοι, γεωργοί, ποιμένες, εργάτες (-τριες), υπηρέτες (-τριες), αγωγιάτες, καλλιτέχνες, κληρικοί, μεγαλέμποροι, του Βασιλ. Ναυτικού, του εμπορ. Ναυτικού, δημόσιοι υπάλληλοι, δημοτικοί υπάλληλοι, διδάσκαλοι, δικηγόροι, εφημεριδογράφοι, ιατροί, μαιές, μαθητές (-τριες)*· σχετικά με την απογραφή του 1861, την πρώτη απογραφή του ελληνικού κράτους, βλ. Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1861*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήναι 1862, σελ. ιη'-ιθ'· για την απογραφή του έτους 1870, βλ. Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός 1870*, Εθνικό Τυπογραφείο,

Στην προσπάθειά μας να εφαρμόσουμε κάποια από τις προαναφερθείσες ταξινομήσεις –έχοντας βέβαια, πάντοτε επίγνωση της διαφοράς χώρου και χρόνου που υπάρχει ανάμεσα σ’ αυτές και στο Ναύπλιο του 1825 και γνωρίζοντας ότι αυτούσια δε θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί καμιά, καθώς πρόκειται για τυπολογίες οι οποίες καθορίζονται από τη συγκεκριμένη εποχή, τη μορφή της κοινωνίας και το βαθμό καταμερισμού της εργασίας- αντιμετωπίσαμε κάποια προβλήματα τα οποία συνοψίζονται πρώτον στη διαπίστωση ότι οι περισσότερες απ’ αυτές είναι αρκετά αναλυτικές και προσδιοριστικές ως προς το είδος και το χαρακτήρα των επαγγελμάτων, κάτι που, όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια, δε συμβαίνει ανάλογα και με τα επαγγέλματα των κατοίκων του Ναυπλίου· και δεύτερον προκύπτει το ζήτημα της διάκρισης ανάμεσα στην παραγωγή και την πώληση. Το πρόβλημα διαχωρισμού της παραγωγής και της πώλησης είναι πάντα υπαρκτό, καθώς σε μια κοινωνία, όπως αυτή του Ναυπλίου του πρώτου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα, οι ιδιότητες του παραγωγού, του πωλητή, ακόμα και του καταναλωτή, στις περισσότερες περιπτώσεις συμπίπτουν στο ίδιο πρόσωπο, επομένως η κατηγοριοποίηση γίνεται δύσκολη, αν όχι αδύνατη.¹⁴⁵

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι αρχικά υπήρχε η σκέψη η κατηγοριοποίηση των επαγγελμάτων να στηριχτεί στο δίπολο «εργοδότες - εργαζόμενοι», δηλαδή εξαρτημένη εργασία ή όχι, στην περίπτωση μας *μάστορας - κάλφας* (τεχνίτης) – *δούλος* (παραγιός)· ωστόσο, η ταξινόμηση αυτή δεν είναι δυνατό να εφαρμοστεί στο μεγαλύτερο μέρος του υλικού, συγκεκριμένα στις οικίες και στις καλύβες, γιατί ναι μεν δηλώνεται το επάγγελμα του αρχηγού του νοικοκυριού/οικιακής ομάδας αλλά δεν είναι ευδιάκριτο, εάν έχει την ιδιότητα του «εργοδότη», εάν είναι μάστορας που απασχολεί προσωπικό ή του «εργαζόμενου», ανήκει δηλαδή ο ίδιος στο προσωπικό. Αυτού του είδους η διάκριση μπορεί να εφαρμοστεί μόνο στα εργαστήρια, όπου τα παρατιθέμενα στοιχεία – δηλώνεται το επάγγελμα του *μάστορα* των *καλφάδων* και των *παραγιών* που απασχολεί- μας επιτρέπουν να κάνουμε κάποιες σκέψεις σχετικά με τη σημασία των όρων «δούλος», «δουλευτής», «κάλφας», με τη μορφή των εργασιακών σχέσεων, ποια επαγγέλματα διέθεταν προσωπικό ή ακόμα για το ποια απαιτούσαν ειδικευμένους τεχνίτες.

Στο σύνολο των οικημάτων επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε την κατηγοριοποίηση¹⁴⁶ που έχει εφαρμόσει ο Emile Kolodny για τα επαγγέλματα των κατοίκων της Ερμούπολης της δεκαετίας του 1870 γνωρίζοντας βέβαια, ότι ο χωρισμός σε πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή τομέα, εργαλείο ανάλυσης για βιομηχανικές κοινωνίες, δεν έχει νόημα στην

Αθήνα 1872, σελ. κς’-λα’ και για την αντίστοιχη του 1879, βλ. Υπουργείο των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός 1879*, τμ. Σ.Κ. Βλαστού, Αθήνα 1881, σελ. 32-33.

¹⁴⁵ Άλλωστε, όπως ήδη αναφέραμε, οι Ν. Τodorov, Βασ. Δημητριάδη και Emile Kolodny στις ταξινομήσεις τους συμπεριλαμβάνουν –δε διακρίνουν δηλαδή- και τον παραγωγό και τον πωλητή.

¹⁴⁶ Η ταξινόμηση των επαγγελμάτων παρατίθεται στον Πίνακα 1 του Παραρτήματος του κεφαλαίου.

περίπτωσή μας, στην κοινωνία δηλαδή του Ναυπλίου του 1825, προκαπιταλιστική, όπου ο καταμερισμός της εργασίας δεν έχει προχωρήσει. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η κατηγοριοποίηση είναι αρκετά αναλυτική και να ξεκαθαρίσουμε ότι στόχος μας δεν είναι η κατανομή του πληθυσμού στους μεγάλους τομείς απασχόλησης –αφού κάτι τέτοιο είναι αδύνατο για το λόγο που προαναφέραμε συνυπολογιζομένου και του προβλήματος διάκρισης παραγωγής και πώλησης- αλλά μέσω αυτής να εντοπίσουμε τις πλειοψηφίες κάποιων επαγγελμάτων κατ' είδος απασχόλησης, κυρίως την «έντονη» παρουσία ή απουσία κάποιων επαγγελμάτων και να διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις σχετικά μ' αυτό.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι αναλύσεις, οι σχετικές με το ποσοστό κάθε επαγγέλματος, όπως και τα αθροίσματα των επαγγελματικών κατηγοριών στηρίχτηκαν επί του αριθμού των επαγγελμάτων των αρχηγών των νοικοκυριών/οικιακών ομάδων, γιατί υπάρχει πληρότητα στοιχείων και μόνο μ' αυτό τον τρόπο θεωρούμε τη σύγκριση «ισομερή» δεν έχουμε συμπεριλάβει δηλαδή σ' αυτές τα επαγγέλματα των συνοδευτικών μελών, όπως *δούλων*, *στρατιωτών* ή *καλφάδων*, γιατί για τα τελευταία δεν καταγράφονται επιπλέον στοιχεία, παρά μόνο –κι αυτό όχι πάντα- ο αριθμός τους.¹⁴⁷

Αναλυτικά από τα κατάστιχα προκύπτουν 188 διαφορετικές καταγραφές επαγγελμάτων¹⁴⁸, και λέω καταγραφές και όχι επαγγέλματα, γιατί αρκετά συχνά το ίδιο επάγγελμα εντοπίζεται με διαφορετικούς όρους· σύνηθες φαινόμενο είναι ένα επάγγελμα να δηλώνεται στα ελληνικά και παράλληλα να υπάρχει στην τούρκικη ή αραβική ορολογία. Εάν εξαιρέσουμε κάποια λάθη ή/και παραφράσεις, που μάλλον αποδίδονται στον απογραφέα¹⁴⁹, αυτό μπορεί να παραπέμπει είτε στον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι άνθρωποι την επαγγελματική τους ιδιότητα, είτε στο πως την αντιλαμβάνονται οι άλλοι ή ακόμα είναι πολύ πιθανό η διαφορετική δήλωση του ίδιου επαγγέλματος να δηλώνει διαβαθμίσεις στο εσωτερικό αυτού του επαγγέλματος.

Με κάθε επιφύλαξη προχωρήσαμε σε μια ομαδοποίηση των επαγγελμάτων με κοινή σημασία¹⁵⁰ και λέω με κάθε επιφύλαξη, γιατί διαφορετικές αποχρώσεις είναι πολύ πιθανό ή

---

¹⁴⁷ Στην πορεία των αναλύσεων θα δηλωθεί, όπου είναι εφικτό, ο αριθμός των επαγγελμάτων αυτών των συνοδευτικών μελών, δηλαδή του *δούλου*, της *δούλας* ή του *στρατιώτη*.

¹⁴⁸ Ο αριθμός τους και τα αντίστοιχα ποσοστά παρατίθενται στον Πίνακα 3 Παραρτήματος του κεφαλαίου.

¹⁴⁹ Μεταξύ άλλων ενδεικτικές είναι οι καταγραφές *μπιτζακτζής*, *μπιτζιακτζής* και *μπισαζής*, όπου *Μπιτζακτζής* (τουρκ. *bisakci*) είναι ο κατασκευαστής ή πωλητής μαχαριών, βλ. J.W.Redhouse, *Türkçe-İngilizce Sözlük: Turkish-English Dictionary*, Istanbul 1968 (α' έκδ. 1890), σελ. 170 και H.C. Hony, *A Turkish-English dictionary*, Oxford 1967 (α' έκδ. 1947), σελ. 41.

¹⁵⁰ Για τις ομαδοποιήσεις επαγγελμάτων με κοινή ή παρόμοια σημασία, βλ. Πίνακα 2 Παραρτήματος κεφαλαίου.

και σίγουρο να υπάρχουν, ωστόσο είναι δύσκολο κάθε φορά να εντοπιστούν.¹⁵¹ τέλος, να σημειώσουμε ότι συναντήσαμε προβλήματα ως προς την ερμηνεία κάποιων επαγγελματιών ή κάποια άλλα είχαν διπλή σημασία, γεγονός που δημιούργησε ερωτηματικά σχετικά με την κατηγοριοποίησή τους.¹⁵²

Πριν περάσουμε στην εφαρμογή της ταξινόμησης του Emile Kolodny στα επαγγέλματα της απογραφής του Ναυπλίου, να σημειώσουμε ότι δε θα αναφερθούμε αναλυτικά σε όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες αλλά θα ασχοληθούμε διεξοδικά μ' εκείνες των οποίων το ποσοστό είτε είναι «αδικαιολόγητα» μικρό είτε συναριθμούν έναν «αξιοσέβαστο» αριθμό επαγγελματιών και επομένως μπορούν να μας οδηγήσουν σε κάποιες σκέψεις.

Το επάγγελμα δηλώνεται στο 85,3% επί του συνόλου των αρχηγών· το υπόλοιπο 14,6% παραπέμπει σχεδόν αποκλειστικά στις γυναίκες-αρχηγούς, αφού, εκτός από τρεις περιπτώσεις, σχεδόν ποτέ δεν αναφέρεται το επάγγελμά τους.¹⁵³

Τα επαγγέλματα των αρχηγών που σχετίζονται με τη γεωργία και την αλιεία, επαγγέλματα που κατατάσσονται στον πρωτογενή τομέα καλύπτουν το 0,8%.¹⁵⁴ Με τη γη φαίνεται να ασχολείται ένα πολύ μικρό ποσοστό, συνολικά το 0,22%, και με την αλιεία το 0,58%, ενώ κτηνοτρόφος δε δηλώνει κανένας. Αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι το Ναύπλιο, αν και πόλη με αρκετά ακμαία εμπορική δραστηριότητα, συνδέεται με τον αγροτικό χώρο (Αργολική πεδιάδα), το ελάχιστο ποσοστό, η απουσία θα λέγαμε,

¹⁵¹ Για παράδειγμα έχουμε ομαδοποιήσει και αθροίσει τα ποσοστά των επαγγελματιών *μαχαιράς* και *μιτζακτζής*, *μουμτζής* και *κεράς*: *Μουμτζής* (τουρκ. mumcu) είναι ο κατασκευαστής ή πωλητής κερών, βλ. J.W. Redhouse, *ο.π.*, σελ. 797 και H.C. Hony, *ο.π.*, σελ. 236. Ενδεικτική των αποχρώσεων στην σημασία είναι η ομάδα των επαγγελματιών *ταχυδρόμος – μενζιλτζής – μιτζιλτζής – πεζοδρόμος – ερμής*, τα οποία έχουμε ομαδοποιήσει *μενζιλτζής* (τουρκ. menzil) είναι ο ταχυδρόμος με άλογα, βλ. H.C. Hony, *ο.π.*, σελ. 224 και J.W. Redhouse, *ο.π.*, σελ. 756, ενώ *πεζοδρόμος* ο πεζός ταχυδρόμος (ταχυδρομείο με πεζούς), βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1982, τ. ΣΤ', σελ. 964. Όσο για το *ερμής* υποθέτουμε ότι σημαίνει τον ταχυδρόμο, παρόλο που δεν επιβεβαιώσαμε την ερμηνεία του σε κάποιο λεξικό.

¹⁵² Για παράδειγμα δε βρήκαμε την ερμηνεία του επαγγέλματος *καταλυματίας*, όπως και του επαγγέλματος *ταμπακτζής*· το τελευταίο μπορεί να σχετίζεται είτε με το *ταμπάκης* (βυρσοδέψης) ή με το *ταμπακοπώλης* (καπνοπώλης). Το ίδιο πρόβλημα συναντήσαμε και με το επάγγελμα *κανταριτζής*, που σημαίνει τον κατασκευαστή ή πωλητή κανταριών όπως και τον αρμόδιο για τη ζύγιση υπάλληλο, βλ. J.W. Redhouse, *ο.π.*, σελ. 595, H.C. Hony, *ο.π.*, σελ. 173. Όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω από την ερμηνεία εξαρτάται και η κατηγοριοποίηση του κάθε επαγγέλματος. Τα προβλήματα που συναντήσαμε στην κατηγοριοποίησή τους, όπως και η ομαδοποίηση, που έχουμε επιλέξει, θα διατυπωθούν διεξοδικά στην ταξινόμηση που ακολουθεί· αναλυτικά, οι ερμηνείες όλων των επαγγελματιών επεξηγούνται στο Λεξιλόγιο του Παραρτήματος.

¹⁵³ Σ' ένα σύνολο 254 γυναικών-αρχηγών, εκτός από 1 μαμή, 1 καζάζιτσα και 1 δούλα, όπως και τρεις (3) δουλεύτρες που απογράφονται μαζί χωρίς να είναι ξεκάθαρο ποια είναι η αρχηγός και εάν τις συνδέει συγγενική ή εργασιακή σχέση, στις υπόλοιπες 251 δεν καταγράφεται το επάγγελμα· βέβαια με τις γυναίκες-αρχηγούς το πρόβλημα είναι γενικότερο, αφού είναι σύνηθες το φαινόμενο να καταχωρούνται μόνο με το βαπτιστικό ή το οικογενειακό τους όνομα χωρίς αναφορά στα υπόλοιπα στοιχεία τους (πατρίδα, επάγγελμα, ηλικία)· αντίστοιχα από το σύνολο των 1.968 ανδρών-αρχηγών μόνο στους 76 δε δηλώνεται το επάγγελμα ενώ στους υπόλοιπους 1.892 καταγράφεται.

¹⁵⁴ Ειδικότερα, *γεωργοί* δηλώνουν μόνο τρεις (3) αρχηγοί, ποσοστό 0,135%· επίσης, καταγράφονται ένας (1) *ζευγάς* και ένας (1) *ζευγολάτης* –έχουμε ομαδοποιήσει και αθροίσει τα ποσοστά τους- επαγγέλματα που καλύπτουν το 0,09%, ενώ με το επάγγελμα του *γαρρά* ασχολείται το 0,584%, αναλυτικά βλ. Πίνακα 1 του Παραρτήματος του κεφαλαίου.

επαγγελματιών σχετικών με τη γη μας οδηγεί στην υπόθεση ότι είτε έμειναν στην ύπαιθρο – λίγο αμφίβολο βέβαια, λόγω της παρουσίας-απειλής του Ιμπραήμ¹⁵⁵ - είτε με την είσοδό τους στο Ναύπλιο «μεταπήδησαν» επαγγελματική κατηγορία ή το πιο πιθανό «μετατράπηκαν» σε στρατιώτες.

Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί αυτόματα στην παρουσία μεγάλου αριθμού *στρατιωτών* το επάγγελμα αυτό αριθμεί εκατό εβδομήντα-δύο (172) άτομα και μαζί με τους *εμπόρους*, τους *πολιτικούς* και τους *ράπτες* αποτελούν τις πολυπληθέστερες επαγγελματικές κατηγορίες. Με την αναφορά στο επάγγελμα του στρατιώτη περνάμε στον τριτογενή τομέα που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο αριθμό επαγγελματιών φθάνοντας το 52,23%.¹⁵⁶ με τις «*μεταφορές-συγκοινωνίες*» ασχολείται ένα μικρό ποσοστό, συγκεκριμένα το 3,23%, σε αντίθεση με τις δύο άλλες κατηγορίες του τομέα αυτού, το «*εμπόριο*» και τις «*υπηρεσίες-ελεύθερα επαγγέλματα-στελέχη*». Όσα επαγγέλματα σχετίζονται γενικότερα με την προσφορά υπηρεσιών και ειδικότερα με το στρατό, τη διοίκηση, την εκπαίδευση, την υγεία και τη θρησκεία συναριθμούν το μεγαλύτερο ποσοστό και φθάνουν στο 30,83%. Οι πολυπληθέστερες υποκατηγορίες είναι οι «*στρατός-αστυνομία*» και «*διοίκηση-δημόσιοι υπάλληλοι-υπάλληλοι γραφείου*», που ανέρχονται στο 11,55% και 10,47% αντίστοιχα.

Ήδη αναφέραμε ότι το επάγγελμα του *στρατιώτη* φέρουν εκατό εβδομήντα-δύο (172) αρχηγοί, ποσοστό 7,73%. Η παρουσία τόσων στρατιωτών να μεν δικαιολογείται λόγω της εμπόλεμης κατάστασης και της παρουσίας της διοίκησης στην πόλη, επιπλέον όμως θεωρούμε ότι αντισταθμίζει την απουσία επαγγελματιών σχετικών με τη γη. Το αρκετά υψηλό ποσοστό των «στρατιωτικών» επαγγελματιών επιτρέπει και μια άλλου είδους ταξινόμηση, στηριζόμενη στη διάκριση «*στρατιωτικά – μη στρατιωτικά*» επαγγέλματα¹⁵⁷. Επί του συνολικού ποσοστού των αρχηγών που καταγράφεται το επάγγελμά τους, τα στρατιωτικά επαγγέλματα καλύπτουν το 11,3%, ποσοστό που υπό κανονικές συνθήκες, θεωρούμε, ότι δε θα εμφανιζόταν.¹⁵⁸

Η αμέσως επόμενη πολυπληθής υποκατηγορία είναι αυτή που περιλαμβάνει τους επαγγελματίες που απασχολούνται στη διοίκηση, τους δημόσιους υπαλλήλους, τους

---

¹⁵⁵ Ήδη έχουμε αναφέρει ότι από την άνοιξη του 1825 και για λίγους μήνες αργότερα το Ναύπλιο δέχτηκε μεγάλο αριθμό προσφύγων από το Άργος, την Τριπολιτσά και την τριγύρω ύπαιθρο λόγω της παρουσίας του Ιμπραήμ πασά στην περιοχή.

¹⁵⁶ Βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου.

¹⁵⁷ Για τα ποσοστά των «στρατιωτικών» και «μη-στρατιωτικών» επαγγελμάτων, βλ. Πίνακα 4 Παραρτήματος κεφαλαίου.

¹⁵⁸ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι εκτός των αρχηγών-στρατιωτών, καταγράφονται κι άλλοι διακόσιοι ογδόντα-εφτά (287) στρατιώτες ως συνοδευτικά μέλη στρατιωτικών ή πολιτικών, χωρίς βέβαια να συνυπολογίσουμε και τις γενικόλογες αναφορές, μη προσδιοριστικές ως προς τον αριθμό, όπως για παράδειγμα «*με φαμίλια και στρατιώτες*» ή «*με γραμματείας και στρατιώτες*».

δημόσιους λειτουργούς, θα λέγαμε, και το «επιτελείο» τους και καλύπτει το 10,47%.¹⁵⁹ Το γεγονός ότι το Ναύπλιο μετά το 1822 γίνεται το διοικητικό, πολιτικό και στρατιωτικό κέντρο της επαναστατημένης Ελλάδας και ο χώρος εγκατάστασης της κυβέρνησης λειτουργεί ελκυστικά στην «είσοδο» αυτών των επαγγελματιών, η πλειοψηφία των οποίων είτε ήταν κυβερνητικά μέλη είτε το έβλεπαν ως χώρο κατάλληλο για την πολιτική τους καριέρα ή τις επιδιώξεις τους.¹⁶⁰

Πολύ λίγοι είναι αυτοί που το επάγγελμά τους σχετίζεται με την προσφορά υπηρεσιών ειδικότερα στους τομείς της «υγείας», της «θρησκείας» και της «εκπαίδευσης», ποσοστά 2,02%, 1,70% και 0,13% αντίστοιχα· επίσης, ελάχιστοι καταγράφονται ως «καλλιτέχνες», ενώ ένα πολύ μικρό είναι το ποσοστό όσων ανήκουν στο «υπηρετικό προσωπικό» (0,22%).¹⁶¹

Σημαντικός είναι ο αριθμός όσων ασχολούνται με την μεταπώληση αγαθών που πιθανότατα δεν παρήγαγαν οι ίδιοι. Η κατηγορία του «εμπορίου» συναριθμεί το 18,15% επί του συνόλου των αρχηγών με πολυπληθέστερη επαγγελματική ομάδα αυτή των *εμπόρων*, στην οποία ανήκουν εκατό ογδόντα-ένα (181) άτομα, ποσοστό 8,13%.¹⁶² Ο χαρακτηρισμός *έμπορος* είναι γενικόλογος χωρίς κάποια προσδιοριστική αναφορά ως προς το περιεχόμενο, το είδος του εμπορεύματος, αν ήταν μεγαλέμποροι ή μικρέμποροι, αν διατηρούσαν εμπορικό κατάστημα ή ήταν πλανόδιοι πωλητές. Το σχετικά μεγάλο ποσοστό των επαγγελματιών αυτών εξηγείται λόγω του εμπορικού χαρακτήρα της πόλης, χαρακτήρα που διατηρεί σ' όλη τη διάρκεια της β' τουρκοκρατίας (1715-1821).¹⁶³

¹⁵⁹ Οι επαγγελματικές κατηγορίες που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο αριθμό αρχηγών είναι οι *πολιτικοί* με ποσοστό 4,62%, οι *γραμματείς*, με ποσοστό 2,51%, ενώ μικρότερα είναι τα ποσοστά των *βουλευτών* και των *παραστατών*, που φθάνουν στο 1,30% και σχεδόν 1% αντίστοιχα, βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου.

¹⁶⁰ Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, αμέσως μετά την εκκένωση της πόλης από τον τουρκικό πληθυσμό πρωτεύοντα πρόσωπα του αγώνα, ανάμεσά τους πολιτικοί και πρόκριτοι, σπεύδουν να «βρεθούν» κοντά στη διοίκηση και καταλαμβάνουν τις πιο καλά διατηρημένες πρώην οθωμανικές οικίες είτε ως αντάλλαγμα για τις θυσίες τους στον αγώνα είτε έναντι κάποιου χρηματικού τιμήματος.

¹⁶¹ Το ποσοστό εμφανίζεται πολύ μικρό, γιατί μόνο μία (1) *δούλα*, δύο (2) *δούλοι*, ένας (1) *υπηρέτης* και ένας (1) *σειζής* απογράφονται ως αρχηγοί νοικοκυριού/οικιακής ομάδας· ωστόσο, ο αριθμός κυρίως των *δούλων* - ανδρών και γυναικών- ως υπηρετικό προσωπικό στην οικία ή στο εργαστήριο κάποιου επαγγελματία είναι μεγαλύτερος και φθάνει τους εκατό πενήντα-ένα (151) *δούλους* και εκατό σαράντα-μία (141) *δούλες* αντίστοιχα, μη συνυπολογιζόμενων των γενικόλογων καταγραφών «*με δούλες και φαμίλια*» ή «*με δούλους και στρατιώτες*», που δε διευκρινίζεται ο ακριβής αριθμός τους.

¹⁶² Βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος.

¹⁶³ Στο λιμάνι του Ναυπλίου, ένα από τα πιο δραστήρια λιμάνια της Πελοποννήσου μαζί μ' αυτά της Πάτρας, Μεθώνης, Κορώνης, Νεοκάστρου, συγκεντρώνονται και εξάγονται μεγάλες ποσότητες προϊόντων. Η εμπορική κίνησή του είναι σταθερή και σημαντική σ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και κατορθώνει να αποτελέσει τη σκάλα που προμήθευε ολόκληρη την εσωτερική αγορά, τη στιγμή που εξωτερικοί παράγοντες έχουν «πλήξει» τα υπόλοιπα ακμαία εμπορικά κέντρα· σχετικά με την εμπορική κίνηση, όπως και τους λόγους που εξηγούν αυτή τη δραστηριότητα, βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18^ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα 1972, σελ. 22-30, 92-95 και 192-197· επίσης, Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μιας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18^ο αιώνα», *Ο Εραμιστής*, τ. 11 (1974), σελ. 49 και Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 215-220.

Μετά τους εμπόρους οι αμέσως επόμενες πολυπληθείς ομάδες είναι οι *μπακάληδες*, οι *χασάπηδες*, οι *οινοπώληδες* και οι *τουτουντζήδες*, αυτοί που εμπορεύονται είδη πρώτης ανάγκης, τροφές, ποτά ή καπνό.¹⁶⁴

Συνεχίζοντας την αναφορά μας θα ασχοληθούμε με την παρουσία των επαγγελματιών εκείνων που έχουν ως αντικείμενό τους την παραγωγή-κατασκευή προϊόντων. Υπενθυμίζουμε, για άλλη μια φορά ότι αυτές οι επαγγελματικές κατηγορίες εμπεριέχουν εκτός από την έννοια της παραγωγής και αυτή της πώλησης, επομένως ο διαχωρισμός των ιδιοτήτων του παραγωγού και του πωλητή γίνεται δύσκολος, αν όχι αδύνατος, αφού οι δύο αυτές ιδιότητες συμπίπτουν στο ίδιο πρόσωπο.¹⁶⁵

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η πλειοψηφία των συγκεκριμένων επαγγελματιών απογράφεται στο χώρο κατοικίας τους¹⁶⁶. επομένως δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα, εάν κάποιος απ' αυτούς διατηρούσαν εργαστήριο ως ιδιοκτήτες ή εργάζονταν σ' αυτό –κι εδώ προκύπτει το πρόβλημα, που ήδη έχουμε αναφέρει, δηλαδή του ακριβή προσδιορισμού του περιεχομένου των επαγγελμάτων- εάν δηλαδή παρήγαγαν, εάν ο χώρος κατοικίας τους ήταν ταυτόχρονα και το εργαστήριό τους –ήταν σύνηθες το φαινόμενο πολλά επαγγέλματα να ασκούνται όχι μόνο στην αγορά αλλά και στην κατοικία του επαγγελματία¹⁶⁷- ή εάν τελικά δε συνέβαινε τίποτε από τα δύο και λόγω της προσωρινότητάς τους στην πόλη ως πρόσφυγες δεν εξασκούσαν ενεργά το επάγγελμά τους.

Το σύνολο αυτών που παρήγαγαν –ή/και πουλούσαν- προϊόντα από «*ύφασμα*», «*δέρμα*», «*μέταλλο*», αυτών που το επάγγελμά τους είχε ως αντικείμενο την παρασκευή «*τροφίμων-ποτών*», όσων απασχολούνταν σε «*άλλες βιομηχανίες*», σε «*οικοδομικές εργασίες*» ή ήταν «*χειρώνακτες*» καλύπτει το 31,24%.¹⁶⁸ Επί του συνολικού αυτού ποσοστού το 10,56% ασκούσαν επάγγελμα σχετικό με την υφαντουργία και την κατασκευή ενδυμάτων

¹⁶⁴ Αναλυτικότερα, το 3,55% απογράφεται ως *μπακάληδες* και το 1,12% ως *χασάπηδες*: συνολικά το 1,34% εμπορεύεται ποτά –έχουμε ομαδοποιήσει και αθροίσει τα ποσοστά των επαγγελμάτων του *ρακοπώλη*, *οινοπώλη* και *κρασοπώλη*- και 0,85% εμπορεύεται καπνό αντίστοιχα –ανάλογη ομαδοποίηση έχει γίνει στα επαγγέλματα των *ταμπακοπώλη*, *τουτουντζή* και *καπνοπώλη*. Σχετικά με τη σημασία της λέξης *τουτουντζής*, (τουρκ. *tutüncü*) που σημαίνει τον καπνοπαραγωγό ή καπνοπώλη, βλ. J.W. Redhouse, *ο.π.*, σελ. 1193 και H.C. Hony, *ο.π.*, σελ. 356.

¹⁶⁵ Η έλλειψη εξειδίκευσης και καταμερισμού εργασίας, ή και ακόμα μη εμφανούς καταμερισμού, ως χαρακτηριστικό του 19^{ου} αιώνα προβάλλει έντονα στην περίπτωση του Ναυπλίου της Επανάστασης. Τα επαγγέλματα, που θα ακολουθήσουν, τα εντάξαμε στο δευτερογενή τομέα, γιατί προτάξαμε την πρωταρχική ιδιότητα του επαγγελματία, δηλαδή αυτή του παραγωγού, η οποία βέβαια δεν αποκλείει και την εμπορική δραστηριότητα.

¹⁶⁶ Υπενθυμίζουμε ότι ο αριθμός των ιδιωτικών οικημάτων (οικίες και καλύβες) είναι αναλογικά μεγαλύτερος απ' αυτόν των δημόσιων (εργαστήρια, χάνι, φάμπρικα), βλ. *Οικιστική και Στεγαστική Ανάλυση*.

¹⁶⁷ Ειδικά αυτό συνέβαινε με τους παραγωγούς υφασμάτων ή γενικά προϊόντων, για την κατασκευή των οποίων απαιτούνταν η βοήθεια όλων των μελών της οικογένειας: επομένως έπρεπε να έχουν τα εργαστήριά τους μέσα στην οικία τους ή πολύ κοντά σ' αυτή. Βλ. Βασιλίας Δημητριάδης, *ο.π.*, σελ. 56.

¹⁶⁸ Βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος.

από αμπά ή μετάξι. Η πολυπληθέστερη κατηγορία ήταν οι *ράπτες*, το ποσοστό των οποίων ανέρχεται στο 4,76%, ακολουθούν οι *αμπατζήδες*, οι *καζάζηδες* και οι *γουναράδες* με ποσοστά 1,75%, 1,57% και 1,30% αντίστοιχα.¹⁶⁹ Σχετικά μεγάλο ήταν το ποσοστό εκείνων που ασχολούνταν με την κατεργασία δερμάτων (5,61%) και ειδικότερα με την κατασκευή ειδών υπόδησης.¹⁷⁰ Το ποσοστό όσων χρησιμοποιούν το μέταλλο στις κατασκευές τους ανέρχεται στο 5,12%· οι επαγγελματικές ομάδες που συναθροίζουν τους περισσότερους αρχηγούς-επαγγελματίες είναι οι *χρυσοχόοι*, οι *τουφεκτζήδες* και οι *σιδηρουργοί* φθάνοντας στο 1,79%, 1,12% και σχεδόν 1% αντίστοιχα.¹⁷¹ Με την κατασκευή τροφίμων και ποτών ασχολούνται συνολικά εκατό-έξι (106) επαγγελματίες αποτελώντας το 4,76% επί του συνόλου, με πολυπληθέστερη ομάδα τους κατασκευαστές ψωμιού –οι *ψωμάδες* μαζί με τους *φουρνάρηδες* συναποτελούν το 2,92%- και τους *μάγειρες* που φθάνουν το 1,21%. Τέλος, πολύ μικρότερο είναι το ποσοστό αυτών που ασχολούνταν με τις ξυλουργικές και τις οικοδομικές εργασίες, όπως και ο αριθμός όσων θα κατατάσσαμε στους «*χειρώνακτες*» ή στην κατηγορία «*άλλες βιομηχανίες*».¹⁷²

Παρατηρούμε, λοιπόν, από το σύνολο των απασχολούμενων στο δευτερογενή τομέα (31,15%) το μεγαλύτερο ποσοστό συναριθμούν οι παραγωγοί ειδών ένδυσης, υπόδησης και τροφίμων-ποτών· οι *ράπτες* και οι *καζάζηδες*, οι *παπουτζήδες* και οι *φουρνάρηδες* συγκεντρώνουν αθροιστικά ένα ποσοστό της τάξης του 18,60% υποδεικνύοντας τον προσανατολισμό της παραγωγής –ταυτόχρονα και τις ανάγκες της πόλης- σε είδη πρώτης ανάγκης.

Στην αρχή αυτού του κεφαλαίου αναφέραμε ότι ειδικότερα στα εργαστήρια μπορούμε να κάνουμε κάποιες πρόσθετες σκέψεις αναφορικά με τη σχέση «μάστορα» – «εργαζόμενου». Στα εργαστήρια, όπως ακριβώς και στα υπόλοιπα οικήματα, καταγράφονται τα στοιχεία του «μάστορα», το ονοματεπώνυμο, το επάγγελμα, ο τόπος καταγωγής και η

¹⁶⁹ Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι το άθροισμα των εκατό-έξι (106) *ραπιών* περιλαμβάνει τους ενενήντα-επτά (97) *ράπτες* και τους εννέα (9) *τερζήδες*· σχετικά με το επάγγελμα του *τερζή*, *ράπιη* ενδυμασιών με ευρωπαϊκό τρόπο και με τη χρήση εισαγόμενων υφασμάτων, βλ. Nilolaj Todorov, *ο.π.*, σελ. 529. Το άθροισμα των αρχηγών και τα αντίστοιχα ποσοστά παρατίθενται στον Πίνακα 1 Παραρτήματος.

¹⁷⁰ Το μεγαλύτερο ποσοστό συναριθμεί το επάγγελμα του *παπουτζή*, με ποσοστό 2,65%, ενώ πολύ μικρότερα είναι τα ποσοστά των *τζαρουχάδων*, των *κουντουράδων* και των *σαράτζηδων*, βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος.

¹⁷¹ Συγκεκριμένα απογράφονται οκτώ (8) *χρυσοφοί*, ένας (1) *χρυσοφός*, είκοσι-δύο (22) *χρυσικοί* και εννέα (9) *χρυσοχόοι*, επαγγέλματα που θεωρούμε ότι έχουν κοινή σημασία, γι' αυτό τα έχουμε ομαδοποιήσει στην ίδια κατηγορία και έχουμε αθροίσει το ποσοστό τους· ανάλογη ομαδοποίηση έχει γίνει και με το επάγγελμα του *σιδηρουργού*, συγκεκριμένα με τους τρεις (3) *γύφτους*, τους οκτώ (8) *δεμερτζήδες*, τον ένα (1) *ντοκμετζή*, τους επτά (7) *σιδεράδες* και τους τρεις (3) *φαύρους*, βλ. Πίνακες 1 και 2 Παραρτήματος.

¹⁷² Η κατηγορία «*ξύλεια*» φθάνει στο 2,92%, ποσοστό που καλύπτεται σχεδόν αποκλειστικά από τους *μαραγκούς* και τους *δουλγέρηδες* (2,20%)· ελάχιστοι είναι οι «*οικοδόμοι*» (0,45%) όπως και το σύνολο των επαγγελματιών, που δεν έχουν κάποιο κοινό χαρακτηριστικό στην εξάσκηση τους και δεν μπορούν, επομένως να ταξινομηθούν σε κάποια από τις υπόλοιπες κατηγορίες, και τα οποία εντάξαμε στην κατηγορία «*άλλες βιομηχανίες*» (0,49%)· τέλος, απογράφονται είκοσι-εννέα (29) *δουλειτές* στην κατηγορία «*χειρώνακτες*» με ποσοστό 1,30% ως αρχηγοί νοικοκυριού/οικιακής ομάδας.

ηλικία του αλλά και ο αριθμός των συνοδευτικών μελών, το φύλο τους, ο βαθμός συγγένειας και η σχέση εργασίας μεταξύ αυτών και του αρχηγού του εργαστηρίου.¹⁷³ Η παρουσία *δούλων, δουλευτάδων, καλφάδων και συντρόφων* μας επιτρέπει να κάνουμε κάποιες σκέψεις αναφορικά με την ιδιότητα και το ρόλο τους, με το ποια «επαγγέλματα» διέθεταν προσωπικό ή ακόμα απ' αυτά ποια απαιτούσαν ειδικευμένους τεχνίτες.

Πριν αναφερθούμε σ' αυτήν ακριβώς την εργασιακή σχέση, θα λέγαμε στη σχέση «μάστορα» – «υπαλλήλου», να επισημάνουμε ότι οι παρατηρήσεις μας σχετικά με τα επαγγέλματα των «μαστόρων» των εργαστηρίων δε διαφέρουν από τις αντίστοιχες που έχουμε κάνει και αφορούν το σύνολο των απασχολούμενων στο δευτερογενή τομέα. Και μεμονωμένα να εξετάσουμε τα εργαστήρια παρατηρούμε ότι η πλειοψηφία των επαγγελματιών-αρχηγών είναι στραμμένη προς την παραγωγή και το εμπόριο, κυρίως ειδών τροφίμων, ένδυσης και υπόδησης, καλύπτει δηλαδή κατά κύριο λόγο τις ανάγκες της πόλης σε είδη πρώτης ανάγκης.

Από το σύνολο των εκατό εβδομήντα-τεσσάρων (174) εργαστηρίων -σε λειτουργία και με πλήρη στοιχεία- στα εκατό είκοσι-τέσσερα (124) ο μάστορας συνοδεύεται από *δούλους, δουλευτές, καλφάδες* ή/και *συντρόφους*, είτε απ' αυτούς και τη φαμίλια του.¹⁷⁴ στις υπόλοιπες περιπτώσεις είτε είναι με τη συνοδεία μόνο οικογενειακών/συγγενικών μελών ή *μουσαφिरαίων*· άλλοτε πάλι ο μάστορας απογράφεται μόνος του ή «*με ψυχάς*». Πολύ μικρός είναι ο αριθμός των *δουλευτάδων*, των ανειδίκευτων εργατών χωρίς σταθερή κατά πάσα πιθανότητα εργασία, ως βοηθητικά μέλη κοντά σ' ένα μάστορα· καταγράφονται μόνο σε δύο εργαστήρια, συγκεκριμένα σ' ένα καπηλιό δουλεύουν τέσσερις (4) *δουλευτάδες* και ένας φούρναρης απογράφεται «*με δουλευτάδες και μουσαφिरαίους*».

Σχετικά πιο συχνή είναι η παρουσία *δούλων* κοντά σ' ένα μάστορα· σε είκοσι-εννέα (29) εργαστήρια παραγιοί απασχολούνται σε κάθε είδους βοηθητική εργασία, πιθανότατα όχι μόνο στο εργαστήριο αλλά και στην οικία του μάστορα. Πέρα από λίγες αναφορές στον ακριβή αριθμό τους, η πλειοψηφία των μαστόρων συνοδεύεται από «*φαμίλια και δούλους*», «*δούλους και μουσαφिरαίους*» ή από «*δούλους και συντρόφους*».¹⁷⁵ Μπορεί να μην είμαστε

¹⁷³ Σχετικά με την κατανομή των εργαστηρίων στο χώρο υπενθυμίζουμε ότι απογράφεται ένα συγκρότημα εκατό ογδόντα-έξι (1-186) εργαστηρίων, εκ των οποίων δύο (2) είναι κλειστά, σε ένα (1) βρίσκονται τα «*αλεύρια εθνικά*», μία (1) περίπτωση δυσανάγνωστη και σε επτά (7) εργαστήρια υπάρχει η δήλωση «*κατοικούν απ' όλα εις τας οικίας των*», χωρίς επιπλέον στοιχεία· επίσης, «*εις τον γιαλόν*» βρίσκονται είκοσι τέσσερα (24) μεμονωμένα εργαστήρια, εκ των οποίων τα δύο (2) φέρουν την ένδειξη «*κλειστόν*» και τα υπόλοιπα είκοσι-δύο (22) υποθέτουμε ότι λειτουργούν, παρόλο που δεν απογράφονται άτομα μέσα. Επομένως, μιλάμε για εκατό εβδομήντα-τέσσερα (174) εργαστήρια σε λειτουργία και με πλήρη στοιχεία.

¹⁷⁴ Στο σημείο αυτό να πούμε ότι για όλα τα εργαστήρια, για τα οποία θα γίνει λόγος, βλ. ΓΑΚ, φακ. 44.

¹⁷⁵ Στις μισές των περιπτώσεων δηλώνεται ο ακριβής αριθμός τους· συγκεκριμένα, οκτώ (8) μάστορες - δύο (2) *μπακάληδες*, τρεις (3) *χρυσανοί*, ένας (1) *σπετζέρης*, ένας (1) *χαλβατζής* και ένα (1) *έμπορος*- διαθέτουν από ένα (1) *δούλο*, ενώ από δύο (2) παραγιοί έχουν δύο (2) *καφετζήδες*, ένας (1) *κάπελας*, ένας (1) *έμπορος*, ένας (1) *μπακάλης* και ένας (1) *ρακοπούλος*- αν υπολογίσουμε τις περιπτώσεις αυτές σε κάθε μάστορα αναλογεί ένας με δύο παραγιοί.

σε θέση να μιλήσουμε με σιγουριά για τον αριθμό των παραγίων που αντιστοιχεί σε κάθε μάστορα, παρατηρούμε όμως ότι οι επαγγελματίες που διαθέτουν ανειδίκευτο προσωπικό σχετίζονται είτε ξεκάθαρα με το εμπόριο ή ανήκουν στο δευτερογενή τομέα συνδυάζοντας τις ιδιότητες του παραγωγού, κατ' επέκταση και του πωλητή.

Από το σύνολο των εκατό είκοσι-τεσσάρων (124) μαστόρων μόνο οι δέκα εννέα (19), σύμφωνα με την απογραφή, απασχολούν *καλφάδες* τα επαγγέλματα που απαιτούν ειδικευμένους τεχνίτες στην πλειοψηφία τους σχετίζονται με την παραγωγή κυρίως ειδών ένδυσης, υπόδησης και τροφίμων και κατά δεύτερο λόγο με τον τριτογενή τομέα και τις κατηγορίες του «εμπορίου» και των «υπηρεσιών».¹⁷⁶ Επειδή τις περισσότερες φορές δηλώνεται ο αριθμός των καλφάδων, ο μέσος όρος είναι ένας με δύο καλφάδες ανά μάστορα.¹⁷⁷

Αρκετά μεγάλος αριθμός μαστόρων συνοδεύεται από «*σύντροφο*» ή «*συντρόφους*»· δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι ο όρος «σύντροφος» παραπέμπει σε άτομα που ασκούν το ίδιο επάγγελμα με το μάστορα ή εάν έχουν κοινό τόπο καταγωγής μ' αυτόν. Αν υποθέσουμε ότι αναφέρεται στο επάγγελμα –επηρεασμένοι από το γεγονός ότι ως *σύντροφοι* χαρακτηρίζονται οι συστρατιώτες ενός στρατιώτη ή ενός στρατιωτικού- πάλι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την ιδιότητα του «συντρόφου», άρα και να εξακριβώσουμε ποια η εργασιακή σχέση ανάμεσα σ' αυτόν και το μάστορα, εάν δηλαδή είναι εργαζόμενος/εξαρτημένος ή ομόλογός του. Σε εβδομήντα-πέντε (75) εργαστήρια καταγράφονται «*σύντροφοι*» και το πιο σύνηθες φαινόμενο είναι ο μάστορας να συνοδεύεται μόνο από *συντρόφους* ή απ' αυτούς και τη φαμίλια του ή μουσαφिरαίους. Εφόσον δεχτούμε ότι ο μάστορας και ο σύντροφος ανήκουν σε κοινή επαγγελματική κατηγορία, η συχνή παρουσία των *συντρόφων*, θα λέγαμε, ότι προφανώς αντισταθμίζει την απουσία άλλων βοηθητικών μελών, *δούλων*, *δουλεντάδων* και *καλφάδων*, χωρίς όμως να μπορούμε να πιστοποιήσουμε σε ποια από τις τρεις ιδιότητες αντιστοιχεί. Εάν πάλι λάβουμε υπόψη μας τις λίγες περιπτώσεις που ο μάστορας έχει κοντά του *συντρόφους* και *καλφάδες* ή και *δούλους*,¹⁷⁸ αυτό μας οδηγεί στη σκέψη ότι δεν υπάρχει αντιστοιχία ανάμεσα στις ιδιότητες του *συντρόφου* μ' αυτές του ειδικευμένου τεχνίτη ή παραγωγού, αφού οι ιδιότητες, άρα και η θέση τους ως εξαρτώμενοι του μάστορα, αυτών των υπαλλήλων δηλώνονται ξεκάθαρα. Επομένως,

¹⁷⁶ Πρόκειται για τρεις (3) *ράπτες*, έναν (1) *αμπατζή* και τρεις (3) *παπουτζήδες*· *καλφάδες* συναντάμε ακόμα, δίπλα σ' ένα (1) *μαχαιρά* και σ' ένα (1) *μαραγκό*, επαγγέλματα του δευτερογενή τομέα· επίσης, τρεις (3) *ρακοπώληδες* και ένας (1) *μπακάλης* (*εμπόριο*), ένας (1) *σπετζέρης* και ένας (1) *μαρμπερής*, επαγγέλματα των «υπηρεσιών»· διέθεταν ειδικευμένο προσωπικό.

¹⁷⁷ Από το σύνολο των δέκα εννέα (19) εργαστηρίων, στα επτά (7) εργάζεται από ένας κάλφας, στα τέσσερα (4) από δύο καλφάδες και σε δύο (2) εργαστήρια συναντάμε από τρεις· στα υπόλοιπα έξι (6) ο μάστορας καταγράφεται «*με καλφάδες*», άρα δεν μπορούμε να υποθέσουμε τον αριθμό τους.

¹⁷⁸ Εξαίρεση στο σύνολο των 75 εργαστηρίων αποτελούν μόνο κάποιες περιπτώσεις, συγκεκριμένα σε επτά (7) εργαστήρια ο μάστορας είναι «*με συντρόφους και καλφάδες*» και σε άλλα πέντε (5) «*με συντρόφους και δούλους*».

θέση του συντρόφου είναι ομολογή μ' αυτή του μάστορα; Κατ' επέκταση αυτό μεταφράζεται ότι τα συγκεκριμένα εργαστήρια είναι πιο μεγάλα και κυρίως πιο οργανωμένα; Για τον αριθμό των συντρόφων που αντιστοιχεί σε κάθε μάστορα δεν είμαστε σε θέση να μιλήσουμε λόγω των γενικόλογων καταγραφών· ξέρουμε όμως ότι βρίσκονται κοντά σε επαγγελματίες που σχετίζονται με καθαρά εμπορικές δραστηριότητες –*μπακάληδες, έμποροι, ρακοπώληδες, χασάπηδες, καφετζήδες*- όπως και την παραγωγή ειδών ένδυσης υπόδησης και τροφίμων – *παπουτζίδες, ράπτες, αμπατζήδες, μάγειροι, φουρνάρηδες*- ή με μεταλλουργικές εργασίες, όπως *τουφεξήδες, χρυσαφοί και μαχαιράδες*.¹⁷⁹

Από τα παραπάνω προκύπτει ως το πιο σύνθηες φαινόμενο κοντά στους μαστόρους, άσχετα με τον τομέα απασχόλησής τους, να βρίσκονται κατά κύριο λόγο *σύντροφοι, δούλοι* και δευτερευόντως *καλφάδες* και *δουλευταδες*. Αναφορικά με την ιδιότητα των συντρόφων, σύμφωνα με όσα προηγήθηκαν, δεν μπορούμε να διατυπώσουμε κάτι περισσότερο ξεκάθαρο, πέρα από κάποια ερωτήματα και σκέψεις σχετικά με την πιθανή ιδιότητά τους. Ο πολύ μικρός αριθμός *δουλευταδων*, ως βοηθητικά μέλη πιθανότατα να σημαίνει ότι η μη ειδικευμένη εργασία, που προσέφεραν, να καλύπτεται απ' αυτή των δούλων. Η σχετικά συχνή παρουσία των *παραγιάων (δούλων)* –συχνή αναλογικά με τις άλλες κατηγορίες «υπαλλήλων»- ατόμων που απασχολούνται σε κάθε είδους βοηθητική εργασία στο εργαστήριο ή και σε οικιακές εργασίες (ως βοηθητικών μελών) μας οδηγούν στη σκέψη ότι δεν υπάρχει εξειδίκευση στην εργασία· η διαπίστωση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι σε αρκετά εργαστήρια, συγκεκριμένα τριάντα (30) στον αριθμό, ο μάστορας απογράφεται μόνος του χωρίς τη βοήθεια κάποιου υπαλλήλου, συνυπολογιζόμενης βέβαια και της απουσίας ειδικευμένου προσωπικού. Οι *καλφάδες* διαπιστώνεται ότι βρίσκονται δίπλα σε περιορισμένο αριθμό επαγγελματιών, μαστόρων που το αντικείμενο της δουλειάς τους απαιτεί τη συνδρομή ειδικευμένων τεχνιτών, όπως οι *ράπτες*, οι *παπουτζίδες*, οι *αμπατζήδες*, χωρίς να αποκλείεται και το ενδεχόμενο τα αντίστοιχα εργαστήρια να ήταν μεγαλύτερα και πιο οργανωμένα, υπόθεση την οποία όμως δεν διαθέτουμε επιπλέον στοιχεία να στηρίξουμε. Η παραγωγή φαίνεται να οργανώνεται σε μικρά εργαστήρια, στα οποία οι μάστορες δούλευαν συνήθως μόνοι με τους παραγιάους τους, χωρίς δηλαδή ειδικευμένους τεχνίτες, ή/και με τη βοήθεια της φαμίλιας τους. Η παρουσία της μας οδηγεί στη σκέψη ότι πρέπει να συμμετείχε στη διαδικασία παραγωγής –συνυπολογιζόμενου και του μικρού αριθμού

---

¹⁷⁹ Αναλυτικά, στα εργαστήρια δέκα τριών (13) *μπακάληδων*, οκτώ (8) *εμπόρων*, έξι (6) *ρακοπώληδων*, τεσσάρων (4) *χασάπηδων*, τριών (3) *καφετζήδων* και δύο (2) *καπνοπώληδων* καταγράφονται *σύντροφοι*· επίσης, εννέα (9) *παπουτζίδες*, έξι (6) *ράπτες*, τέσσερις (4) *αμπατζήδες*, τρεις (3) *φουρνάρηδες*, τρεις (3) *μάγειροι*, δύο (2) *τουφεξήδες*, δύο (2) *χρυσάφοι* και δύο (2) *μαχαιράδες* έχουν κοντά στους *συντρόφους*· τέλος, συναντάμε και κάποια επαγγέλματα, αθροιστικά επτά (7) στον αριθμό, τρεις (3) *μαραμπέρηδες*, δύο (2) *σπετζέρηδες*, δύο (2) *τελάηδες* και ένα (1) *στρατιώτη*, επαγγέλματα της κατηγορίας «υπηρεσιών» του τριτογενή να συνοδεύονται από *συντρόφους*.

«προσωπικού»- και ότι ο ρόλος των ικανών προς εργασία μελών της, γυναικών και παιδιών, ήταν σημαντικός στην παραγωγική διαδικασία.¹⁸⁰

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των κατοίκων του Ναυπλίου, όπως καταγράφονται στα κατάστιχα της απογραφής, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι η «ιδιαιτερότητα» που διαπιστώνεται πως έχει προκαλέσει ο διπλασιασμός του πληθυσμού σε κάποιους τομείς –ιδιάζοντες όροι διαμονής και συγκατοίκησης, «σύγχυση» των ορίων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού- δεν αποτυπώνεται ανάλογα σ' αυτές τις δραστηριότητες. Φυσικά και η πόλη παρουσιάζει μια εικόνα που υπό φυσιολογικές συνθήκες δε θα είχε, με την έννοια ότι εκλείπουν τα επαγγέλματα τα σχετικά με τη γη, ο αριθμός αυτών που ασχολούνται με το στρατό, με οποιαδήποτε ιδιότητα, εμφανίζεται σχετικά διογκωμένος, επίσης, καταγράφονται αρκετοί επαγγελματίες με αντικείμενο την κατασκευή προϊόντων «προσαρμοσμένων» στη συγκεκριμένη –εμπόλεμη- κατάσταση, όπως *τουφεκτζήδες, μπαρουκτζήδες*. ωστόσο, η έννοια του ιδιαίτερου, του «πλασματικού», θα λέγαμε ότι εντοπίζεται και περιορίζεται μόνο στην απουσία ή την πιο συχνή παρουσία κάποιων επαγγελμάτων, καθώς στο σύνολό τους τα επαγγέλματα που καταγράφονται δε φαίνεται να αλλοιώνουν την «εικόνα» της πόλης· η επαγγελματική της σύνθεση, θεωρούμε, ότι είναι ανάλογη μ' αυτήν που θα είχε και υπό κανονικές συνθήκες. Τα χαρακτηριστικά της, διοικητικό και εμπορικό κέντρο, είναι αυτά που δικαιολογούν τα ανάλογα ποσοστά όσων ασχολούνται με τη διοίκηση, το εμπόριο αλλά και την παραγωγή ειδών απαραίτητων για τις ανάγκες της πόλης.

Στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι για να είναι ολοκληρωμένη αυτή η ενότητα, θα πρέπει να γίνει και συσχετισμός του επαγγέλματος με την πατρίδα· ο *τόπος καταγωγής*, ως παράμετρος μεμονωμένη αλλά και συνδυαζόμενη με το *επάγγελμα*, μπορεί να οδηγήσει σε παρατηρήσεις, όπως εάν διαπιστώνεται εξειδίκευση κατά τόπους, εάν τα «φυσικά» γνωρίσματα ενός τόπου καθορίζουν ανάλογα και τις επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων ή ακόμα και να αναδείξει πρόσθετους λόγους «εισόδου» πληθυσμών στο Ναύπλιο.

---

¹⁸⁰ Σχετικά με το βοηθητικό ρόλο της οικογένειας στην παραγωγή στη Θεσσαλονίκη του 1830 τόσο οι γυναίκες όσο και τα παιδιά έπαιρναν ενεργό μέρος στην παραγωγή προϊόντων, βλ. Βασιλίας Δημητριάδης, *ο.π.*, σελ. 53-54 και 56, 99-101.

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Πληθυσμιακής Ανάλυσης
Επάγγελμα**

Πίνακας 1

Ταξινόμηση

βάσει των ομαδοποιήσεων των επαγγελμάτων (βλ. Ομαδοποίηση επαγγελμάτων, Πίνακας 2).

Πρωτογενής Τομέας: γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία	Σύνολο 0,809%
--	---------------

Γεωργός	0,135%
Ζευγός / Ζευγολάτης	0,090%
Ψαράς*	0,584%

* Σημείωση: το επάγγελμα του *ψαρά* θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στον τριτογενή τομέα στην κατηγορία του «Εμπορίου».

Δευτερογενής Τομέας: υφάσματα, δέρματα, μέταλλα, τροφές – ποτά – καπνός, άλλες βιομηχανίες, οικοδόμοι, χειρώνακτες.	Σύνολο 31, 15%
---	----------------

<i>Υφάσματα</i>	Σύνολο 10,562%
Αμπατζής	1,753%
Ανυφαντής / Υφαιδός	0,18%
Βαφιάς / Μπογιατζής	0,225%
Γούναρης	1,303%
Καζάζης / Μεταξάς	1,573%
Καποτάς	0,539%
Μπαλωματής*	0,135%
Ράπτης / Τερζής	4,764%
Συρμακέζης	0,090%

* Σημείωση: σχετικά με το επάγγελμα του *μπαλωματή* δεν είμαστε σίγουροι για την ταξινόμησή του σ' αυτή την κατηγορία· εάν όμως σημαίνει τον επιδιορθωτή υποδημάτων, βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 309, τότε θα ταξινομούνταν στην κατηγορία «Δέρματα».

<i>Δέρματα</i>	Σύνολο 5,528%
Κουντουράς	0,090%
Παπουτζής	2,652%
Σαράτζης	1,303%
Σελαχτζής	0,090%
Ταμπάκης	0,854%
Ταμπακτζής*	0,090%
Τζαρουχάς	0,539%

* Σημείωση: το επάγγελμα του ταμπακτζή το εντάξαμε στην κατηγορία «δέρματα», χωρίς να είμαστε σίγουροι για τη σημασία του· πιστεύουμε ότι κατά πάσα πιθανότητα σχετίζεται με το επάγγελμα του ταμπάκη.

<i>Μέταλλα</i>	Σύνολο 5,127%
Γύφτος / Δεμερτζής-Τεμερτζής / Ντοκμετζής / Σιδεράς / Φαύρος	0,99%
Καζαντζής	0,225%
Καλαϊτζής / Φαναρτζής	0,225%
Κανταρτζής*	0,045%
Κλειδαράς	0,045%
Μαχαιράς / Μπιτζακτζής-Μπιτζιακτζής-Μπισαζής	0,585%
Τουφεκτζής	1,124%
Φουσεκτζής	0,045%
Χαλκείς	0,090%
Χρυσαφός / Χρυσοφός / Χρυσικός / Χρυσοχός	1,798%
Ωρολογάς	0,135%

* Σημείωση: το επάγγελμα του κανταρτζή ανάλογα με τη σημασία του θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στον τριτογενή τομέα στην κατηγορία «Υπηρεσίες», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

<i>Ξυλεία</i>	Σύνολο 2,921%
Βουτζάς	0,090%
Δουλγέρης*	0,854%
Λεφτουργός	0,404%
Μαραγκός	1,348%
Σαμαντζής	0,045%
Σαμαρτζής	0,090%
Ψαθάς	0,090%

* Σημείωση: ανάλογα με την ερμηνεία του το επάγγελμα του δουλγέρη θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στους «Οικοδόμους», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

<i>Τροφές – Ποτά – Καπνός</i>	σύνολο 4,765%
Ελαιομυλωνάς / Λητριβιάρης	0,09%
Μάγειρας	1,213%
Μπουρεκτζής	0,135%
Σαλεπιτζής	0,180%
Σιμιτζής / Σημιτζής	0,09%
Φούρναρης / Ψωμάς	2,922%
Χαλβατζής	0,135%

<i>Άλλες βιομηχανίες</i>	Σύνολο 0,495%
Κανατάς	0,045%
Κεράς / Μουμτζής	0,135%
Μπαρουτζής	0,090%
Σαπουντζής	0,090%
Σχοινάς / Σχινάς / Σκινάς	0,135%

<i>Οικοδόμοι</i>	Σύνολο 0,45%
Αρχιτέκτων	0,090%
Κτίστης	0,270%
Σοβατζής	0,090%

<i>Χειρώνακτες</i>	Σύνολο 1,303%
Δουλευτής	1,303%

Τριτογενής Τομέας: <i>Εμπόριο, Μεταφορές και Συγκοινωνίες, Υπηρεσίες-Ελεύθερα επαγγέλματα-Στελέχη*</i>	Σύνολο 52,235%
---	----------------

*η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει τις υποκατηγορίες γενικά, στρατός-αστυνομία, διοίκηση-δημόσιοι υπάλληλοι-υπάλληλοι γραφείου, υγεία, θρησκεία, εκπαίδευση, καλλιτέχνες, υπηρετικό προσωπικό, άλλες υπηρεσίες.

<i>Εμπόριο</i>	Σύνολο 18,159%
Αλαχτζής	0,045%
Έμπορος	8,135%
Κάπηλος	0,225%
Καπνοπώλης / Ταμπακοπούλος	0,27%
Καστανάς	0,045%
Καφετζής	1,303%
Κρασοπούλος / Οινοπώλης	0,36%
Λαδάς	0,045%
Λαχανάς	0,045%
Μεταπράτης	1,348%
Μπακάλης	3,551%
Πραγματευτής	0,090%
Ρακοπούλος	0,989%
Τουτουντζής	0,584%
Χασάπης	1,124%

<i>Μεταφορές – Συγκοινωνίες</i>	Σύνολο 3,237%
Αγωγάτης	0,090%
Καπετάνιος	0,045%
Βαστάζος	0,315%
Δεβατζής	0,045%
Θαλασσινός / Ναύτης / Μαρινάρος	0,989%
Καϊζής / Καϊκτζής	0,315%
Χαμάλης	1,438%

Υπηρεσίες – Ελεύθερα επαγγέλματα – Στελέχη	Σύνολο 30,839%
---	-------------------

<i>Γενικά</i>	Σύνολο 3,732%
Αναφορογράφος	0,045%
Αντιγραφέας	0,045%
Βιβλιοδέτης	0,090%
Γραμματικός	0,180%
Γραμματοκομιστής / Μενζιλτζής / Μιτζιλτζής / Ταχυδρόμος / Πεζοδρόμος / Ερμής*	0,54%
Επιστάτης	0,404%
Θυρωρός	0,090%
Λαγουμιτζής**	0,045%
Λουτράρης / Χαματζής	0,18%
Μπαρμπέρης / Ξηριστής / Ξουραφιστής	1,034%
Σουγιουλτζής***	0,135%
Τελάλης	0,899%
Τυπογράφος	0,045%

* Σημείωση: η ερμηνεία του επαγγέλματος του *ερμής* δεν έχει επιβεβαιωθεί· μπορεί να σημαίνει τον ταχυδρόμο ή τον έμπορο· εάν ισχύει η τελευταία ερμηνεία, τότε θα ταξινομούταν στην ανάλογη κατηγορία του «*Εμπορίου*».

**Σημείωση: το επάγγελμα του *λαγουμιτζή* θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στην υποκατηγορία «*στράτος-αστυνομία*», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

*** Σημείωση: ανάλογα με την ερμηνεία το επάγγελμα του *σουγιουλτζή* θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στο δευτερογενή τομέα στην κατηγορία των «*χειρωνακτών*», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

<i>Στρατός – Αστυνομία</i>	Σύνολο 11,552%
Αξιωματικός	0,494%
Αστυνόμος / Αστυνομικός	0,135%
Γενικός αστυνόμος	0,045%
Δέκαρχος	0,045%
Επιλοχαγός	0,090%
Επιλοχίας	0,045%
Κανονιέρης	0,045%
Λοχίας	0,090%
Μπουλουκτζής*	0,090%
Πεζός	0,180%
Πολεμικός	0,180%
Πυροβολιστής	0,090%
Στρατηγός	0,315%
Στρατιώτης	7,730%
Στρατιωτικός	0,809%
Ταγματάρχης	0,045%
Τακτικός	0,719%
Υπασπιστής	0,045%
Υπαστυνόμος	0,045%

Φροντιστής	0,225%
Φρούραρχος	0,045%
Χιλίαρχος	0,045%

* Σημείωση: το επάγγελμα του *μπουλουκτζή* το ταξινομήσαμε σ' αυτήν την κατηγορία, γιατί στην απογραφή οι 2 δίο (2) *μπουλουκτζήδες*, που απογράφονται, συνοδεύονται από στρατιώτες.

<i>Διοίκηση – Δημόσιοι υπάλληλοι – Υπάλληλοι γραφείου</i>	Σύνολο 10,473%
Αγορανόμος	0,045%
Αντιπρόεδρος	0,090%
Βουλευτής	1,303%
Γενικός γραμματέας	0,584%
Γραμματέας	1,933%
Γραφεύς	0,045%
Εκτελεστής	0,045%
Έπαρχος	0,135%
Επίτροπος	0,135%
Κουμερκιάρης / Τελώνης	0,090%
Λιμενάρχης	0,045%
Παραστάτης	0,989%
Πολιτικός	4,629%
Πρόεδρος	0,045%
Πρωτοκολλητής	0,045%
Ταμίας	0,135%
Υπουργός	0,180%

<i>Υγεία</i>	Σύνολο 2,023%
Ιατρός	1,348%
Ιατροχειρουργός	0,045%
Μαμή	0,045%
Σπετζάρης / Σπετζέρης	0,45%
Χειρουργός	0,135%

<i>Θρησκεία</i>	Σύνολο 1,709%
Αρχιερεύς	0,090%
Αρχιμανδρίτης	0,045%
Δεσπότης	0,045%
Διάκονος	0,045%
Εκκλησιάρχης	0,045%
Εφημέριος	0,135%
Ιερεύς	1,034%
Καλόγερος	0,225%
Ψάλτης	0,045%

<i>Εκπαίδευση</i>	Σύνολο 0,13%
Δάσκαλος / Διδάσκαλος	0,135%

<i>Καλλιτέχνες</i>	Σύνολο 0,72%
Αρχιμουσικός (Καπουμπάντας)	0,045%
Ζωγράφος	0,270%
Λαγουτάρης	0,090%
Μουσικός	0,270%
Παιγνιδιάτορας	0,045%

<i>Υπηρετικό προσωπικό</i>	Σύνολο 0,225%
Δούλα	0,045%
Δούλος	0,090%
Υπηρέτης	0,045%
Σειζής	0,045%

<i>Άλλες Υπηρεσίες</i>	Σύνολο 0,27%
Λουκανδιέρης / Καταλυματίας*	0,27%

* Σημείωση: τα στοιχεία της απογραφής δεν είναι διεκκριστικά σχετικά με το επάγγελμα του *καταλυματία*· κατά πάσα πιθανότητα σημαίνει τον πανδοχέα, οπότε και το ομαδοποιήσαμε με το αντίστοιχο επάγγελμα του *λουκανδιέρη*.

<i>Άνευ επαγγέλματος *</i>	Σύνολο 0,899%
Αργός	0,809%
Ζήτουλας	0,090%

*Σημείωση: τα επαγγέλματα του *αργού* και του *ζήτουλα* δε θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε κάποια από τις υπόλοιπες κατηγορίες, άλλωστε δεν παραπέμπουν σε συγκεκριμένο επάγγελμα ή σε «ενεργό» επαγγελματία, γι' αυτό τα εντάξαμε στην κατηγορία «άνευ επαγγέλματος».

Πίνακας 2 Ομαδοποίηση Επαγγελματιών

- Αστυνομικός – Αστυνόμος
- Δάσκαλος – Διδάσκαλος
- Θαλασσινός – Ναύτης – Μαρινάρος
- Καιζής – Καϊκτζής
- Σκινάς – Σχινάς – Σχοινάς
- Μπιτζακτζής – Μπιτζιακτζής - Μπισαξής
- Σημιτζής – Σιμιτζής
- Δεμερτζής – Τεμερτζής
- Σπετζέρης – Σπετζάρης
- Χρυσάφος – Χρυσοφός – Χρυσικός – Χρυσοχόος
- Καζάζης – Μεταξάς
- Βαφιάς - Μπογιατζής
- Μενζιλτζής – Μιτζιλτζής – Ταχυδρόμος – Πεζοδρόμος – Γραμματοκομιστής - Ερμής
- Ξηριστής – Ξουραφιστής – Μπαρμπέρης
- Ράπτης – Τερζής
- Ζευγός – Ζευγολάτης
- Κρασοπούλος – Οινοπώλης
- Καπνοπώλης – Ταμπακοπούλος
- Γύφτος – Δεμερτζής/Τεμερτζής – Σιδεράς – Φαύρος – Ντοκμετζής
- Μουμτζής – Κεράς
- Τελώνης – Κουμερκιάρης
- Καλαϊτζής – Φαναρτζής
- Ελαιομυλωνάς – Λητριβιάρης
- Ανυφαντής – Υφαιδάς
- Μαχαράς – Μπιτζακτζής/Μπιτζιακτζής/Μπισαξής
- Φούρναρης – Ψωμάς
- Χαμαμτζής – Λουτράρης
- Λουκανδιέρης – Καταλυματίας

Πίνακας 3
Επαγγέλματα (αναλυτικά)

Επάγγελμα	Αρχηγός	Ποσοστό
Αγορανόμος	1	0,045
Αγωγάτης	2	0,090
Αλαχτζής	1	0,045
Αμπατζής	39	1,753
Αναφορογράφος	1	0,045
Αντιγραφέας	1	0,045
Αντιπρόεδρος	2	0,090
Ανυφαντής	3	0,135
Αξιωματικός	11	0,494
Αργός	18	0,809
Αρχιερεύς	2	0,090
Αρχιμανδρίτης	1	0,045
Αρχιμουσικός	1	0,045
Αρχιτέκτων	2	0,090
Αστυνομικός	1	0,045
Αστυνόμος	2	0,090
Βαστάζος	7	0,315
Βαφιάς	1	0,045
Βιβλιοδέτης	2	0,090
Βουλευτής	28	1,258
Βουτζάς	2	0,090
Γενικός αστυνόμος	1	0,045
Γενικός γραμματέας	13	0,584
Γεωργός	3	0,135
Γούναρης	29	1,303
Γραμματέας	43	1,933
Γραμματικός	4	0,180
Γραμματοκομιστής	1	0,045
Γραφεύς	1	0,045
Γύφτος	3	0,135
Δάσκαλος	2	0,090
Δεβατζής	1	0,045
Δέκαρχος	1	0,045
Δεμερτζής (Τεμερτζής)	8	0,360
Δεσπότης	1	0,045
Διάκονος	1	0,045
Διδάσκαλος	1	0,045
Δούλα	1	0,045
Δουλγέρης (Τουλγέρης)	19	0,854
Δουλευτής	29	1,303
Δούλος	2	0,090
Εκκλησιάρχης	1	0,045
Εκτελεστής	1	0,045
Ελαιομυλωνάς	1	0,045

Εμπορος	181	8,135
Επαρχος	3	0,135
Επιλοχαγός	2	0,090
Επιλοχίας	1	0,045
Επιστάτης	9	0,404
Επίτροπος	3	0,135
Ερμής	4	0,180
Εφημέριος	3	0,135
Ζευγός	1	0,045
Ζευγολάτης	1	0,045
Ζήτουλας	2	0,090
Ζωγράφος	6	0,270
Θαλασσινός	4	0,180
Θυρωρός	2	0,090
Ιατρός	30	1,348
Ιατροχειρουργός	1	0,045
Ιερεύς	23	1,034
Καζαντζής	5	0,225
Καζάκης (Καζάσης)	21	0,944
Καϊζής	4	0,180
Καϊκτζής	3	0,135
Καλαϊτζής	3	0,135
Καλόγερος	5	0,225
Κανατάς	1	0,045
Κανονιέρης	1	0,045
Κανταρτζής	1	0,045
Καπετάνιος	1	0,045
Κάπηλος	5	0,225
Καπνοπώλης	5	0,225
Καποτάς	12	0,539
Καστανάς	1	0,045
Καταλοματίας	1	0,045
Καφετζής	29	1,303
Κεράς	1	0,045
Κλειδαράς	1	0,045
Κουμερκιάρης	1	0,045
Κουντουράς	2	0,090
Κρασοπούλος	6	0,270
Κτίστης	6	0,270
Λαγουμιτζής	1	0,045
Λαγουτάρης	2	0,090
Λαδός	1	0,045
Λαχανάς	1	0,045
Λεφτουργός	9	0,404
Λητριβιάρης	1	0,045
Λιμενάρχης	1	0,045
Λουκανδιέρης	5	0,225
Λουτράρης	3	0,135

Λοχίας	2	0,090
Μάγειρας	27	1,213
Μαμή	1	0,045
Μαραγκός	30	1,348
Μαχαιράς	8	0,360
Μενζιλιτζής	1	0,045
Μεταξάς	14	0,629
Μεταπράτης	30	1,348
Μιτζιλτζής	2	0,090
Μουμτζής	2	0,090
Μουσικός	6	0,270
Μπακάλης	79	3,551
Μπαλωματής	3	0,135
Μπαρμπέρης	15	0,674
Μπαρουτζής	2	0,090
Μπισαξής	2	0,090
Μπιτζακτζής (Μπιτζιακτζής)	3	0,135
Μπογιατζής	4	0,180
Μπουλουκτζής	2	0,090
Μπουρεκτζής	3	0,135
Ναύτης (Μαρινάρος)	18	0,809
Ντοκμετζής	1	0,045
Ξηριστής	7	0,315
Ξουραφιστής	1	0,045
Οινοπώλης	2	0,090
Παιγνιδιάτορας	1	0,045
Παπουτζής	59	2,652
Παραστάτης	22	0,989
Πεζοδρόμος	2	0,090
Πεζός	4	0,180
Πολεμικός	4	0,180
Πολιτικός	103	4,629
Πραγματευτής	2	0,090
Πρόεδρος	1	0,045
Πρωτοκολητής	1	0,045
Πυροβολιστής	2	0,090
Ρακοπούλος	22	0,989
Ράπτης	97	4,360
Σείζης	1	0,045
Σαλεπιτζής	4	0,180
Σαμανιτζής	1	0,045
Σαμαρτζής	2	0,090
Σαπουντζής	2	0,090
Σαράτζης	29	1,303
Σελαχτζής	2	0,090
Σιμιτζής (Σημιτζής)	2	0,090
Σιδεράς	7	0,315

Σχινάς (Σκινάς / Σχοινάς)	3	0,135
Σοβατζής	2	0,090
Σουγιουλτζής	3	0,135
Σπετζέρης (Σπετζάρης)	10	0,45
Στρατηγός	7	0,315
Στρατιώτης	172	7,730
Στρατιωτικός	18	0,809
Συρμακέζης	2	0,090
Ταγματάρχης	1	0,045
Τακτικός	16	0,719
Ταμίας (Ταμείας)	3	0,135
Ταμπάκης	19	0,854
Ταμπακοπούλος	1	0,045
Ταμπακτζής	2	0,090
Ταχυδρόμος	2	0,090
Τελάλης	20	0,899
Τελώνης	1	0,045
Τερζής	9	0,404
Τζαρουχάς	12	0,539
Τουτουντζής	13	0,584
Τουφεκτζής	25	1,124
Τυπογράφος	1	0,045
Υπασπιστής	1	0,045
Υπαστυνόμος	1	0,045
Υπηρέτης	1	0,045
Υπουργός	4	0,180
Υφαιδός / Υφαδός	1	0,045
Φαναρτζής	2	0,090
Φαύρος	3	0,135
Φούρναρης	22	0,989
Φουσεκτζής	1	0,045
Φροντιστής	5	0,225
Φρούραρχος	1	0,045
Χαλβατζής	3	0,135
Χαλκεύς	2	0,090
Χαμάλης	32	1,438
Χαματζής	1	0,045
Χασάπης	25	1,124
Χειρούργος	3	0,135
Χιλίαρχος	1	0,045
Χρυσάφος	8	0,360
Χρυσικός	22	0,989
Χρυσοφός	1	0,045
Χρυσοχόος	9	0,404
Ψαθός	2	0,090
Ψάλτης	1	0,045
Ψαρράς	13	0,584

Ψωμάς	43	1,933
Ωρολογάς	3	0,135
Δεν αναφέρεται	327	14,697

Πίνακας 4
Στρατιωτικά – Μη στρατιωτικά επαγγέλματα

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ (ποσοστό 11,327%)

Αξιωματικός
Δέκαρχος
Επιλοχαγός
Επιλοχίας
Κανονιέρης
Λοχίας
Μπουλουκτζής
Πεζός
Πολεμικός
Πυροβολιστής
Στρατηγός
Στρατιώτης
Στρατιωτικός
Ταγματάρχης
Τακτικός
Υπασπιστής
Φροντιστής
Φρούραρχος
Χιλίαρχος

ΜΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ (ποσοστό 73,976%)

Αγορονόμος
Αγωγιάτης
Αλαχτζής
Αμπατζής
Αναφορογράφος
Αντιγραφέας
Αντιπρόεδρος
Ανυφαντής
Αρχιερεύς
Αρχιμανδρίτης
Αρχιμουσικός
Αρχιτέκτων
Αστυνομικός/Αστυνόμος
Βαστάζος
Βαφιάς
Βελωτάς
Βιβλιοδέτης
Βουλευτής
Βουτζάς
Γενικός Αστυνόμος
Γενικός Γραμματέας
Γεωργός
Γούναρης

Γραμματέας
Γραμματικός
Γραματοκομιστής
Γραφεύς
Γύφτος
Δάσκαλος/Διδάσκαλος
Δεβατζής
Δεμερτζής/Τεμερτζής
Δεσπότης
Διάκονος
Δούλα
Δουλγέρης/Τουλγέρης
Δουλευτής
Δούλος
Δραγάτης
Εκκλησιάρχης
Εκτελεστής
Ελαιομυλωνάς
Έμπορος
Έπαρχος
Επιστάτης
Επίτροπος
Ερμής
Εφημέριος
Ζευγός
Ζευγολάτης
Ζωγράφος
Θαλασσινός / Ναύτης-Μαρινάρος
Θυρωρός
Ιατρός
Ιατροχειρουργός
Ιερεύς
Καζαντζής
Καζάσης/Καζάκης
Καϊζής/Καϊκτζής
Καλαϊτζής
Καλόγερος
Κανατάς
Κανταρτζής
Κάπηλος
Καπνοπώλης
Καποτάς/Καμποτάς
Καστανάς
Καταλυματίας
Καφετζής/Καφετζής
Κεράς
Κλειδαράς
Κουντουράς
Κρασοπούλος
Κτίστης

Λαγουτάρης
Λαδάς
Λαχανάς
Λεφτουργός
Λητριβιάρης
Λιμενάρχης
Λουκανδιέρης
Λουτράρης
Μάγειρας
Μαμή
Μαραγκός
Μαχαιράς
Μενζιλιτζής/Μιτζιλτζής
Μεταξάς
Μεταπράτης
Μουμτζής
Μουσικός
Μπακάλης
Μπαλωματής
Μπαρμπέρης
Μπισαξής/Μπιτσακτζής/Μπιτσιακτζής
Μπογιατζής
Μπουρεκτζής
Ντοκμετζής
Ξηριστής/Ξουραφιστής
Οινοπώλης
Παιγνιδιάτορας
Παπουτζής
Παραστάτης
Πεζοδρόμος
Πολιτάρχης
Πολιτικός
Πραγματευτής
Πρόεδρος
Πρωτοκολητής
Ρακοπούλος
Ράπτης
Σαλεπιτζής
Σαμανιτζής
Σαμαρτζής
Σαπουντζής
Σαράτζης
Σείζης
Σελαχτζής
Σημιτζής/Σιμιτζής
Σιδεράς
Σκινάς/Σχινάς/Σχοινάς
Σοβατζής
Σουγιουλτζής
Σπετζάρης/Σπετζέρης

Συρμακέζης
 Ταμίας/Ταμείας
 Ταμπάκης
 Ταμπακοπούλος
 Ταμπακτζής
 Ταχυδρόμος
 Τελώνης
 Τερεζής
 Τζαρουχάς
 Τουτουντζής
 Τυπογράφος
 Υπαστυνόμος
 Υπηρέτης
 Υπουργός
 Υφαιδός (Υφαδός)
 Φαναρτζής
 Φαύρος
 Φούρναρης
 Χαλβατζής
 Χαλκεύς
 Χαμάλης
 Χαμαμτζής
 Χασάπης
 Χειρουργός
 Χρυσαφός/Χρυσοφός
 Χρυσικός
 Χρυσοχόος
 Ψαθός
 Ψάλτης
 Ψαρράς
 Ψωμάς
 Ωρολογιάς

Σημείωση: στην κατηγοριοποίηση αυτή δεν έχουμε συμπεριλάβει τα επαγγέλματα του *αργού* και του *ζήτουλα*, αφού δε δηλώνουν κάποιο συγκεκριμένο επάγγελμα· επίσης, δεν έχουμε εντάξει αυτά των *λαγουμιτζή*, *καπετάνιου*, *μπαρουτζή*, *τουφεκτζή* και *φουσεκτζή*, επειδή ανάλογα με τη σημασία τους –εδώ προκύπτει το πρόβλημα προσδιορισμού του ακριβούς περιεχομένου τους- θα μπορούσαν να ενταχθούν και στις δύο κατηγορίες.

Λεξιλόγιο

- *Αλαχτζής*, ο εμπορευόμενος με ανταλλαγή πραγματειών, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Α), σελ. 13.
- *Αμπατζής* (τουρκ. abaci), ο ράπτης και πωλητής δερμάτων εξ αμπά , βλ. J.W. Redhouse, σελ. 2 και H. C. Hony, σελ. 1.
- *Ανυφαντής*, ο υφαντής, βλ. Εμμ. Κριαράς, τ. Β' (1971), σελ. 286-287.
- *Βουτζάς*, ο καδοποιός, βλ. Εμμ. Κριαράς, τ. Δ', σελ. 179-180
- *Δεβετζής* (τουρκ. deveci), ο οδηγός καμήλας, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 290 και H.C. Hony, σελ. 76
- *Δεμερτζής* (τουρκ. demirci), ο σιδηρουργός, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 282 και H.C. Hony, σελ. 73· ο σιδηρουργός, γνωστός τότε και ως *γύφτος*, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 309.
- *Δουλγέρης* (τουρκ. dülger), ο μαραγκός, ο κτίστης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 86 και H.C. Hony, σελ. 86.
- *Επίτροπος*, ο τοποτηρητής, ο προεστός, ο διοικητής, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Β), σελ. 516.
- *Καζάζης* (αραβ. Kazaz), ο μεταξάς, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 627.
- *Καζαντζής* (τουρκ. kazanci), ο κατασκευαστής καζανιών, ο λεβητοποιός, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 627 και H.C. Hony, σελ. 182.
- *Καλαϊτζής* (τουρκ. kalayci), ο φαναρτζής, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 584 και H.C. Hony, σελ. 169.
- *Κανταρτζής* (τουρκ. kantarci), ο αρμόδιος για τη ζύγιση υπάλληλος, βλ. H.C. Hony, σελ.173· ο κατασκευαστής ή πωλητής κανταριών, ο ζυγιστής ή ο αρμόδιος για τη ζύγιση υπάλληλος, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 595.
- *Κουμερκιάρης*, ο τελώνης, ο εισπράκτορας τελωνειακών δασμών, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Α), σελ. 1400.
- *Κουντουράς* (τουρκ. Kunduraci), ο κατασκευαστής υποδημάτων ευρωπαϊκού τύπου, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 685 και H.C. Hony, σελ. 201.
- *Λαγουμιτζής* (τουρκ. lağimci), ο υπονομοποιός, ο λαγουμιτζής, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 701 και H.C. Hony, σελ. 207.
- *Λεφτουργός*, ο μετά λεπτότητας εργαζόμενος ειδικός τεχνίτης και κυρίως ο ξυλουργός, ο ξυλογλύπτης, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιο (Β), σελ. 790.
- *Λοκαντιέρης* (ιταλ. locandiere), ο πανδοχέας, ξενοδόχος, βλ.
- *Μαρινάρος*, (ιταλ. marinajo), ο ναύτη, ναυτικός, βλ.
- *Μενζιλτζής* (τουρκ. menzil), ο ταχυδρόμος με άλογα, βλ. H.C. Hony, σελ. 224 και J.W. Redhouse, σελ. 756.
- *Μουμιτζής* (τουρκ. mumcu), ο κηροποιός, ο κηροπώλης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 797 και H.C. Hony, σελ. 236.
- *Μπιτσακτζής* (τουρκ. bicakci), ο κατασκευαστής ή ο πωλητής μαχαιριών, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 170 και H.C. Hony, σελ. 41.

- *Μπογιατζής* (τουρκ. boyaci), ο βαφεύς, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 193· ο βαφεύς ενδυμάτων, υφασμάτων και ο πωλητής βαφών, βλ. Βασ. Δημητριάδης, σελ. 97.
- *Μπουρεκτζής* (τουρκ. börek), ο κατασκευαστής ή πωλητής πίτσας, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 196 και H.C. Hony, σελ. 45.
- *Ντοκμετζής* (dökmeci) , ο μεταλλοχύτης, ο μεταλλουργός, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 310 και H.C. Hony, σελ. 83.
- *Παιγνιδιάτορας*, ο οργανοπαίκτης, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 313.
- *Παραστάτης*, ο πληρεξούσιος, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, σελ. 102.
- *Σαμανιτζής*, ο κατασκευαστής βρεφικού λίκνου, γνωστού τότε ως σαρμανίτσα και σαμανίτσα, βλ. Ευάγγ. Μπόγκας, τ. Α΄, σελ. 339.
- *Σαράτζης* (αραβ. serrac), ο σαμαράς, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 985 και H.C. Hony, σελ. 291· ο ράπτης και διακοσμητής δερμάτων, ο σελλοποιός, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 308.
- *Σειΐζης* (αραβ. sa'iz), ο ιπποκόμος, βλ. Βασ. Δημητριάδης, σελ. 96.
- *Σελαχτζής*, ο κατασκευαστής των σελαχιών, της γνωστής μεγάλου πλάτους πολλαπλής χρήσεως δερμάτινης ζώνης των φουστανελλοφόρων, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 310.
- *Σιμιτζής* (τουρκ. simit), ο κατασκευαστής ή πωλητής κουλουριών, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1019 και H.C. Hony, σελ. 301.
- *Σουγιουλτζής* (τουρκ. suyolcu), ο εργάτης υδραγωγείου, ο υδρονόμος, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1037 και H.C. Hony, σελ. 310.
- *Σπετζέρης* (-άρης, ιταλ. Spezieria), ο φαρμακοποιός, βλ.
- *Συρμακέζης* (τουρκ. sirmakes), ο κατασκευαστής χρυσής ή ασημένιας κλωστής (υφασμάτων), βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1014 και H.C. Hony, σελ. 304.
- *Τερτζής* (τουρκ. derzi), ο ράπτης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 287 και H.C. Hony, σελ. 344.
- *Τζαρουχάς* (zarıkcı), ο κατασκευαστής ή πωλητής υποδημάτων από ακατέργαστο δέρμα, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 241 και H.C. Hony, σελ. 58.
- *Τουτουντζής* (τουρκ. tütüncü), ο καπνοπαραγωγός ή ο καπνοπώλης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1193 και H.C. Hony, σελ. 356.
- *Φάυρος* (λατ. faber), ο σιδηρουργός.
- *Φροντιστής*, ο υπάλληλος που ασχολείται με τη φύλαξη πραγμάτων (κινητών)· ειδικότητα στο στρατό (αξιωματικού ή υπαξιωματικού) που ασχολείται με τη διαχείριση στρατιωτικού υλικού, βλ. *Λεξικό της κοινής ελληνικής*, σελ. 1442.
- *Χαμαμπτζής*, ο ιδιοκτήτης δημόσιου λουτρού, βλ. H.C. Hony, σελ. 126 και J.W. Redhouse, σελ. 442.

Βιβλιογραφία (για την ερμηνεία των επαγγελματών).

Hony H. C., *A Turkish-English Dictionary*, Oxford 1967 (α΄ έκδ. 1947).

Redhouse J. W., *Türkçe – İngilizce Sözlük : Turkish – English Dictionary*, Istanbul 1968 (α΄ έκδ. 1890).

Βασίλης Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη της Παρακμής*, Ηράκλειο 1997.

Γεώργιος Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Επανάστασιν 1821-1827*, Αθήναι 1966.

Κριαράς Εμμανουήλ, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Δημόδους Γραμματείας (1100-1669)*, Θεσσαλονίκη 1968-1973.

Λεξικό της κοινής ελληνικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1998.

Μπόγκας Ευάγγελος, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, τ. Α-Β, Ιωάννινα 1960.

Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι 1895 (α' έκδ. 1852).

Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της καθ' ημάς Ελληνικής Διαλέκτου*, Αθήναι 1857 (α' έκδ. 1835).

Χρήστος Ρέππας, «Γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου κατά το 1825», *Μνημοσύνη*, τ. 9 (1982-84).

Σημείωση: οι παραπομπές από το λεξικό του Σκαρλάτου Δ. Βυζάντιου, *Λεξικόν της καθ' ημάς Ελληνικής Διαλέκτου*, Αθήναι 1857, δηλώνεται ως Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Α)· ενώ οι αντίστοιχες από το Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι 1895, δηλώνεται ως Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Β).

β) Πατρίδα

Συνεχίζοντας την αναφορά μας στον τόπο καταγωγής των κατοίκων του Ναυπλίου θα εξετάσουμε από ποια γεωγραφικά διαμερίσματα ή και συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές παρατηρείται η μεγαλύτερη κινητικότητα προς την πρωτεύουσα και θα αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά τους σκιαγραφώντας μ' αυτόν τον τρόπο τη μορφή της κινητικότητας προς το Ναύπλιο· παράλληλα θα συσχετίσουμε την παράμετρο *πατρίδα* με την αντίστοιχη του *επαγγέλματος*, προκειμένου να διαπιστώσουμε, εάν παρατηρείται επαγγελματική «εξειδίκευση» ορισμένων περιοχών ή εάν στηριζόμενοι στο δίπολο ορεινό-πεδινό επιβεβαιώνεται η εικόνα, σύμφωνα με την οποία οι κάτοικοι των ορεινών ασχολούνται με συγκεκριμένες επαγγελματικές δραστηριότητες, αντίστοιχα των πεδινών και των παραθαλάσσιων/νησιωτικών περιοχών, οπότε ανάλογα θα προχωρήσουμε σε κάποιες υποθέσεις.¹⁸¹

Η μεταγραφή και η επεξεργασία της απογραφής μας επέτρεψε να επισημάνουμε αρκετά προβλήματα όσον αφορά την καταγραφή του τόπου καταγωγής των κατοίκων. Πέρα από τις περιπτώσεις των κατοίκων που δε δηλώνεται η πατρίδα τους¹⁸², υπάρχει και ένα ποσοστό ονοματοθεσιών που δεν είμαστε σε θέση ή δεν μπορούμε με βεβαιότητα να διακρίνουμε για ποιες πρόκειται και τις οποίες κατατάξαμε στην κατηγορία *Δυσανάγνωστα*: επίσης, είναι σύνηθες φαινόμενο δίπλα σε πληροφορίες ακριβείς, όπως Πάτρα, Κόρινθος, Θήβα, Λιβαδειά να υπάρχουν άλλες ασαφείς του τύπου Μοριάς, Ρούμελη, Ανατολή, Μικρά Ασία, Κρήτη, γενικόλογοι δηλαδή χαρακτηρισμοί, που δεν παραπέμπουν σε ακριβή τοποθεσία καταγωγής· ένα ακόμα πρόβλημα είναι η αδυναμία εντοπισμού και ένταξης στο χώρο, κατά κύριο λόγο στα γεωγραφικά διαμερίσματα της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας, κάποιων περιοχών· τις περισσότερες φορές πρόκειται για παλαιές ονομασίες, συνήθως μικρών χωριών που στην πορεία μετονομάστηκαν, συγχωνεύτηκαν με γύρω περιοχές ή εξαφανίστηκαν ενώ κάποιες άλλες λόγω «κοινότυπης» ονομασίας, εμφανίζονται

---

¹⁸¹ Στο ερώτημα των συμμαχικών Αυλών σχετικά με το ποιο είναι το επάγγελμα του λαού ο κυβερνήτης Ι. Καποδίστριας απαντά ότι το επάγγελμα εξαρτάται από τη θέση και τη φύση του τόπου όπως και το βαθμό καταδυναστευσης από τον κατακτητή· έτσι, οι ορεινοί είναι ποιμένες ή πολεμιστές, οι πεδινοί εργάζονται στη γη ή λόγω καταπίεσης παίρνουν τα όπλα και ζητούν ασφάλεια στα όρη· οι κάτοικοι των παράλιων περιοχών είναι ναυτικοί ή πραγματευτές. Η σχετική απάντηση, που βρίσκεται στο Ι. Α. Καποδίστρια, *Επιστολαί* (μετάφρ. εκ του γαλλικού Μιχ. Γ. Σχινά), Αθήνα 1843, τ. Δ', σελ. 343-344, αναδημοσιεύει ο Ευάγγελος Μακρής «Ο οικονομικός ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος και η απασχόλησις αυτού 1821-1971» στο Μιχαήλ Χουλιάρáκης, *Στατιστικά Μελέται 1821-1971*, Αθήνα 1972, σελ. 121.

¹⁸² Η περίπτωση αυτή αφορά και τα δύο φύλα, κυρίως όμως τις γυναίκες στις οποίες είναι σύνηθες εκτός από το όνομά τους να μην καταγράφονται επιπλέον στοιχεία.

δηλαδή σε περισσότερες από μια επαρχίες, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να τις εντάξουμε σε μια συγκεκριμένη επαρχία.¹⁸³

Πριν προχωρήσουμε στο κυρίως θέμα θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά στη διοικητική διαίρεση του χώρου,¹⁸⁴ ειδικότερα των γεωγραφικών διαμερισμάτων της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας και των Νησιών, από τα οποία αθροιστικά, σύμφωνα με την απογραφή, κατάγεται και η πλειοψηφία του απογραφόμενου πληθυσμού. Τα Νησιά, τα οποία κατά την έναρξη της επανάστασης αποτελούσαν ίδιον σαντζάκιον (πασαλίκιον), αυτό των Νήσων του Αιγαίου Πελάγους και υπάγονταν στον *Karudan Paşa*, σύμφωνα με διάταγμα το Μάιο του 1823 διαιρέθηκαν σε δέκα πέντε (15) επαρχίες.¹⁸⁵ Όσον αφορά τη διοικητική διαίρεση των ηπειρωτικών εδαφών σημειώνουμε ότι από την περίοδο της β΄ Τουρκοκρατίας είχε προσδιορισθεί ο χώρος των αντίστοιχων προς τις νέες διοικητικές μονάδες τουρκικών καζάδων· τους καζάδες οι Έλληνες τους θεωρούσαν και ως ελληνικές διοικητικές περιφέρειες λόγω της ελληνικής τοπικής αυτοδιοίκησης που ίσχυε σ' αυτούς· έτσι, στην Πελοπόννησο επαρχίες θεωρήθηκαν οι περιοχές των αντίστοιχων τουρκικών καζάδων, είκοσι-πέντε (25) στον αριθμό, αυτές των Αγίου Πέτρου, Ανδρούσης, Άργους, Αρκαδιάς, Βοστίτσης, Γαστούνης, Ιμλακίων, Καλαβρύτων, Καλαμάτας, Καρύταινας, Κάτω Ναχιγέ, Κορίνθου, Κορώνης, Λεονταρίου, Μικρομάνης, Μυστρά, Μονεμβασιάς, Ναυπλίου, Νεοκάστρου-Μεθώνης, Νησιού, Πραστού, Πύργου, Παλαιών Πατρών, Τριπολιτσάς, Φαναρίου· αργότερα θεωρήθηκε επαρχία και η περιοχή των Δερβενοχωρίων (Μεγαρίδα).¹⁸⁶

¹⁸³ Στην συνέχεια του κεφαλαίου θα διατυπωθούν αναλυτικά τα προβλήματα που σχετίζονται με τον εντοπισμό στο χώρο κάποιων περιοχών και όπου χρειάζεται θα γίνονται οι απαραίτητες διευκρινίσεις.

¹⁸⁴ Στη συνέχεια, όπου θ' ακολουθήσει η ένταξη χωριών και περιοχών στις επαρχίες τους θα αναφερθούμε πιο διεξοδικά στη διοικητική διαίρεση του χώρου.

¹⁸⁵ Οι δέκα-πέντε (15) επαρχίες ορίζονται ως ακολούθως: οι Κυκλάδες περιελάμβαναν τα νησιά Νάξο-Πάρο-Αντίπαρο, Μύκονο-Σύρο, Τήνο, Άνδρο, Σαντορίνη-Αστυπάλαια-Ανάφη, Τζιά-Θερμιά, Σέριφο-Μήλο-Κίμωλο, Ίο-Αμοργό-Πολύκανδρο-Σίκινο· οι Σποράδες αντίστοιχα τη Σάμο, Πάτμο-Λέρο-Κάλυμνο-Ικαρία, Σκόπελο-Σκύρο-Σκιάθο-Ηλιοδρόμια, Κάσσο, Κάρπαθο-Σύμη-Επισκοπή-Χάλκ, Πόρο-Αίγινα-Κουλουρή-Αγγίστρι· σχετικά με τη διοικητική διαίρεση των Νησιών του Αιγαίου Πελάγους, όπως και για την αντίστοιχη της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας, βλ. Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, *Η Διοικητική οργάνωση κατά την Ελληνική Επανάσταση 1821-1827*, Αθήναι 1966, σελ. 26-27, 34-35 και 154-155.

¹⁸⁶ Πολύ συνοπτικά αναφέρουμε ότι κατά την α΄ τουρκοκρατία ο αριθμός των βιλαετιών ήταν είκοσι-τρία (23) και κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου προστίθεται και το βιλαέτι του Νησιού, με αποτέλεσμα ο αριθμός τους να φθάσει τα είκοσι-τέσσερα (24)· το 1776 αποχωρίζονται τα δύο βιλαέτια της Μάνης, ενώ αυτό της Βαρδουνίας συγχωνεύτηκε με το αντίστοιχο του Μυστρά και έτσι ο αριθμός τους μειώνεται στα είκοσι-ένα (21)· το 1790 προστίθεται το βιλαέτι των Ιμλακίων και έτσι φθάνουν τα είκοσι-δύο (22)· στα τέλη του 18^{ου} αιώνα προστίθενται τα βιλαέτια του Πύργου και Κάτω Ναχαγέ φθάνοντας στα είκοσι-τέσσερα (24)· τέλος, μετά το 1819 προστίθεται και αυτό του Πραστού, που προέκυψε από τη διχοτόμηση του βιλαετιού του Αγίου Πέτρου και έτσι το σύνολο ανέρχεται στα είκοσι-πέντε (25), αναλυτικά, σχετικά με τα βιλαέτια της Πελοποννήσου, τις αυξομειώσεις ως προς τον αριθμό τους αλλά και τις αποκλίνουσες απόψεις σχετικά μ' αυτό το θέμα, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την Δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1821)*, Αθήναι 1939, σελ. 110-113 και 255-259 και Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*· όσον αφορά την περιγραφή των ορίων του κάθε βιλαετιού, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ό.π.*· επίσης, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ου}-18^{ου} αιώνας*, Αθήναι 1987, σελ. 290-311, όπως και τις πληροφορίες της *Expédition Scientifique de la Morée*, όπως αναδημοσιεύονται στο Μιχαήλ Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή Εξέλιξις της*

αντίστοιχα στη Στερεά Ελλάδα επαρχίες θεωρήθηκαν στην μεν Ανατολική οι περιοχές των Αθηνών, Θηβών, Λειβαδείας, Λιδωρικού, Μαλανδρίνου, Σαλώνων, Ζητούνιου, Μπουδουνίτσης, Τουρκοχωρίου, Πατρατζικίου και Ταλαντίου, στη δε Δυτική οι περιοχές Αγράφων, Βενέτικου, Βάλτου, Ζυγού, Καρπενησίου, Κραβάρων, Ασπροποτάμου· η Εύβοια ήδη από το 1822 είχε διαιρεθεί σε δύο επαρχίες, της Δυτικής και της Ανατολικής και ο τότε ελεύθερος χώρος της Θεσσαλίας αποτέλεσε την επαρχία Θεσσαλομαγνησίας.¹⁸⁷

Προχωρώντας στη διατύπωση των ποσοστών που προέκυψαν από τη μεταγραφή και επεξεργασία των στοιχείων της απογραφής πρέπει να αναφέρουμε ότι το ποσοστό των κατοίκων που δε δηλώνεται η πατρίδα τους και τους οποίους έχουμε κατατάξει στην κατηγορία «Χωρίς ένδειξη τόπου καταγωγής» ανέρχεται στο 11,58% ενώ ελάχιστο είναι το αντίστοιχο της κατηγορίας «Δυσανάγνωστα» που φθάνει μόλις το 0,65%.¹⁸⁸ επομένως, ο τόπος καταγωγής καταγράφεται στο 87,77% επί του συνόλου του απογραφόμενου πληθυσμού.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι δε θ' αναφερθούμε στα ποσοστά όλων των γεωγραφικών διαμερισμάτων-τόπων προέλευσης του πληθυσμού αλλά θα επικεντρωθούμε σ' εκείνα τα διαμερίσματα και στις επιμέρους περιοχές τους που συναριθμούν το μεγαλύτερο αριθμό κατοίκων· συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε στα γεωγραφικά διαμερίσματα της Πελοποννήσου, της Μικράς Ασίας και της Στερεάς Ελλάδας, όπως και της Κρήτης, απ' όπου αθροιστικά, σύμφωνα με την απογραφή, κατάγεται το 74,1% επί του συνόλου του 87,77% του απογραφόμενου πληθυσμού.¹⁸⁹ Τα ποσοστά των υπόλοιπων γεωγραφικών διαμερισμάτων είναι αμελητέα, κι εάν εξαιρέσουμε τον αριθμό των καταγόμενων από τα Νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, τα Επτάνησα και την Κωνσταντινούπολη και την Ήπειρο που ανέρχεται στο 2,53%, 1,99%, 1,50% και 1,37% αντίστοιχα, δεν πλησιάζουν ούτε το 1%.¹⁹⁰

Επί του συνολικού ποσοστού 87,77% προκύπτει ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των κατοίκων που βρίσκονται και απογράφονται στο Ναύπλιο και συγκεκριμένα το 53,74% κατάγεται από την Πελοπόννησο· ειδικότερα, οι πόλεις και οι περιοχές, απ' όπου προέρχεται

Ελλάδος, 1821-1971, τ. Α', μέρος Ι, Αθήνα 1973, σελ. 33-41 και Κώστας Κωστής (επιμ.), *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ. Η', Κέρκυρα 1985, σελ. 118-260.

¹⁸⁷ Βλ. Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 156.

¹⁸⁸ Βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου.

¹⁸⁹ Για τα συγκεντρωτικά ποσοστά των πλειοψηφούντων γεωγραφικών διαμερισμάτων, βλ. Πίνακα 1 ενώ για τα αναλυτικά, βλ. Πίνακα 2 Παραρτήματος.

¹⁹⁰ Το συνολικό ποσοστό των καταγόμενων από τα γεωγραφικά διαμερίσματα Άγραφα-Ασπροπόταμο, Δωδεκάνησα, Επτάνησα, Ήπειρο, Θεσσαλία, Θράκη, Κυκλάδες, Κύπρο, Κωνσταντινούπολη, Μακεδονία, Μοσχονήσια, Νησιά Ανατολικού Αιγαίου, Νησιά Βόρειου Αιγαίου, Νησιά Σαρωνικού συνυπολογιζόμενων των Ελλήνων της Διασποράς και των Ξένων φθάνει μόλις το 13,36% επί του συνολικού 87,77%· σχετικά με τα συνολικά ποσοστά, όπως και αναλυτικά τα ποσοστά που συγκεντρώνουν οι επιμέρους «πατρίδες», βλ. Πίνακα 1 και 2 Παραρτήματος.

η πλειοψηφία των Πελοποννησίων είναι η Τριπολιτσά και το Άργος, τόποι καταγωγής του 18,71% και 10,73% αντίστοιχα, ενώ με πολύ μικρότερα αναλογικά ποσοστά ακολουθούν ο Μυστράς, το Ναύπλιο και η Καρύταινα, «πατρίδες» του 3,52%, 2,72% και 2,69% αντίστοιχα.¹⁹¹ Πολύ μικρότερος αναλογικά είναι ο αριθμός των καταγόμενων από τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Μικράς Ασίας και της Στερεάς Ελλάδας· συγκεκριμένα το 8,76% του πληθυσμού προέρχεται από τη Μικρά Ασία, με ιδιαίτερους τόπους καταγωγής τη Σμύρνη και τις Κυδωνιές, πόλεις που συγκεντρώνουν το σύνολο σχεδόν των Μικρασιατών κατοίκων του Ναυπλίου φθάνοντας συγκεκριμένα το 7,01%.¹⁹² Το ποσοστό των Στερεοελλαδιτών κατοίκων είναι ακόμα μικρότερο και φθάνει το 7,63%· το 2,91%, ποσοστό που αντιστοιχεί σε αριθμό τριακοσίων (300) ατόμων, επί του συνόλου αυτού δηλώνουν *Ρουμελιώτες* και πρόκειται για μια γενικόλογη αναφορά, χωρίς καμία επιπλέον διευκρίνιση σχετικά με τον ακριβή τόπο καταγωγής τους· ακολουθούν η Ταλάντη και η Λειβαδιά, οι δύο «πατρίδες» που συγκεντρώνουν ένα σχετικά «αξιοσέβαστο» ποσοστό κατοίκων, συγκεκριμένα το 1,42% και το 1,41% αντίστοιχα.¹⁹³ Τέλος, σε 3,98% ανέρχεται το ποσοστό των καταγόμενων από την Κρήτη· ειδικότερα τετρακόσιοι-έντεκα (411) κάτοικοι του Ναυπλίου απογράφονται ως *Κρητικοί*, χωρίς όμως και σ' αυτή την περίπτωση να καθορίζεται επακριβώς η περιοχή καταγωγής τους.¹⁹⁴

Σίγουρα τα ποσοστά των διαμερισμάτων *Μικρά Ασία, Στερεά Ελλάδα και Κρήτη* δεν είναι ενδεικτικά πολυπληθών ομάδων, με την έννοια ότι είναι «ελάχιστα» σε σύγκριση με το υψηλό ποσοστό των καταγόμενων από το γεωγραφικό διαμέρισμα της Πελοποννήσου· ακόμα όμως και η διαπίστωση αυτής της διαφοράς μεταξύ τους μπορεί να μας οδηγήσει σε κάποιες σκέψεις· και παρόλο που έχουμε επίγνωση αυτής της «ανισομέρειας», θεωρούμε τα ποσοστά αυτά είναι «υπολογίσιμα» με την έννοια ότι, έστω και μέσω του συγκριτικά «μικρού» σε σχέση με της Πελοποννήσου ποσοστού τους, είναι «ικανά» για να προκύψουν ορισμένες τάσεις τόσο από τα «φυσικά» τους χαρακτηριστικά όσο και από το συσχετισμό αυτών των

---

¹⁹¹ Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε, ότι, εκτός από όσους δηλώνουν ως τόπους καταγωγής την Τριπολιτσά και το Άργος ξεχωριστά, υπάρχει και ένα σύνολο εκατό πενήντα (150) ψυχών, ποσοστό 1,45%, που κατάγεται απ' αυτές τις δύο πόλεις· συγκεκριμένα ο απογραφέας χωρίς ιδιαίτερες διευκρινίσεις ως προς τα «χαρακτηριστικά» αυτής της ομάδας, καταγράφει «εις την αυλήν του Αγίου Γεωργίου διάφορας φαμίλιες εξ Άργος και Τριπολιτσάς, 150 ψυχές», βλ. ΓΑΚ, Μινιστέριον της Αστυνομίας, φακ. 43 (874/15-11-1825), (Αστ. Ναυπλίου προς Υπ. Αστ.)· ο αριθμός και τα αντίστοιχα ποσοστά των καταγόμενων από την Τριπολιτσά, το Άργος, το Μυστρά, το Ναύπλιο, την Καρύταινα παρατίθενται στον Πίνακα 2 του Παραρτήματος.

¹⁹² Ειδικότερα από τη Σμύρνη κατάγονται πεντακόσια είκοσι-τρία (523) άτομα, ποσοστό 5,06% και από τις Κυδωνιές διακόσια- ένα (201) άτομα, ποσοστό 1,95%, βλ. Πίνακα 2 Παραρτήματος· για το συνολικό άθροισμα και τα αντίστοιχα ποσοστά των καταγόμενων από το γεωγραφικό διαμέρισμα της Μικράς Ασίας, βλ. Πίνακα 1.

¹⁹³ Σύμφωνα με την απογραφή καταγράφονται εκατό σαράντα-εφτά (147) Ταλαντινοί και εκατό σαράντα-έξι (146) Λειβαδίτες αντίστοιχα· το άθροισμα των καταγόμενων από την Ταλάντη, τη Λειβαδιά συνυπολογιζομένου και του αντίστοιχου των *Ρουμελιωτών* ανέρχεται στο 5,74% επί του συνόλου του 7,63%, του καταγόμενου από τη Στερεά Ελλάδα, βλ. Πίνακα 2 Παραρτήματος.

¹⁹⁴ Βλ. Πίνακα 1 Παραρτήματος.

χαρακτηριστικών (χαρακτηριστικών του χώρου) με κάποιες ιδιοτητες του πληθυσμού τους και κατ' επέκταση μπορούν να οδηγήσουν σε υποθέσεις σχετικές με τη μορφή της κινητικότητας προς το Ναύπλιο.

Για τους λόγους αυτούς θα επιχειρήσουμε μια πρώτη προσέγγιση κάποιων χαρακτηριστικών των πόλεων και των περιοχών, οι οποίες, σύμφωνα με την απογραφή, αποτελούν τόπο καταγωγής πολυπληθών τμημάτων του πληθυσμού του Ναυπλίου αναφερόμενοι παράλληλα και στο γενικότερο χαρακτήρα των γεωγραφικών διαμερισμάτων, στα οποία εντάσσονται. Ξεκινώντας από μια γενικότερη διαπίστωση που αφορά το σύνολο των κατοίκων που απογράφονται, θα λέγαμε ότι οι τόποι καταγωγής είναι πολλοί και ποικίλοι· ειδικότερα, στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Πελοποννήσου σύνηθες φαινόμενο είναι μικρά ποσοστά κατοίκων να κατάγονται από μια πληθώρα χωριών και πόλεων της. Τα ποσοστά των πόλεων και περιοχών που αποτελούν τόπο καταγωγής πολυπληθών τμημάτων του πληθυσμού, κατά κύριο λόγο της Τριπολιτσάς και του Άργους και δευτερευόντως του Μυστρά, του Ναυπλίου και της Καρύταινας, σχηματίζουν μια εικόνα για το ποιες επαρχίες «εκπροσωπούνται» στο Ναύπλιο. Η πλειοψηφία των κατοίκων του Ναυπλίου, σύμφωνα πάντα με τα κατάστιχα της απογραφής, δηλώνουν ως τόπο προέλευσης το σημερινό νομό Αρκαδίας (28,41%).¹⁹⁵ κάτοικοι από πόλεις, περιοχές και χωριά και των πέντε επαρχιών του νομού, Τριπολιτσάς, Καρύταινας, Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου και Πραστού, καταγράφονται στην απογραφή όμως τα μεγαλύτερα ποσοστά συναριθμούν οι επαρχίες Τριπολιτσάς και Καρύταινας. Εύκολα μπορεί να διαπιστωθεί ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στις συγκεκριμένες επαρχίες ανήκουν οι ομώνυμες πόλεις, Τριπολιτσά και Καρύταινα, οι οποίες από μόνες τους συγκεντρώνουν αρκετά μεγάλα ποσοστά.¹⁹⁶ Παράλληλα όμως παρατηρείται ότι διάφορες περιοχές των συγκεκριμένων επαρχιών δηλώνονται ως τόποι καταγωγής των κατοίκων που απογράφονται στο Ναύπλιο· μπορεί βέβαια, οι περιοχές αυτές να αριθμούν ελάχιστα ποσοστά κατοίκων, ωστόσο αυτό που μπορούμε να σημειώσουμε είναι ότι οι τόποι προέλευσης είναι αρκετοί και ποικίλοι.¹⁹⁷ Εάν θέλαμε να χαρτογραφήσουμε τα στοιχεία αυτά,

¹⁹⁵ Το 19,27% των κατοίκων που δηλώνουν ως τόπο καταγωγής την επαρχία Τριπολιτσάς, το 6,9% την επαρχία Καρύταινας και τα μικρότερα ποσοστά των επαρχιών Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου και Πραστού, που φθάνουν 0,64%, 1,53% και 0,07% αντίστοιχα σχηματίζουν το ποσοστό του 28,41% που αντιστοιχεί στο σύνολο των καταγόμενων από το σημερινό νομό Αρκαδίας· αναλυτικά για το σύνολο των κατοίκων και τα αντίστοιχα ποσοστά, βλ. Πίνακα 3 Παραρτήματος.

¹⁹⁶ Το συνολικό ποσοστό της επαρχίας Τριπολιτσάς σχηματίζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου από το ποσοστό της ομώνυμης πόλης· αντίστοιχα μεγάλο μέρος του ποσοστού της επαρχίας Καρύταινας σχηματίζεται από τους καταγόμενους από την ομώνυμη πόλη, όπως και από τους καταγόμενους από τη Δημητσάνα· ο αριθμός των καταγόμενων από τις επαρχίες Τριπολιτσάς και Καρύταινας και τα αντίστοιχα ποσοστά παρατίθενται στους Πίνακα 3 του Παραρτήματος.

¹⁹⁷ Σχετικά με τα όρια της επαρχίας Τριπολιτσάς και τις περιοχές που εντάσσονται σ' αυτήν, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 110. Από την επαρχία Τριπολιτσάς προέρχονται οι *Μπερτζοβίτες*, οι *Καμιώτες*, οι *Λεβιδιώτες*, οι *Βαλιτσιώτες*, οι *Συλημνιώτες* και οι *Ριζιώτες*, των οποίων όμως το ποσοστό είναι αμελητέο και αθροιστικά φθάνει μόλις το 0,56%, βλ. Πίνακα 2 και 3 Παραρτήματος· αντίστοιχα από την επαρχία Καρύταινας

θα διαπιστώναμε ότι η «δυναμικότερη» εκπροσώπηση στο Ναύπλιο προέρχεται από τη γειτονική και δυτικά του Ναυπλίου επαρχία Τριπολιτσάς· από τα δυτικά επίσης κινούνται και οι καταγόμενοι από την επαρχία Καρύταινας, επαρχία γειτονική με την Τριπολιτσά και κοντινή με το Ναύπλιο. Από τις δυτικές ημιορεινού και ορεινού, θα λέγαμε, χαρακτήρα επαρχίες προέρχεται η πλειοψηφία των Πελοποννησίων κατοίκων, που βρίσκονται και απογράφονται στην πρωτεύουσα· ημιορεινή θα χαρακτηρίζαμε την εικόνα που παρουσιάζει η επαρχία της Τριπολιτσάς, καθώς σε επίπεδο επαρχίας πλειοψηφούν τα ημιορεινά εδάφη¹⁹⁸ ενώ ο έντονα ορεινός χαρακτήρας της επαρχίας Καρύταινας αποτυπώνεται ευδιάκριτα στους τόπους καταγωγής των κατοίκων, που καταγράφονται στα κατάστιχα της απογραφής.¹⁹⁹ Την παρουσία κατοίκων στο Ναύπλιο από τις υπόλοιπες επαρχίες του σημερινού νομού Αρκαδίας θα τη χαρακτηρίζαμε ασήμαντη· και τα ποσοστά των κατοίκων είναι μικρά -σχετικά υπολογίσιμη είναι μόνο η «εκπροσώπηση» της επαρχίας Αγίου Πέτρου (1,53%)²⁰⁰ σε αντίθεση με τα ελάχιστα ποσοστά 0,64% και 0,07% των κατοίκων που δηλώνουν ότι κατάγονται από τις επαρχίες Λεονταρίου και Πραστού αντίστοιχα- όπως ελάχιστες σε αριθμό είναι και οι επιμέρους περιοχές-τόποι καταγωγής των επαρχιών αυτών.²⁰¹ Ωστόσο, μέσω του ποσοστού εκπροσώπησης σκιαγραφείται η πορεία και ο χαρακτήρας της κίνησης προς το Ναύπλιο και η παρουσία τους ολοκληρώνει ένα σύνολο, αυτό της «εκπροσώπησης» όλων των επαρχιών του νομού Αρκαδίας μέσα στο Ναύπλιο. Η παρουσία αυτών των τριών

κατάγονται οι *Βυτιναίοι*, οι *Αλωνιστιώτες*, οι *Ζυγοβιστινοί*, οι *Ζατουνιώτες*, οι *Μαγουλιανίτες*, οι *Στεμνιστιώτες*, οι *Βυζιτζιώτες*, οι *Δημητζανίτες* και οι *Βερβιτσάνοι*, συνολικά δηλαδή το 4,21% επί του συνολικού ποσοστού της επαρχίας με υψηλότερο αυτό των καταγόμενων από τη Δημητσάνα που υπολογίζεται σε 1,73%, βλ. Πίνακα 2 και 3 Παραρτήματος· σχετικά με την επαρχία Καρύταινας, τις μετονομασίες της που συνεπάγονταν και αλλαγές στα όριά της, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1987, σελ. 207 και Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 108-109.

¹⁹⁸ Σε επίπεδο επαρχίας πλειοψηφούν τα ημιορεινά εδάφη, ακολουθούν τα ορεινά, ενώ μόνο η Τριπολιτσά χαρακτηρίζεται πεδινή· σχετικά με τη δυσαναλογία στην περίπτωση της Τριπολιτσάς μεταξύ υπομέτρου και χαρακτηρισμού εδάφους, βλ. Πίνακα 3 Παραρτήματος.

¹⁹⁹ Η ορεινή εικόνα της επαρχίας προκύπτει από τον Πίνακα 3, όπου η πλειοψηφία των τόπων καταγωγής χαρακτηρίζονται ορεινοί· τα στοιχεία του Πίνακα 3 δε διαφέρουν από την εικόνα της ΕΣΥΕ, σύμφωνα με την οποία σε επίπεδο επαρχίας πλειοψηφούν με μεγάλη διαφορά τα ορεινά εδάφη, βλ. Πίνακα 3 υποσημείωση 4· για τον έντονα ορεινό χαρακτήρα της Καρύταινας, βλ. επίσης Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 203-217.

²⁰⁰ Το ποσοστό της επαρχίας Αγίου Πέτρου σχηματίζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου από το ποσοστό των καταγόμενων από την περιοχή της Τζακονιάς, βλ. Πίνακα 2 και 3· σχετικά με την σημερινή επαρχία Κυνουρίας, η οποία μέχρι τα τελευταία έτη της Τουρκοκρατίας αποτέλεσε ενιαίο βιλαέτι, αυτό του Αγίου Πέτρου, και κατά τις παραμονές της επανάστασης διαιρέθηκε σε δύο τμήματα εκ των οποίων το βόρειο διατήρησε το όνομα, δηλαδή Αγίου Πέτρου και το νότιο ονομάστηκε βιλαέτι Πραστού, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 111· σύμφωνα με το Βασίλη Παναγιωτόπουλο προβληματική είναι η οριοθέτηση και η έκταση αυτής της περιοχής, που είναι γνωστή με το όνομα Τσακωνιά, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 166-167.

²⁰¹ Ο αριθμός και τα ποσοστά όσων προέρχονται από τις επαρχίες Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου και Πραστού παρατίθενται στους Πίνακες 2 και 3, όπου και διακρίνεται η μικρή «εκπροσώπηση» τους στο Ναύπλιο. Στην περίπτωση των επαρχιών αυτών συναντάμε το πρόβλημα, που έχουμε ξανά επισημάνει, αυτό των γενικόλογων αναφορών, καθώς στα κατάστιχα καταγράφονται τα επίθετα «*Πρασιώτες*», «*Αγιοπετριώτες*», και «*Λεονταριώτες*», χαρακτηρισμοί δηλαδή που δεν παραπέμπουν σε ακριβή τόπο καταγωγής· σχετικά με τα όριά των επαρχιών αυτών, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 108-111.

επαρχιών ορίζει μία κίνηση από τα νότια-νοτιοδυτικά προς το Ναύπλιο.²⁰² όσον αφορά το χαρακτήρα των εδαφών παρατηρούμε, στο βαθμό που τα λιγοστά στοιχεία το επιτρέπουν, ότι η εικόνα που προκύπτει δεν παρεκκλίνει απ' αυτή που μέχρι τώρα έχει διαφανεί, καθώς οι καταγόμενοι από τις επαρχίες Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου και Πραστού προέρχονται κατά κύριο λόγο από ορεινά και ημιορεινά εδάφη, ενώ δε σημειώνονται καθόλου πεδινοί τόποι καταγωγής.²⁰³ Οι τόποι καταγωγής των κατοίκων που προέρχονται από το σημερινό νομό Αρκαδίας να μεν είναι σχετικά πολλοί και ποικίλοι αλλά αν σκεφτούμε ότι πρόκειται για γειτονικές, περιμετρικά κείμενες επαρχίες -πόλεις και περιοχές τους- του Ναυπλίου το ποσοστό εκπροσώπησής τους δεν θα το χαρακτηρίζαμε αξιόλογο. Η κίνηση, άρα και η παρουσία, μέσα στο Ναύπλιο των δυτικών επαρχιών είναι εντονότερη σε σχέση με την αντίστοιχη των νότιων-νοτιοδυτικών· αλλά και στην περίπτωση των δυτικών επαρχιών, εξαιρουμένης της παρουσίας των καταγόμενων κυρίως από την Τριπολιτσά και κατά δεύτερο λόγο από την Καρύταινα, τα ποσοστά των υπόλοιπων τόπων καταγωγής των ομώνυμων επαρχιών είναι αμελητέα. Ανάλογα και η παρουσία των επαρχιών Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου και Πραστού δεν είναι άξια λόγου από ποσοτικής άποψης απλώς αξίζει να επισημανθεί μόνο από άποψη «κίνησης» και συμμετοχής έστω και με ελάχιστους αριθμητικά κατοίκους στο σχηματισμό του πληθυσμού του Ναυπλίου στα 1825. Καταλήγουμε επομένως στη διαπίστωση, ότι μεμονωμένες πόλεις και περιοχές είναι αυτές που «ευθύνονται» για τα υψηλά ποσοστά τόσο σε επίπεδο επαρχίας όσο και αθροιστικά σε επίπεδο νομού.²⁰⁴ Αναφορικά με το χαρακτήρα των εδαφών των πλειοψηφούντων τόπων καταγωγής είναι λίγο παρακινδυνευμένο να μιλήσουμε, κι αυτό λόγω των δυσαναλογιών που παρατηρούνται μεταξύ υψομέτρου και χαρακτηρισμού εδάφους.²⁰⁵ μπορούμε όμως να παραθέσουμε την εικόνα που προκύπτει σε επίπεδο επαρχιών και να σημειώσουμε ότι με βάση τους τόπους καταγωγής η πλειοψηφία των καταγόμενων από τις επαρχίες Τριπολιτσάς και Καρύταινας προέρχονται από ημιορεινά και ορεινά εδάφη· κι εάν σ' αυτούς συνυπολογίσουμε και όσους κατάγονται από τις επαρχίες Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου και Πραστού καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι η πλειοψηφία των κατοίκων από το σημερινό νομό Αρκαδίας κατάγεται

²⁰² Συγκεκριμένα, οι κάτοικοι προέρχονται από τη δυτική-νοτιοδυτική σε σχέση με το Ναύπλιο και γειτονική με την επαρχία Καρύταινας επαρχία Λεονταρίου, ενώ από τα νότια κινούνται οι κάτοικοι των γειτονικών με το Ναύπλιο επαρχιών Αγίου Πέτρου και Πραστού.

²⁰³ Ο χαρακτήρας των εδαφών σε επίπεδο επαρχίας προκύπτει μόνο από τα συνολικά στοιχεία της ΕΣΥΕ, σύμφωνα με τα οποία στις επαρχίες Λεονταρίου και Αγίου Πέτρου πλειοψηφούν με διαφορά τα ορεινά εδάφη, βλ. Πίνακα 3 υποσημειώσεις 5, 7 και 9.

²⁰⁴ Εάν εξετάσουμε μεμονωμένα τις πόλεις και τις περιοχές και των πέντε επαρχιών, εκτός της Τριπολιτσά και της Καρύταινας, θα παρατηρήσουμε ότι τα ποσοστά τους είναι μηδαμινά· τα ποσοστά της Δημητσάνας και της περιοχής της Τσακωνιάς έχουν επισημανθεί για το λόγο ότι το πρώτο πλησιάζει το 2% και το δεύτερο το 1%, κάτι που δεν έχει παρατηρηθεί στις υπόλοιπες περιοχές.

²⁰⁵ Για τη δυσαναλογία μεταξύ υψομέτρου και χαρακτηρισμού εδάφους στις πλειοψηφούσες πατρίδες, Τριπολιτσά και Καρύταινα, βλ. Πίνακα 3.

κυρίως από ορεινά εδάφη, με διαφορά ακολουθούν τα ημιορεινά ενώ σημειώνονται ελάχιστοι πεδινοί τόποι καταγωγής.²⁰⁶

Ο δεύτερος νομός, που συγκεντρώνει ένα «αξιοσέβαστο» ποσοστό κατοίκων με αρκετή όμως διαφορά από τον πλειοψηφούντα νομό Αρκαδίας, είναι ο σημερινός νομός Αργολίδας και Κορινθίας, απ' όπου προέρχεται το 14,09% του απογραφόμενου πληθυσμού. Και οι τέσσερις επαρχίες του νομού, Ναυπλίου, Άργους, Κορίνθου και Κάτω Ναχαγέ σύμφωνα με τα κατάστιχα της απογραφής εκπροσωπούνται στο Ναύπλιο, η επαρχία όμως που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο αριθμό κατοίκων είναι η επαρχία Άργους, επαρχία γειτονική με το Ναύπλιο, με ποσοστό 10,73%.²⁰⁷ Το ποσοστό της σχηματίζεται αποκλειστικά από τους προερχόμενους από την ομώνυμη πόλη, καθώς δε δηλώνονται άλλες περιοχές της επαρχίας αυτής ως τόποι καταγωγής.²⁰⁸ η διαπίστωση αυτή διατυπώνεται βέβαια, με κάποια επιφύλαξη, καθώς η δήλωση *Αργείτης* –πρόκειται για το μοναδικό χαρακτηρισμό που παραπέμπει σε τόπο καταγωγής της συγκεκριμένης επαρχίας- ενδεχομένως δεν παραπέμπει στον προερχόμενο από την πόλη του Άργους αλλά και σε κάποιον καταγόμενο από την ευρύτερη περιοχή της επαρχίας.²⁰⁹ Στην περίπτωση λοιπόν που με τον όρο *Αργείτης* εννοείται ο καταγόμενος από την πόλη του Άργους, τότε το 10,73% των κατοίκων προέρχεται από πεδινό τόπο καταγωγής.²¹⁰ Αντίθετα, το ποσοστό των εντοπίων είναι ελάχιστο· το συνολικό ποσοστό της επαρχίας, το οποίο φθάνει μόλις το 2,83% -η διαφορά μεταξύ του ποσοστού της επαρχίας Ναυπλίου και του αντίστοιχου της επαρχίας Άργους είναι σημαντική – σχηματίζεται σχεδόν στο σύνολό του από την ίδια την πόλη του Ναυπλίου, η οποία σύμφωνα με την απογραφή δηλώνεται ως πατρίδα του 2,72% του πληθυσμού,²¹¹ ενώ το υπόλοιπο, αμελητέο,

²⁰⁶ Μεμονωμένα μπορούμε να μιλήσουμε για τον έντονα ορεινό χαρακτήρα της επαρχίας Καρύταινας, τον ημιορεινό της επαρχίας Τριπολιτσάς· για τις υπόλοιπες τρεις επαρχίες στο βαθμό που τα λιγοστά στοιχεία το επιτρέπουν, αφού λόγω μικρού δείγματος είναι αυθαίρετη οποιαδήποτε κρίση, απλά διαπιστώνουμε ότι η πλειοψηφία των καταγόμενων απ' αυτές προέρχονται από ορεινές «πατρίδες», βλ. Πίνακα 3.

²⁰⁷ Σχετικά με τις επαρχίες που βρίσκονταν στα όρια του σημερινού νομού Αργολίδας & Κορινθίας, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 100-102. Σε επίπεδο ποσοστού μετά την επαρχία Άργους ακολουθεί η επαρχία Ναυπλίου με ποσοστό 2,83% και τα αμελητέα ποσοστά των επαρχιών Κορίνθου και Κάτω Ναχαγέ, τόποι καταγωγής του 0,5% και 0,03% αντίστοιχα, βλ. Πίνακα 3.

²⁰⁸ Σχετικά με τα όρια της επαρχίας Άργους, που γειτνιάζε με την επαρχία Ναυπλίου και καταλάμβανε την Αργολική πεδιάδα, όπως και για τα χωριά που περικλείονταν στα όριά της, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 101.

²⁰⁹ Στα κατάστιχα της απογραφής στη στήλη *πατρίδα* δεν αναγράφεται κάποιο άλλο επίθετο χαρακτηριστικό τόπου καταγωγής της επαρχίας Άργους. Το ενδεχόμενο να μην εννοείται η πόλη του Άργους αλλά κάποιο άλλο μέρος της ευρύτερης περιοχής της επαρχίας συγκαταλέγεται στα προβλήματα που επισημάναμε κατά τη μεταγραφή και επεξεργασία της απογραφής.

²¹⁰ Πάντως, σε επίπεδο επαρχίας, σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, στην επαρχία Άργους πλειοψηφούν τα ορεινά εδάφη έναντι των άλλων δύο κατηγοριών εδαφών, βλ. Πίνακα 3.

²¹¹ Αναλυτικά μόνο διακόσιοι ογδόντα-έννας (281) κάτοικοι –πρόκειται για εξήντα δύο (62) αρχηγούς οικογενειών/οικιακών ομάδων με διακόσια δέκα-εννέα (219) συνοδευτικά μέλη- καταγράφονται ως ντόπιοι· αναλυτικά το άθροισμα των ντόπιων κατοίκων και το αντίστοιχο ποσοστό περιέχονται στους Πίνακες 2 και 3.

ποσοστό της επαρχίας σχηματίζεται από κατοίκους των περιοχών που βρίσκονται γύρω από την πόλη.²¹² Το μικρό ποσοστό εντοπίων ίσως εξηγείται, εάν ανατρέξουμε στην ίδια την ιστορία της πόλης, στο χαρακτήρα του πληθυσμού της, όπως και στις πληθυσμιακές μεταβολές που υπέστη με αφορμή την τουρκική κατάληψη του 1715· στα 1715 το Ναύπλιο χάνει τον ελληνικό πληθυσμό του, προσφυγικό κατά το μεγαλύτερο μέρος του, λόγω τόσο του ίδιου του γεγονότος της κατάληψης όσο και της μεταφοράς της πρωτεύουσας στην Τριπολιτσά και κατοικείται σχεδόν αποκλειστικά από Τούρκους· κι ενώ στα 1822 μεταβάλλεται ξανά, αυτή τη φορά αντίστροφα, η πληθυσμιακή σύνθεση της πόλης με την αποχώρηση των Τούρκων και τον εποικισμό της από Έλληνες, και προσελκύει ελληνικό πληθυσμό, μεταξύ αυτών που εισήλθαν στην πόλη, τουλάχιστον όπως προκύπτει από την απογραφή, δε συγκαταλέγονται ντόπιοι Ναυπιώτες.

Εάν θέλαμε να τοποθετήσουμε στο χάρτη την «πορεία» των κατοίκων, θα άξιζε να σημειώσουμε την αρκετά σημαντική κίνηση από τη γειτονική επαρχία του Άργους προς το Ναύπλιο και την ελάχιστη παρουσία μέσα στην πόλη κατοίκων από την ευρύτερη περιοχή της ίδιας της επαρχίας Ναυπλίου.

Ο αριθμός των κατοίκων που δηλώνουν ως τόπο καταγωγής τις άλλες δύο επαρχίες του σημερινού νομού Αργολίδας και Κορινθίας είναι πολύ μικρός. Το ποσοστό των καταγόμενων από επαρχία Κορίνθου σχηματίζεται σχεδόν καθ' ολοκληρία από την ομώνυμη πόλη –επί του συνόλου του 0,5% το 0,41% των κατοίκων δηλώνουν πατρίδα την Κόρινθο·²¹³ ακόμα λιγότεροι αριθμητικά είναι οι προερχόμενοι από τη επαρχία Κάτω Ναχαγέ, της οποίας το ποσοστό εκπροσωπείται αποκλειστικά από τους Κρανιδιώτες.²¹⁴ Τα στοιχεία αυτά τοποθετημένα σ' ένα χάρτη δείχνουν μια κίνηση από τις γειτονικές επαρχίες προς την πόλη του Ναυπλίου, η οποία όμως είναι περιορισμένη. Η παρουσία κατοίκων τόσο από τη βόρεια σε σχέση με το Ναύπλιο επαρχία Κορίνθου όσο και από την επαρχία Κάτω Ναχαγέ, προέκταση της ίδιας της επαρχίας Ναυπλίου, μέσα στην πρωτεύουσα είναι ασήμαντη. Όσον αφορά το χαρακτήρα των εδαφών το μόνο που μπορούμε να διαπιστώσουμε είναι η εικόνα «πεδινότητας» που είχε προκύψει από τους πλειοψηφούντες τόπους καταγωγής, Άργος και

²¹² Και οι κάτοικοι των περιχώρων συμμετέχουν ελάχιστα στην κίνηση προς την πόλη· εκτός από την ίδια πόλη του Ναυπλίου καταγράφονται κι άλλοι τρεις τόποι καταγωγής, η Λουκαΐτη, η Λάλουκα και το Πλατανίτι, το ποσοστό των οποίων φθάνει μόλις το 0,01%, 0,09% και 0,01% αντίστοιχα, βλ. Πίνακα 2 και 3.

²¹³ Ελάχιστοι είναι όσοι δηλώνουν ως τόπο καταγωγής κάποια άλλα περιοχή της επαρχίας· ειδικότερα, εκτός από σαράντα δύο (42) συνολικά Κορίνθιους κατοίκους, ποσοστό 0,41%, απογράφονται τέσσερις (4) Αγιοοριότες, ποσοστό 0,04%, τρεις (3) Γυμνοίτες, ποσοστό 0,03% και δύο (2) Δερβενοχωριότες, ποσοστό 0,02% αντίστοιχα, βλ. Πίνακα 2 και 3. Σχετικά με τα όρια της επαρχίας Κορίνθου, περιελάμβανε και τα εκτός της Πελοποννήσου Δερβενοχώρα, δηλαδή τη Μεγαρίδα, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 102.

²¹⁴ Η επαρχία Κάτω Ναχαγέ, που αντιστοιχούσε ουσιαστικά στη διοικητική υποδιαίρεση του Θερμισμού, σχηματίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από ένα μικρό τμήμα της επαρχίας Ναυπλίου που αποσπάστηκε απ' αυτήν· εκτεινόταν στη βάση της χερσονήσου της Ερμιόνης και περιλάμβανε τα χωριά Κρανίδι, Δαμαλά, Διδύμους και Φούρνους, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 101 και Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 166.

Ναύπλιο²¹⁵ αλλάζει με την έννοια ότι «πληθαίνουν» τα ορεινά εδάφη· καταγράφονται περισσότεροι ορεινοί τόποι καταγωγής χωρίς όμως να αυξάνει ανάλογα και ποσοστό των κατοίκων που κατάγεται απ' αυτούς.²¹⁶

Εάν θέλαμε να συνοψίσουμε τις παρατηρήσεις μας αρχικά θα διαπιστώναμε ότι δεν υπάρχει ποικιλία τόπων καταγωγής, όπως αντίστοιχα είχε επισημανθεί στην περίπτωση του νομού Αρκαδίας.²¹⁷ Στην περίπτωση των επαρχιών του σημερινού νομού Αργολίδας & Κορινθίας δεν έχει νόημα να μιλήσουμε για κάτι άλλο πέρα από το θέμα της γειτνίασης· η κίνηση των γειτονικών επαρχιών προς το Ναύπλιο είναι περιορισμένη, με μοναδική εξαίρεση το αξιόλογο ποσοστό της πόλης και της επαρχίας Άργους.²¹⁸ Η απουσία πολλών και ποικίλων τόπων καταγωγής δε βοηθάει στο να σχηματίσουμε μια εικόνα σχετικά με το χαρακτήρα των εδαφών· οι τόποι καταγωγής είναι αριθμητικά λίγοι και είναι σύνηθες φαινόμενο το όνομα του τόπου καταγωγής να ταυτίζεται με το όνομα της αντίστοιχης επαρχίας. Πάντως, στηριζόμενοι στα λιγοστά στοιχεία διαπιστώνουμε ότι αλλάζει η εικόνα που είχε διαφανεί από τις επαρχίες του νομού Αρκαδίας, με την έννοια ότι «υποχωρεί» η «ορεινότητα», καθώς στην περίπτωση των επαρχιών του νομού Αργολίδας & Κορινθίας – πρόκειται για γενική διαπίστωση που είναι περισσότερο εμφανής στις επαρχίες Άργους και Ναυπλίου και λιγότερο στις επαρχίες Κορίνθου και Κάτω Ναχαγέ- παρατηρούνται πιο εμφανή στοιχεία πεδινότητας· μπορεί να μην είναι τόσο εμφανής η διαφορά στην αναλογία πεδινών και ορεινών εδαφών αλλά σε επίπεδο ποσοστών προκύπτει μια πιο «πεδινή» φυσιογνωμία.²¹⁹

Εκτός από τους νομούς Αρκαδίας και Αργολίδας & Κορινθίας, τόποι καταγωγής της πλειοψηφίας των Πελοποννησίων κατοίκων που απογράφονται στο Ναύπλιο, πόλεις και περιοχές και των υπόλοιπων τεσσάρων νομών του γεωγραφικού διαμερίσματος της Πελοποννήσου δηλώνονται στα κατάστιχα της απογραφής ως τόποι καταγωγής των

---

²¹⁵ Πεδινές χαρακτηρίζονται οι πόλεις Άργος και Ναύπλιο, αντίστοιχα από τα πεδινά περίχωρα Λάλουκα και Πλατανίτι προέρχονται οι κάτοικοι που βρίσκονται και απογράφονται στο Ναύπλιο, εξαιρουμένων μόνο όσων κατάγονται από τη Λουκαίτη που χαρακτηρίζεται ορεινή· βέβαια, η εικόνα αυτή διαφέρει από τα συνολικά στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας σύμφωνα με τα οποία και στις δύο επαρχίες πλειοψηφούν με ελάχιστη διαφορά τα ορεινά εδάφη, βλ. Πίνακα 3 Παραρτήματος.

²¹⁶ Ο χαρακτηρισμός των εδαφών και τα αντίστοιχα ποσοστά παρατίθενται στον Πίνακα 3 του Παραρτήματος.

²¹⁷ Ναι μεν διαγράφεται μια κίνηση από όλες τις επαρχίες του νομού αλλά αυτό που παρατηρούμε είναι ότι ελάχιστες επιμέρους πόλεις και περιοχές αυτών των επαρχιών συμμετέχουν στην κίνηση.

²¹⁸ Επαναλαμβάνουμε τόσο το χαμηλό ποσοστό παρουσίας των περιχώρων της επαρχίας Ναυπλίου όσο και των επαρχιών Κάτω Ναχαγέ και Κορίνθου, οι οποίες δε φαίνεται να αποτελούν τόπο καταγωγής για μεγάλο αριθμό κατοίκων του Ναυπλίου.

²¹⁹ Επιπλέον σημειώνουμε ότι ενώ σύμφωνα με τα συνολικά στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας σε όλες τις επαρχίες του νομού πλειοψηφούν σε αναλογία τα ορεινά εδάφη, με εξαίρεση την επαρχία Κάτω Ναχαγέ, η πλειοψηφία των καταγόμενων σε επίπεδο ποσοστού από το νομό Αργολίδας & Κορινθίας προέρχεται από πεδινούς τόπους καταγωγής, βλ. Πίνακα 3.

κατοίκων. Η παρουσία τους βέβαια, είναι συγκριτικά ελάχιστη, ωστόσο πολύ συνοπτικά μπορούμε να δούμε ποια εικόνα προκύπτει από τα χαρακτηριστικά τους.²²⁰ Το συνολικό ποσοστό αυτών που δηλώνουν ως τόπο καταγωγής το σημερινό νομό Λακωνίας σχηματίζεται εξ ολοκλήρου από τους καταγόμενους από την επαρχία Μυστρά²²¹. σχεδόν το συνολικό ποσοστό των καταγόμενων από τη συγκεκριμένη επαρχία απογράφονται ως Μιστριώτες ενώ ο αριθμός των καταγόμενων από τις υπόλοιπες περιοχές της είναι ελάχιστος.²²² Η παρουσία κατοίκων από το νομό Λακωνίας σκιαγραφεί μια κατεύθυνση από το νότο προς την πόλη του Ναυπλίου. Εάν συγκρίνουμε την κίνηση από την επαρχία Μυστρά με τα υψηλά ποσοστά των γειτονικών επαρχιών Τριπολιτσάς και Άργους, ακόμα και αυτό της Καρύταινας, θα τη χαρακτηρίζαμε μικρή· με το σκεπτικό όμως ότι είναι πιο απομακρυσμένη από τις υπόλοιπες γειτονικές επαρχίες θα τη χαρακτηρίζαμε υπολογίσιμη.²²³ Σχετικά με το χαρακτήρα των εδαφών των περιοχών της επαρχίας παρατηρούμαι ότι είναι αποκλειστικά ορεινός και ημιορεινός, καθώς καμία από τις περιοχές-τόπους καταγωγής δε χαρακτηρίζεται πεδινή.²²⁴

Το 2,8% του απογραφόμενου πληθυσμού δηλώνει ως τόπο καταγωγής κάποια από τις επαρχίες του σημερινού νομού Μεσσηνίας²²⁵. το ποσοστό παρουσίας της κάθε επαρχίας μεμονωμένα στην πόλη του Ναυπλίου δεν ξεπερνά το 1%, με εξαίρεση αυτό της επαρχίας Αρκαδίας, γεγονός που υποδηλώνει ότι η κίνηση από τα δυτικά και νοτιοδυτικά προς το

---

²²⁰ Συγκεκριμένα από το σημερινό νομό Λακωνίας κατάγεται το 3,68% του απογραφόμενου πληθυσμού, από το νομό Μεσσηνίας το 2,8% ενώ οι νομοί Αχαΐας και Ηλείας δηλώνονται ως τόποι καταγωγής από το 1,29% και 0,11% αντίστοιχα, βλ. Πίνακα 3.

²²¹ Σχετικά με τα όρια της επαρχίας Μυστρά, που καταλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος του σημερινού νομού Λακωνίας και τμήματα του νομού Αρκαδίας, τις περιοχές που περιλαμβάνονταν εντός των ορίων της, όπως και τις επαρχίες με τις οποίες συνόρευε, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 111-112. Σχετικά με τα εδάφη του σημερινού νομού Λακωνίας που καταλάμβαναν οι επαρχίες, Μυστρά, Μονεμβασίας, όπως και η περιφέρεια της Μάνης η οποία από το 1776 από το πασαλίκι του Μοριά και υπαγόταν στη δικαιοδοσία του *Karudan Paşa*, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 111-113.

²²² Επί του συνολικού ποσοστού 3,68% το 3,52% απογράφεται ως *Μιστριώτες*. μπορεί το ποσοστό των *Μαρανιτών*, *Κοσμιτών*, *Καστανιτσιωτών* και *Βορδωνιατών* να είναι ελάχιστο, όμως η παρουσία και μόνο τεσσάρων διαφορετικών περιοχών της συγκεκριμένης επαρχίας μας οδηγεί στο να διαπιστώσουμε σχετική ποικιλία πατριδών, βλ. Πίνακα 3.

²²³ Η διαφορά στα ποσοστά είναι σαφέστατη αλλά εάν αναλογιστούμε ότι βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από το Ναύπλιο, το ποσοστό συμμετοχής είναι υπολογίσιμο. Ο Μυστράς ως τόπος καταγωγής σε επίπεδο ποσοστού ακολουθεί αμέσως μετά τα αντίστοιχα της Τριπολιτσάς και τους Άργους, ενώ σε επίπεδο επαρχίας προηγείται η Καρύταινα και ακολουθεί ο Μυστράς, βλ. Πίνακα 3.

²²⁴ Η εικόνα, που προκύπτει από τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος σε επίπεδο επαρχίας, στην επαρχία Μυστρά 241 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 265 τ.χ. ημιορεινά και 460 τ.χ. ορεινά, αποτυπώνεται και στους τόπους καταγωγής, που δηλώνονται στον Πίνακα 3.

²²⁵ Από το σύνολο των εννέα επαρχιών που περιλαμβάνονται στα όριά του, Φαναρίου, Αρκαδίας, Ναβαρίνου, Μεθόνης, Κορώνης, Ανδρούσας, Νησίου, Καλαμάτας και Ιμλακίων στα κατάστιχα της απογραφής δεν απογράφονται κάτοικοι μόνο από την επαρχία Ανδρούσας· σχετικά με τις μετρίου και μικρού μεγέθους επαρχίες που αποτελούσαν το σημερινό νομό Μεσσηνίας και τα ακριβή τους όρια, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 106-108.

Ναύπλιο είναι περιορισμένη.²²⁶ Οι προσδιορισμοί των τόπων καταγωγής είναι δηλωτικοί των ίδιων των επαρχιών, επομένως η επιφύλαξή μας για την ακρίβεια των γεωγραφικών όρων ενδεχομένως να ισχύει και σ' αυτήν την περίπτωση²²⁷. τέτοιου είδους χαρακτηρισμοί, όπως και η απουσία πολλών και διαφορετικών τόπων καταγωγής, μας οδηγούν στη διατύπωση του χαρακτήρα της συγκεκριμένης πόλης ή περιοχής, που δηλώνεται στα κατάστιχα της απογραφής.²²⁸ Ωστόσο, αν και παρακινδυνευμένο, μπορούμε να πούμε ότι, στο βαθμό που τα στοιχεία το επιτρέπουν, με βάση τον Πίνακα 3 πλειοψηφούν τα πεδινά εδάφη έναντι των άλλων δύο κατηγοριών και η εικόνα που προκύπτει δεν απέχει και πολύ από τα συνολικά στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας σε επίπεδο επαρχίας.²²⁹

Προς το σημερινό νομό Αχαΐας, του οποίου το ποσοστό εκπροσώπησης στο Ναύπλιο φθάνει μόλις το 1,29%, αντιστοιχούσαν οι επαρχίες Καλαβρύτων, Βοστίτσας και Πατρών.²³⁰ Στο Ναύπλιο βρίσκονται και απογράφονται κάτοικοι καταγόμενοι και από τις τρεις επαρχίες, των οποίων το ποσοστό συμμετοχής μεμονωμένα δεν πλησιάζει ούτε το 1%²³¹. την κίνηση, επομένως από τα βόρεια-βορειοδυτικά προς το Ναύπλιο θα τη χαρακτηρίζαμε αμελητέα. Όπως ανάλογα παρατηρήσαμε και σε άλλες περιπτώσεις, έτσι και στο νομό Αχαΐας δεν καταγράφονται πολλοί και διαφορετικοί τόποι καταγωγής, καθώς τα γενικόλογα επίθετα *Καλαβρυτινοί*, *Βοστιτσάνοι* και *Πατρινοί* είναι χαρακτηρισμοί προσδιοριστικοί της ίδιας της

---

²²⁶ Μόνο η επαρχία Αρκαδιάς είναι τόπος καταγωγής του 1,01%· αναλυτικά ο αριθμός των κατοίκων και τα αντίστοιχα ποσοστά όλων των επαρχιών του νομού αναγράφονται στους Πίνακες 2 και 3. Το χαμηλό ποσοστό των καταγόμενων από τις επαρχίες αυτές μπορεί και να οφείλεται στο γεγονός, ότι πρόκειται για μέτριες και μικρές σε έκταση και πληθυσμό επαρχίες. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι στην περιοχή των νότιων επαρχιών πραγματοποιήθηκε η απόβαση του Ιμπραήμ· μήπως για αυτόν τον λόγο η κίνηση των επαρχιών αυτών, τουλάχιστον της Μεθώνης και Κορώνης, προς το Ναύπλιο θα έπρεπε να ήταν μεγαλύτερη;

²²⁷ Από τις καταγραφές δεν μπορούμε να ισχυριστούμε την παρουσία πολλών και ποικίλων τόπων καταγωγής μέσα στην πόλη του Ναυπλίου, αφού τα επίθετα παραπέμπουν στην ίδια την επαρχία –ή σε κάποιες περιπτώσεις στην αντίστοιχη πόλη· μόνο στην περίπτωση της επαρχίας Αρκαδιάς δηλώνονται τρεις διαφορετικοί τόποι προέλευσης, βλ. Πίνακα 3.

²²⁸ Έτσι, εάν ο όρος *Καλαματιανοί* παραπέμπει στους καταγόμενους από την πόλη της Καλαμάτας, τότε οι κάτοικοι προέρχονται από ημιορεινή πατρίδα, ανάλογα και οι *Ανδριτσάνοι* από ορεινή πατρίδα· οι κάτοικοι που δηλώνουν ως τόπο καταγωγής τις πόλεις Νεόκαστρο, Μεθώνη και Κορώνη κατάγονται από πεδινές πατρίδες· για τις επαρχίες Νησίου και Ιμλακίων δεν έχουμε βρει στοιχεία, βλ. Πίνακα 3.

²²⁹ Στην επαρχία Αρκαδιάς πλειοψηφούν τα ορεινά εδάφη με μικρή διαφορά από τις υπόλοιπες δύο κατηγορίες σε επίπεδο επαρχίας, το ίδιο και στην επαρχία Φαναρίου, ενώ στην επαρχία Ναβαρίνου η μεγαλύτερη έκταση της επαρχίας χαρακτηρίζεται ημιορεινή· στις υπόλοιπες επαρχίες, Καλαμάτας, Μεθώνης και Κορώνης είναι έντονο το στοιχείο της «πεδινότητας». Αναλυτικά οι χαρακτηρισμοί των εδαφών των συγκεκριμένων πόλεων και περιοχών, όπως και τα συνολικά στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας περιέχονται στον Πίνακα 3.

²³⁰ Σχετικά με τις περιοχές που περικλείονταν εντός των ορίων των επαρχιών, όπως και τις επαρχίες με τις οποίες συνόρευαν, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 102-105.

²³¹ Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 3 μόνο το 0,34% του απόγραφόμενου πληθυσμού δηλώνει ως τόπο καταγωγής την επαρχία Πατρών και τις επαρχίες Καλαβρύτων και Βοστίτσας το 0,48% και 0,47% αντίστοιχα.

επαρχίας ή της αντίστοιχης πόλης.²³² Η κίνηση από τα βόρεια δε μεταβάλλεται ακόμα κι αν συνυπολογίσουμε τα ποσοστά των επαρχιών του σημερινού νομού Ηλείας: οι επαρχίες Γαστούνης και Πύργου εκπροσωπούνται ελάχιστα στο Ναύπλιο, καθώς αθροιστικά τα ποσοστά τους φθάνουν στο 0,11%.²³³ Και η κίνηση από αυτές τις αρκετά απομακρυσμένες από το Ναύπλιο επαρχίες είναι αμελητέα και οι τόποι καταγωγής, που δηλώνονται, είναι ελάχιστοι, αφού οι προσδιορισμοί των τόπων καταγωγής συμπίπτουν με το όνομα των ίδιων των επαρχιών ή των αντίστοιχων πόλεων.²³⁴

Εάν θέλαμε να συνοψίσουμε τις παρατηρήσεις μας θα σημειώναμε ότι η παρουσία όλων αυτών των «τόπων καταγωγής» συνθέτει ένα σύνολο, αυτό της εκπροσώπησης μέσα στο Ναύπλιο ολόκληρου του γεωγραφικού διαμερίσματος της Πελοποννήσου· καταγράφεται μια σχετική ποικιλία πατριδών οι οποίες όμως, πέρα κάποιων εξαιρέσεων, τροφοδοτούν με λίγους αριθμητικά κατοίκους την πόλη· σχηματικά θα λέγαμε ότι το Ναύπλιο είναι τόπος συγκέντρωσης «ελάχιστων ποσοστών», αφού σύνθητες φαινόμενο είναι λίγοι αριθμητικά κάτοικοι να κατάγονται από διάφορους τόπους καταγωγής. Από συγκεκριμένες επαρχίες, πόλεις και περιοχές τους, εντοπίζεται η μεγαλύτερη κινητικότητα προς το Ναύπλιο· η «έντονη» παρουσία της Τριπολιτσάς και του Άργους μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι η πίεση της εμπόλεμης κατάστασης και της παρουσίας του Ιμπραήμ είναι και ο ισχυρότερος λόγος εισόδου στην πόλη.²³⁵ Το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες επαρχίες είναι και οι πολυπληθέστερες, τα ποσοστά τους σχηματίζονται σχεδόν καθ' ολοκληρία από τις ομώνυμες πόλεις, ενισχύει τη σκέψη ότι η παρουσία του διπλάσιου πληθυσμού τη δεδομένη χρονική στιγμή στο Ναύπλιο μπορεί να οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στην παρουσία του Ιμπραήμ. Μετά την κάθοδο του Ιμπραήμ στην Αργολική πεδιάδα και τη χρήση της Τριπολιτσάς ως καταλύματος και την καταστροφή της προφανώς οι κάτοικοι των δύο αυτών πόλεων σύσσωμοι κατευθύνθηκαν προς το Ναύπλιο. Οι επαρχίες Τριπολιτσάς και Άργους έχουν το

²³² Μόνο στην επαρχία Καλαβρύτων εκτός από τους κατοίκους που καταγράφονται ως *Καλαβρυτινοί*, υπάρχουν και κάποιοι που δηλώνουν ότι κατάγονται από το χωριό Περιθώρι (ή Περθώρι)· αν λοιπόν με τον όρο *Πατρινοί* και *Βοσνιτάσιοι* χαρακτηρίζονται οι καταγόμενοι από τις συγκεκριμένες πόλεις, Πάτρα και Βοστίτσα, τότε οι κάτοικοι προέρχονται από πεδινούς τόπους καταγωγής· στην περίπτωση της επαρχίας Καλαβρύτων προκύπτει –όσο βέβαια αυτό μπορούμε να το ισχυριστούμε από δύο και μόνο τόπους καταγωγής- μια εικόνα «ορεινότητας», βλ. Πίνακα 3 Παραρτήματος.

²³³ Σχετικά με τα όρια της επαρχίας Γαστούνης, η οποία ήταν μια από τις μεγαλύτερες σε έκταση και πληθυσμό επαρχίες της Πελοποννήσου, όπως και για την επαρχία Πύργου που σχηματίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από ένα μικρό κομμάτι που αποσπάστηκε από την επαρχία Γαστούνης, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 105-106.

²³⁴ Για μια ακόμα φορά το σύνολο των καταγόμενων από την επαρχία Πύργου χαρακτηρίζονται ως *Πυργιώτες* και αντίστοιχα οι προερχόμενοι από την επαρχία Γαστούνης ως *Γαστουναίοι* με εξαίρεση έναν (1) *Διβριώτη*· επομένως, παραθέσαμε το χαρακτηρισμό της πόλης του Πύργου και της Γαστούνης, πόλεις και οι δύο πεδινές. Για το χαρακτηρισμό του εδάφους των συγκεκριμένων πόλεων αλλά και των εδαφών τους σε επίπεδο επαρχίας, βλ. Πίνακα 3.

²³⁵ Το επιχείρημα αυτό ενισχύεται, εάν συνυπολογίσουμε και τη σχετικά αξιόλογη παρουσία κατοίκων από τη γειτονική επαρχία της Τριπολιτσάς Καρύταινα, καθώς και από την νότια επαρχία του Μυστρά, όπου έγινε και η απόβαση του Ιμπραήμ στις αρχές του 1825.

πρόσθετο χαρακτηριστικό ότι είναι γειτονικές με την πρωτεύουσα, συνορεύουν ή βρίσκονται πολύ κοντά σ' αυτήν· επομένως, το επιχείρημα της γειννίας και της ευκολίας της πρόσβασης στην οχυρωμένη πόλη φαίνεται να είναι αρκετά ισχυρό. Εάν εξαιρέσουμε όμως την Τριπολιτσά και το Άργος και εξετάσουμε τους υπόλοιπους τόπους καταγωγής των αυτών επαρχιών, όπως και τις υπόλοιπες επαρχίες των αντίστοιχων νομών αλλά και τις γειτονικές επαρχίες, θα διαπιστώσουμε ότι τροφοδοτούν με λιγότερο συγκριτικά πληθυσμό το Ναύπλιο· τόσο το επιχείρημα της εμπόλεμης κατάστασης όσο και το κριτήριο της γειννίας και της εύκολης πρόσβασης δεν φαίνεται να έχει την ίδια ισχύ σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς παρατηρούνται αρκετές εξαιρέσεις, δηλαδή γειτονικές επαρχίες να μη μετακινούνται με τον ίδιο ρυθμό προς το Ναύπλιο.²³⁶ Εάν επιχειρούσαμε να εξηγήσουμε το λόγο αυτής της «απουσίας», θα λέγαμε, ότι δεν υπάρχουν εμφανείς λόγοι μη μετακίνησης προς το Ναύπλιο - άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μας διαφεύγει ο ακριβής χρόνος εισόδου στην πόλη, πέρα του προσφυγικού ρεύματος από το Άργος και την Τριπολιτσά την άνοιξη του 1825 ο οποίος θα μπορούσε να εξηγήσει τους λόγους μετακίνησης- αφού και για όμορες ή γειτονικές με το Ναύπλιο επαρχίες πρόκειται και βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή που δέχεται την πίεση της εμπόλεμης κατάστασης και της παρουσίας του Ιμπραήμ.

Πέρα απ' αυτό, σχετικά με τους λόγους μικρής ή και ελάχιστης παρουσίας κάποιων επαρχιών στο Ναύπλιο θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι κάποιες επαρχίες δεν «εισέρχονται» στην οχυρωμένη πόλη, γιατί ενδεχομένως δεν απειλήθηκαν ή δεν επηρεάστηκαν τόσο από την πίεση της εμπόλεμης κατάστασης όσο οι αντίστοιχες της Τριπολιτσάς και του Άργους. Σ' αυτό θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και το γεγονός ότι η μη μετακίνηση κατοίκων ενδεχομένως σχετίζεται και με το βαθμό οργάνωσης και λειτουργίας μιας πόλης· οργανωμένες πόλεις, όπως αυτές των βόρειων επαρχιών της Πελοποννήσου, σημαντικά εμπορικά, βιοτεχνικά και οικονομικά κέντρα της εποχής, «συγκρατούν» τον πληθυσμό τους, ο οποίος δεν έχει λόγο να μετακινηθεί προς κάποια άλλη πόλη, στην προκειμένη περίπτωση, προς το Ναύπλιο.

Η παρουσία κατοίκων καταγόμενων από περιοχές ή και μικρά χωριά επαρχιών μας οδηγεί στη σκέψη ότι τα χαρακτηριστικά του Ναυπλίου, πρωτεύουσα του κράτους, έδρα της Διοίκησης-Κυβέρνησης, πόλη, της οποίας οι λειτουργίες, εμπορικές και οικονομικές, παρά τις εξωτερικές πιέσεις και τα εσωτερικά προβλήματά της, εξακολουθούν, κέντρο διαχείρισης της περιόδου, είναι αυτά που «τράβηξαν» τους κατοίκους τους· μπορεί να μην είναι μεγάλος ο αριθμός αυτών των περιπτώσεων, κυρίως δεν είναι αξιόλογα τα ποσοστά τους, αλλά και μόνο αυτό το μικρό δείγμα παρουσίας τους θα μπορούσε να μας οδηγήσει στον ισχυρισμό ότι

---

²³⁶ Παραδείγματα η επαρχία Κορίνθου, Κάτω Ναχαγέ, Αγίου Πέτρου και Πραστού, όπως και η περιοχή της Τσακωνιάς.

διαγράφεται μια «πορεία», ένα ρεύμα προς την πόλη, μια μετακίνηση κατοίκων από μικρές περιοχές και χωριά προς την πόλη του Ναυπλίου.

Αναφορικά με το χαρακτήρα των εδαφών-τόπων καταγωγής των κατοίκων που βρίσκονται και απογράφονται στο Ναύπλιο, έχοντας υπόψη τους περιορισμούς του ίδιου του υλικού, θα σημειώναμε ότι δεν θα είχε νόημα η εξέταση μεμονωμένα των πλειοψηφούντων τόπων καταγωγής, αφού κάτι τέτοιο κατά τη γνώμη μας δεν αποτελεί παρά μια απλή διαπίστωση: περισσότερο νόημα θα είχε, εάν εντάσσαμε τις συγκεκριμένες «πατρίδες» στις επαρχίες τους, καθώς μ' αυτό τον τρόπο θα σχηματίζαμε συνολικότερη εικόνα που βασίζεται σε περισσότερα στοιχεία, σχετικά με το χαρακτήρα της επαρχίας. Και επειδή εκ των πραγμάτων λόγω των υψηλών ποσοστών των συγκεκριμένων πόλεων και περιοχών οι αντίστοιχες επαρχίες είναι και οι πλειοψηφούσες, οδηγούμαστε στο χαρακτήρα των επαρχιών Τριπολιτσάς, Καρύταινας, Αγίου Πέτρου, Ναυπλίου, Άργους και Μυστρά αντίστοιχα: με βάση λοιπόν τους χαρακτηρισμούς των πλειοψηφούντων τόπων καταγωγής αλλά και των υπόλοιπων τόπων καταγωγής των επαρχιών, οι οποίοι μπορεί να μην αριθμούν αξιόλογα ποσοστά αλλά συμβάλλουν με κάποιο ελάχιστο τρόπο στο σχηματισμό του ποσοστού της κάθε επαρχίας, παρατηρούμε ότι ο χαρακτήρας των επαρχιών, που αποτελούν τόπο καταγωγής της πλειοψηφίας των κατοίκων, είναι ορεινός ή/και ημιορεινός. Τα στοιχεία των επαρχιών Τριπολιτσάς, Καρύταινας, Αγίου Πέτρου και Μυστρά δηλώνουν ότι οι καταγόμενοι απ' αυτές προέρχονται από ορεινά ή /και ημιορεινά εδάφη. Η «ορεινή» αυτή εικόνα δε φαίνεται αλλάζει όταν μιλάμε για τις επαρχίες του νομού Αργολίδας & Κορινθίας: ο πεδινός χαρακτήρας της επαρχίας Ναυπλίου και του Άργους –όσο βέβαια ο τελευταίος μπορεί να προκύψει από ένα και μόνο τόπο καταγωγής- δεν αρκεί για να αλλάξει τη γενική ορεινή και ημιορεινή εικόνα που «παρουσιάζει» η πόλη του Ναυπλίου.²³⁷

Το επιχείρημα της εμπόλεμης κατάστασης και των πιέσεων που δημιούργησε θεωρούμε ότι εξηγεί και την παρουσία στο Ναύπλιο κατοίκων από τα γεωγραφικά διαμερίσματα της Μικράς Ασίας, της Στερεάς Ελλάδας και της Κρήτης αντίστοιχα.

Εκτός από τους καταγόμενους από το γεωγραφικό διαμέρισμα της Πελοποννήσου, οι οποίοι αποτελούν και την πλειοψηφία των κατοίκων που βρίσκονται και απογράφονται στο Ναύπλιο, στα κατάστιχα της απογραφής συναντάμε και ένα ποσοστό πληθυσμού – συγκεκριμένα το 8,76%- που δηλώνει ως τόπο καταγωγής τη Μικρά Ασία.²³⁸ Οι

---

²³⁷ Στην περίπτωση των υπόλοιπων νομών ελλείπει επαρκούς αριθμού στοιχείων είναι δύσκολο να έχουμε μια πιο ευδιάκριτη εικόνα για το χαρακτήρα τους.

²³⁸ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε, ότι στα κατάστιχα της απογραφής στη στήλη *πατρίδα* συναντάμε το γενικόλογό προσδιορισμό *Μικρασιάτης* ή *Μικρά Ασία*: ο αριθμός όσων δηλώνουν να κατάγονται από τη Μικρά Ασία γενικά υπολογίζεται σε ενενήντα-έξι (96) άτομα, ποσοστό 0,93%, και πρόκειται για ένα χαρακτηρισμό του οποίου το γεωγραφικό περιεχόμενο είναι ασαφές: επίσης, καταγράφονται και τρεις επιθετικοί προσδιορισμοί –συγκεκριμένα τα επίθετα *Κουταλιανοί*, *Ζαντασιώτες* και *Πουντανιώτες*- τους οποίους δεν

μικρασιατικές πόλεις που συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά είναι η Σμύρνη και οι Κυδωνιές, τόποι καταγωγής του 5,06% και του 1,95% αντίστοιχα· το άθροισμά τους είναι αυτό που σχηματίζει σχεδόν εξ ολοκλήρου το σύνολο των καταγόμενων από το γεωγραφικό διαμέρισμα της Μικράς Ασίας, αφού επί του συνόλου του 8,76% το 7,04% καταγράφονται ως *Σμυρνιοί* και *Κυδωνιάτες*· επομένως, τόσο ο αριθμός των κατοίκων που δηλώνει ως τόπο καταγωγής κάποια άλλη πόλη της Μικράς Ασίας όσο και το αντίστοιχο ποσοστό τους είναι αμελητέο και αθροιστικά υπολογίζεται στο 1,72%.²³⁹

Οι παρατηρήσεις μας θα εστιαστούν μεν στις δύο πόλεις, Σμύρνη και Κυδωνιές, απ' όπου προέρχεται και η πλειοψηφία των Μικρασιατών κατοίκων αλλά θα αναφερθούμε συνοπτικά και στις υπόλοιπες πόλεις-τόπους καταγωγής, ασχέτως του χαμηλού ποσοστού εκπροσώπησής τους στο Ναύπλιο, γιατί θεωρούμε ότι όλες οι μικρασιατικές πόλεις, συμπεριλαμβανομένων της Σμύρνης και των Κυδωνιών, συνθέτουν ένα σύνολο, στο οποίο μπορούμε να εντοπίσουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία με τη σειρά τους μπορούν να μας οδηγήσουν σε σκέψεις τόσο για τις ίδιες όσο για τους λόγους παρουσίας τους στο Ναύπλιο. Τα σχετικά υψηλά ποσοστά κατοίκων προερχόμενων από τη Σμύρνη και τις Κυδωνιές, υψηλά αναλογικά με των άλλων πόλεων, μπορούν να εξηγηθούν, εάν ανατρέξουμε στην ιστορία των δύο πόλεων· η καταστροφή της περιοχής της Σμύρνης και των Κυδωνιών από τον τουρκικό στρατό στα 1824 πρέπει να είναι και η αιτία της κινητικότητας τμημάτων του πληθυσμού των δύο πόλεων με κατεύθυνση την Πελοπόννησο.²⁴⁰ Η καταστροφή της περιοχής της Σμύρνης και των Κυδωνιών και η ανθελληνική τουρκική πολιτική με αφορμή την Ελληνική Επανάσταση θεωρούμε ότι είναι οι λόγοι που δημιουργούν αυτό το ρεύμα προς το Ναύπλιο. Το επιχείρημα αυτό –στην ουσία η πίεση της εμπόλεμης κατάστασης που αποτελεί «κινητήρια» δύναμη και θεωρείται από τους βασικούς λόγους «εισόδου» πληθυσμών στο Ναύπλιο- γίνεται ισχυρότερο, εάν αναλογιστούμε ότι σ' όλο τον 19^ο αιώνα η κίνηση διαγραφόταν προς τη Μικρά Ασία· το σύνηθες φαινόμενο ήταν κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής της Πελοποννήσου καθώς και άλλων περιοχών να μετακινούνται προς τη Μικρά Ασία και να εγκαθίστανται κυρίως στα δυτικά παράλια της, όπως και σε

καταφέραμε να ταυτίσουμε με κάποιο συγκεκριμένο τόπο καταγωγής και των οποίων το ποσοστό υπολογίζεται στο 0,01%, 0,07% και 0,06% αντίστοιχα, βλ. Πίνακα 2 και πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 320-323.

²³⁹ Ειδικότερα, εξαιρουμένων των *Μικρασιατών* και όσων καταγράφονται ως *Πουντανιώτες*, *Κουταλιανοί* και *Ζαντασιώτες*, το 0,46% απογράφονται ως *Μαγνησιώτες*, το 0,01% ως *Τσεσμελήδες*, το 0,02% ως *Εφέσιοι*, το 0,06% ως *Κουσαντασιανοί*, το 0,08% ως *Τσανταρλιώτες*, το 0,01% ως *Περγαμηνιοί*, το 0,02% ως *Καισαριώτες* και το 0,04% ως *Σωζοπολίτες*· τα ποσοστά, όπως και ο αντίστοιχος αριθμός των κατοίκων, που δηλώνουν ως τόπο καταγωγής κάποια από τις προαναφερθείσες πόλεις, παρατίθενται στον Πίνακα 2.

²⁴⁰ Με την έναρξη της Επανάστασης και κυρίως με αφορμή την καταστροφή της περιοχής της Σμύρνης από τον τουρκικό στρατό στα 1824 μέρος του πληθυσμού της καταφεύγει προς την Πελοπόννησο· για τον ίδιο λόγο φεύγουν τμήματα του πληθυσμού των Κυδωνιών με προορισμό την Πελοπόννησο, όπως και τα νησιά Σαλαμίνα, Αίγινα και Ύδρα· για τους λόγους κινητικότητας τμημάτων του πληθυσμού των δύο αυτών πόλεων, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 736· επίσης, Emile Kolodny, *ο.π.*, σελ. 267, 269 και Γιάννης Μπαφούνης, *ο.π.*, σελ. 277.

διάφορες άλλες πόλεις της.²⁴¹ Στην περίπτωση μας διαπιστώνουμε ένα «αντίστροφο» ρεύμα· μια κινητικότητα από τη Μικρά Ασία, ισχυρότερη από τη Σμύρνη και τις Κυδωνιές, προς την Πελοπόννησο και ειδικά προς το Ναύπλιο, που πιστεύουμε ότι οφείλεται κατά κύριο λόγο στους αιτίες που προαναφέραμε. Πέρα όμως από τους λόγους αυτούς και χωρίς να υποβιάσουμε την σπουδαιότητά τους, εξετάζοντας την παρουσία της Σμύρνης και των Κυδωνιών αλλά και των υπόλοιπων πόλεων έχουμε να κάνουμε κάποιες επισημάνσεις. Αρχικά παρατηρούμε ότι στην πλειοψηφία τους οι Μικρασιάτες κάτοικοι, που βρίσκονται και απογράφονται στο Ναύπλιο στα 1825, προέρχονται από παράλιες πόλεις· συγκεκριμένα, η Σμύρνη και οι Κυδωνιές, όπως και η Μαγνησία, ο Τσεσμές, η Έφεσος, το Κουσάντασι, το Τσανταρλί και η Πέργαμος είναι πόλεις των παραλίων της Μικράς Ασίας ενώ συγκριτικά λιγότεροι είναι οι τόποι καταγωγής, όπως ελάχιστο είναι και το ποσοστό των καταγόμενων από τις πιο απομακρυσμένες πόλεις της ενδοχώρας, στην περίπτωση μας από την Καισάρεια και τη Σωζόπολη.²⁴² Εάν τοποθετήσουμε πάνω σ' ένα χάρτη την πρώτη ομάδα –πόλεις των παραλίων- θα διαπιστώσουμε ότι υπάρχει και ένα δεύτερο κοινό χαρακτηριστικό μεταξύ τους· πρόκειται για πόλεις, που βρίσκονται όλες στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας· συνοπτικά σημειώνουμε ότι η πόλη της Σμύρνης βρίσκεται στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας επί του Αιγαίου Πελάγους· στην επαρχία Σμύρνης ανήκει το Κουσάντασι, πόλη-λιμάνι των δυτικών ακτών, όπως και Τσεσμές, πόλη της δυτικής ακτής, απέναντι από τη Χίο, ανήκει στα περίχωρα της Σμύρνης.²⁴³ Σε κοντινή απόσταση από τη Σμύρνη βρίσκονται η Πέργαμος και η Μαγνησία, πόλεις επίσης των δυτικών παραλίων.²⁴⁴ αντίστοιχα το Τσανταρλί και η

---

²⁴¹ Η μεταναστευτική κίνηση από την Πελοπόννησο προς τη Μικρά Ασία παρατηρήθηκε μετά τα Ορλωφικά και τις καταστροφές του 1770· συνεχίστηκε σ' όλο το 19^ο αιώνα και ειδικότερα στο α' μισό του κάτοικοι από την Πελοπόννησο αλλά και από τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη, τη Θράκη, τη Θεσσαλία κατευθύνονται προς τη Μικρά Ασία και εγκαθίστανται στα δυτικά παράλια της τόσο στις πόλεις, κυρίως στη Σμύρνη, Μαγνησία, Πέργαμος, όσο και στα χωριά της· αναλυτικά σχετικά με το μεταναστευτικό ρεύμα προς Μικρά Ασία, τις χρονικές περιόδους που σημειώθηκε και τα χαρακτηριστικά του, βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος}-1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 109-112, 180, 226.

²⁴² Σχετικά με την Καισάρεια, πόλη της κεντρικής Μικράς Ασίας, διοικητικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής της Καππαδοκίας, βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *ο.π.*, σελ. 56-57, 234, 368-369· για τη Σωζόπολη της Μικράς Ασίας, που βρίσκεται στην ορεινή Πισιδία –χώρα τραχειά και αποκλεισμένη- κοντά στη νοτιοανατολική Τουρκία ή κατ' άλλους Παμφυλία, βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *ο.π.*, σελ. 57-58, 87 και *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΚΒ', Πυρσός 1933, σελ. 708. Οι πόλεις-τόποι καταγωγής της Μικράς Ασίας και τα αντίστοιχα ποσοστά παρατίθενται στον Πίνακα 2.

²⁴³ Η εμπορική και πλούσια παράλια πόλη της Σμύρνης βρίσκεται βόρεια-βορειοδυτικά του βιλαετιού του Αϊδινίου και βρέχεται δυτικά από το Αιγαίο Πέλαγος, βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *ο.π.*, σελ. 68, 71, 138 και 178· για τον Τσεσμέ, πόλη της δυτικής ακτής, απέναντι από τη Χίο, η χερσόνησος του οποίου διαθέτει τρία σημαντικά κέντρα, που αν και ανήκουν στην οικονομική τροχιά της Σμύρνης συνιστούν αυτόνομα σύνολα, όπως και για το Κουσάντασι, πόλη της επαρχίας της Σμύρνης, βλ. *ο.π.*, σελ. 141-142.

²⁴⁴ Για την Μαγνησία, πόλη με μεγάλη εμπορική δραστηριότητα, που βρίσκεται στην πλούσια και πυκνοκατοικημένη περιοχή που κυριαρχείται από την κοιλάδα του Έρμου, βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *ο.π.*, σελ. 70, 146, 242· για την Πέργαμο, σημαντικό κόμβο χάρις στη γεωγραφική της θέση (κοιλάδα του Καϊκού) αφού από εκεί περνούν όλοι οι δρόμοι που συνδέουν τις πόλεις της ενδοχώρας με αυτές των ακτών, όπως τη Σμύρνη και τη Μαγνησία, βλ. *ο.π.*, σελ. 69-70 και 143.

Έφεσος, όπως και οι Κυδωνιές, σημαντικό οικονομικό κέντρο απέναντι από τη Μυτιλήνη, είναι πόλεις της δυτικής ακτής.²⁴⁵

Από τα χαρακτηριστικά αυτά, θεωρούμε ότι προκύπτει ένα ζήτημα, αυτό της διάκρισης των παραλίων και της ενδοχώρας και ειδικότερα ποια η σχέση της κάθε «περιοχής» με τον παράγοντα «μετακίνηση»· η «κινητικότητα» επομένως των παραλίων και της ενδοχώρας προς το Ναύπλιο. Τα ποσοστά εκπροσώπησης των παράλιων πόλεων της Μικράς Ασίας στο Ναύπλιο, εξαιρουμένων της Σμύρνης και των Κυδωνιών, μπορεί να είναι αμελητέα όμως η παρουσία τους και μόνο δείχνει μια τάση, σκιαγραφεί τα χαρακτηριστικά της κίνησης προς το Ναύπλιο. Και να μεν πρόκειται για ξεχωριστές και αυτόνομες πόλεις, ωστόσο θεωρούμε ότι κάποιες απ' αυτές αποτελούν σύνολα, καθώς μεταξύ τους εντοπίζουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά- παράλιες, της δυτικής ακτής, κάποιες «ανήκουν» και στην ίδια γεωγραφική «περιοχή», όπως η Σμύρνη με τον Τσεσμέ και το Κουσάντασι, ή βρίσκονται σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους· επομένως, μπορούμε να μιλήσουμε για γεωγραφικά σύνολα, μπορούμε να ισχυριστούμε τη μετακίνηση γεωγραφικών συνόλων προς το Ναύπλιο.²⁴⁶ Μπορεί να μην είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε ότι οι λόγοι μετακίνησης που ισχύουν για τη Σμύρνη και τις Κυδωνιές ισχύουν και για τις υπόλοιπες παράλιες πόλεις· πάντως, ακόμα κι από την «ελάχιστη» έστω εκπροσώπησή τους στο Ναύπλιο προκύπτει το θέμα της «κινητικότητας» και πως ως σκέψη φαίνεται να είναι πιο «οικεία» στα παράλια.²⁴⁷ Η παρουσία κατοίκων από τις παράλιες πόλεις Μικράς Ασίας στο Ναύπλιο δείχνει ότι έχουν μεγαλύτερη άνεση στο να «κινηθούν», είναι πιο κοντά στη «λογική» τους η μετακίνηση φανερώνει μια εξοικείωση που προφανώς προκύπτει από την επαφή τους με τη θάλασσα· άλλωστε, η σχεδόν παντελής απουσία κατοίκων από πόλεις της ενδοχώρας κάτι σημαίνει· φανερώνει απομόνωση και δυσκολία στη μετακίνηση.²⁴⁸ Δεν υποβαθμίζουμε τη σπουδαιότητα του λόγου παρουσίας κατοίκων από τη Σμύρνη και τις Κυδωνιές στο Ναύπλιο –άλλωστε τα υψηλά ποσοστά τον προτάσσουν ως τον ισχυρότερο- ούτε ισχυριζόμαστε ότι ο

²⁴⁵ Σχετικά με τις πόλεις Τσανταρλί και Εφέσου, βλ. *ο.π.*, σελ. 70-71· για τις Κυδωνιές (τουρκικά Αϊβαλί), σημαντικό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο, απέναντι από τη Μυτιλήνη, πόλη ιδιαίτερα ορεινή αλλά με εκπληκτικά παράλια, βλ. *ο.π.*, σελ. 68, 152.

²⁴⁶ Τα ελάχιστα ποσοστά τους δεν μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε ότι οι λόγοι μετακίνησης που ισχύουν για τη Σμύρνη και τις Κυδωνιές, οι ίδιοι ισχύουν και για τις υπόλοιπες παράλιες πόλεις.

²⁴⁷ Οι γεωγραφικές διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει η Μικρά Ασία είναι τόσο σημαντικές που δικαιολογούν τη διαπίστωση ότι υπάρχουν δύο χώρες, αυτή της ενδοχώρας και των παραλίων· οι διαφοροποιήσεις αυτές ξεκινούν από τη μορφολογία του εδάφους και καταλήγουν να είναι κοινωνικο-οικονομικές μέχρι και στη νοοτροπία των πληθυσμών. Σχετικά με το διαχωρισμό αυτό, σε παράλιες περιοχές –παράλια Αιγαίου Πελάγους, Μαύρης Θάλασσας, Μεσογείου- και ηπειρωτικές –κατά προσέγγιση το κεντρικό οροπέδιο και η Καππαδοκία, Σία Αναγνωστοπούλου, *ο.π.*, σελ. 52.

²⁴⁸ Δύο τα στοιχεία στη Μικρά Ασία, η θάλασσα και το κεντρικό οροπέδιο. Οι ορεινοί όγκοι απομονώνουν την ενδοχώρα και καθιστούν δύσκολη, αν όχι αδύνατη, την πρόσβαση στη θάλασσα· η θάλασσα, ο κατ' εξοχήν δρόμος επικοινωνίας, είναι και ο λόγος που οι παραθαλάσσιες περιοχές σε αντίθεση με αυτές του ηπειρωτικού χώρου είναι στραμμένες προς τον έξω κόσμο και μετακινούνται πιο εύκολα· σχετικά με το θέμα παράλια-ενδοχώρα και τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, Σία Αναγνωστοπούλου, *ο.π.*, σελ. 55, 255.

μοναδικός λόγος παρουσίας κατοίκων από τις παράλιες πόλεις είναι η ευκολία τους στη μετακίνηση· απλώς διαπιστώνουμε τη μεγαλύτερη δυνατότητα κινητικότητας, που φαίνεται να έχουν οι κάτοικοι των παραλίων.²⁴⁹

Μετά τη Μικρά Ασία το γεωγραφικό διαμέρισμα που συγκεντρώνει ένα «αξιόλογο» ποσοστό κατοίκων είναι της Στερεάς Ελλάδας, τόπος καταγωγής του 7,63% του απογραφόμενου πληθυσμού. Οι επιμέρους περιοχές που δηλώνονται ως «πατρίδες» των κατοίκων μπορεί να είναι μεν αρκετές σε αριθμό αλλά όπως προκύπτει από τα κατάστιχα της απογραφής ελάχιστες είναι εκείνες που αποτελούν τόπο καταγωγής αξιόλογου ποσοστού κατοίκων.²⁵⁰

Πριν αναφερθούμε όμως στους τόπους καταγωγής, θα κάνουμε μια σύντομη αναφορά στη διοικητική διαίρεση της Στερεάς Ελλάδας, προκειμένου να σχηματίσουμε μια εικόνα του γεωγραφικού αυτού χώρου. Κατά την έναρξη της επανάστασης η Στερεά Ελλάδα και η Εύβοια διαιρούνταν σε τρία σαντζάκια, του Κάρλελι, της Ναυπάκτου και του Ευρίπου.²⁵¹ Με το διάταγμα της Β' Εθνοσυνέλευσης στα 1823 στη Στερεά Ελλάδα επαρχίες θεωρήθηκαν στη μεν ανατολική οι περιοχές Αθηνών, Θηβών, Λειβαδιάς, Λιδωρικού, Μαλανδρινού, Σαλώνων, Ζητουνίου, Μπουδουνίτσας και Τουρκοχωρίου, Πατρατζικίου, Ταλαντίου, στη δε δυτική οι περιοχές Αγράφων, Βενέτικου, Βάλτου, Ζυγού, Καρπενησίου, Κραββάρων και Ασπροποτάμου.²⁵²

²⁴⁹ Και η ενασχόληση των Μικρασιατών κατοίκων με επαγγέλματα που σχετίζονται με το εμπόριο –θα αναφερθούμε αναλυτικά παρακάτω– φαίνεται να είναι ένας επιπλέον λόγος, που έχει «βγάλει» τους κατοίκους των παραλίων από την απομόνωση, την οποία «υφίστανταν» οι κάτοικοι της ενδοχώρας. Μήπως από το συνδυασμό πατρίδας – επαγγέλματος προκύψει ότι οι επαγγελματικές ενασχολήσεις είναι ένας πρόσθετος λόγος παρουσίας στο Ναύπλιο;

²⁵⁰ Ο αριθμός των καταγόμενων από το γεωγραφικό διαμέρισμα της Στερεάς Ελλάδας, που συνολικά φθάνει τα εφτακόσια ογδόντα-οκτώ (788) άτομα, και τα αντίστοιχα ποσοστά παρατίθενται στους Πίνακες 1 και 2.

²⁵¹ Τα σαντζάκια αυτά διαιρούνταν με τη σειρά τους σε καζάδες, το μεν πρώτο στους Βάλτου, Βόνιτσας, Ξηρομέρου, Βλοχού και Ζυγού, το δεύτερο στους Κραββάρων, Καρπενησίου, Ναυπάκτου και το τελευταίο στους Νεγρεπόντες, Αθηνών, Θηβών, Λειβαδιάς, Μπουδουνίτσας, Ζητουνίου, Σαλώνων Λιδωρικού, Μαλανδρινού και Ταλαντίου, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 26-27. Όπως σημειώνει ο Γεώργιος Δημακόπουλος, η εξακρίβωση των γεωγραφικών ορίων των τουρκικών διοικήσεων και συνεπώς και των περιφερειών της ελληνικής αυτοδιοίκησης αποτελεί σοβαρό πρόβλημα, καθώς για την Πελοπόννησο υπάρχουν στοιχεία –προερχόμενα από τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή και από περιηγητές– για τη Στερεά Ελλάδα όμως, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο οι πληροφορίες είναι ελάχιστες και όσες υπάρχουν δεν προέρχονται από τουρκικές πηγές και δε δίνουν ακριβή στοιχεία για τις τοποθεσίες. Η περιοχή των σαντζακίων Κάρλελι και Ναυπάκτου καταλαμβάνεται από τις επαρχίες Βάλτου, Βόνιτσας και Ξηρομέρου, Τριχωνιάς, Μεσολογγίου, Ναυπακτίας και Ευρυτανίας, ενώ η περιοχή του σαντζακίου του Ευρίπου καταλαμβάνεται από το νομό Εύβοιας και τις επαρχίες Αττικής, Μεγαρίδας, Θηβών, Λειβαδιάς, Φθιώτιδας, Λοκρίδας, Παρνασσίδας και Δωρίδας· αναλυτικά σχετικά με τα γεωγραφικά όρια, την αντιστοίχιση, όπως και τις μετονομασίες κάποιων περιοχών, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 33-34.

²⁵² Βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 155-156. Τις περιοχές Άγραφα και Ασπροπόταμο, το ποσοστό των οποίων αθροιστικά φθάνει στο 0,32%, δεν τις έχουμε εντάξει στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Στερεάς Ελλάδας αλλά αποτελούν μια χωριστή κατηγορία, βλ. Πίνακες 1 και 2· μπορεί μεν σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση του 1823 να θεωρήθηκαν επαρχίες της δυτικής Στερεάς Ελλάδας αλλά υπάγονταν στο σαντζάκι της Θεσσαλίας, το οποίο αποτελούσε ένα ενιαίο σαντζάκι, των Τρικάλων, που υπαγόταν στο Εγιαλέτιο της Ρούμελης και το οποίο διαιρούνταν σε είκοσι καζάδες· απ' αυτούς αρχικά στο χώρο που αποτέλεσε το ελληνικό κράτος περιελήφθησαν τμήματα των καζάδων Αγράφων και Ασπροποτάμου. Σχετικά με τις περιοχές Άγραφα και Ασπροπόταμο –η επαρχία Ασπροποτάμου επί τουρκοκρατίας αποτελούσε ιδιαίτερη επαρχία της

Το ποσοστό των καταγόμενων από τη Στερεά Ελλάδα σχηματίζεται από το άθροισμα πολλών ελάχιστων ποσοστών, αφού με εξαίρεση τη Ρούμελη, την Ταλάντη και τη Λειβαδιά, τα ποσοστά που συγκεντρώνουν οι υπόλοιπες πόλεις και περιοχές της Στερεάς Ελλάδας, ως τόποι καταγωγής των κατοίκων που βρίσκονται και απογράφονται στο Ναύπλιο στα 1825, είναι αμελητέα και δεν πλησιάζουν ούτε το 1%. Σχετικά με τον προσδιορισμό *Ρούμελη* ή *Ρουμελιώτης*, χαρακτηρισμό που φέρει το πιο «υψηλό» ποσοστό κατοίκων –συγκεκριμένα δηλώνεται από τριακόσια (300) άτομα, ποσοστό που ανέρχεται στο 2,91%- δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για το ακριβές γεωγραφικό του περιεχόμενο· πρόκειται για έναν χαρακτηρισμό που προφανώς παραπέμπει αόριστα στον καταγόμενο από τη Στερεά Ελλάδα σε αντιδιαστολή με τον Πελοποννήσιο²⁵³. μπορούμε όμως να μιλήσουμε για την Ταλάντη και τη Λειβαδιά, τις δύο πλειοψηφούσες, θα λέγαμε, πατρίδες, για τα χαρακτηριστικά τους, να τις εντάξουμε στο χώρο και να κάνουμε κάποιες σκέψεις σχετικά με τους λόγους κίνησης των κατοίκους τους προς το Ναύπλιο. Το άθροισμα των καταγόμενων από την Ταλάντη και τη Λειβαδιά είναι αυτό που «συμβάλλει» κατά πολύ στο σχηματισμό του ποσοστού της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, το οποίο υπολογίζεται στο 3,92% και το οποίο είναι πολύ υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο της δυτικής Στερεάς που φθάνει μόλις το 0,8%²⁵⁴. σύμφωνα με τα κατάστιχα της απογραφής η πλειοψηφία των Στερεοελλαδιτών δηλώνει ως τόπο καταγωγής κάποια πόλη ή περιοχή της ανατολικής Στερεάς αλλά εξαιρουμένων της Ταλάντης και της Λειβαδιάς οι υπόλοιποι τόποι καταγωγής μπορεί μεν να είναι αρκετοί σε αριθμό, δε δηλώνονται όμως ως «πατρίδες» από αξιόλογο αριθμό κατοίκων· έτσι, ελάχιστοι είναι όσοι δηλώνουν να κατάγονται από τις επαρχίες Αθηνών, Θηβών, Πατρατζικίου, Ζητουνίου, Μπουδουνίτσας, Λιδωρικίου και Σαλώνων της ανατολικής Στερεάς.²⁵⁵

Οι πατρίδες, που συγκεντρώνουν την πλειοψηφία των Στερεοελλαδιτών κατοίκων, η Ταλάντη και η Λειβαδιά, τόποι καταγωγής του 1,42% και 1,41% του απογραφόμενου

Θεσσαλίας-, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 34 και 155-156, επίσης τον όρο *Ασπροπόταμος* στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΣΤ' (1928), Πυρσός, σελ. 383 και τον όρο *Άγραφα*, *ο.π.*, τ. Α' (1927), σελ. 455.

²⁵³ Ενδεχομένως, όμως τα ποσοστά των καταγόμενων από την ανατολική ή τη δυτική Στερεά Ελλάδα να ήταν διαφορετικά, εάν δε καταγραφόταν ο χαρακτηρισμός αυτός αλλά ο ακριβής τόπος καταγωγής.

²⁵⁴ Το συνολικό ποσοστό των καταγόμενων από την ανατολική Στερεά Ελλάδα (3,92%) σχηματίζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου από το άθροισμα των καταγόμενων από την Ταλάντη και τη Λειβαδιά, που συνολικά φθάνει το 2,83%. Αμελητέο είναι το άθροισμα των κατοίκων της δυτικής Στερεάς, καθώς σύμφωνα με την απογραφή είναι λίγοι όσοι καταγράφονται ως *Κραβαρίτες*, *Μεσολογγίτες*, *Ανατολικιώτες*, *Βραχωρίτες*, *Ξηρομερίτες*, *Κατουινιώτες*, *Βονιτσάνοι* και *Καρπενησιώτες*, βλ. Πίνακα 2.

²⁵⁵ Όλες οι επαρχίες, με εξαίρεση την επαρχία Πατρατζικίου η οποία υπαγόταν στο σαντζάκι της Ναυπάκτου και σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση του 1823 θεωρήθηκε επαρχία της ανατολικής Στερεάς, κατά την έναρξη της επανάστασης καταλάμβαναν το σαντζάκι του Ευρίπου· ειδικότερα, για τη γεωγραφική τους θέση, τις περιοχές που καταλάμβαναν, όπως και τις μετονομασίες που υπέστησαν, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 33-34 155-156.

πληθυσμού αντίστοιχα, υπάγονται στις επαρχίες Ταλαντίου και Λειβαδιάς αντίστοιχα.²⁵⁶ Προκειμένου να εξηγήσουμε την παρουσία κατοίκων τους στο Ναύπλιο στα 1825, θα πρέπει να ανατρέξουμε τόσο στην ίδια την ιστορία τους όσο και στην ιστορία της πόλης του Ναυπλίου και τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν εκεί. Οι καταστροφές που και οι δύο κατά διαστήματα υπέστησαν λόγω της εμπόλεμης κατάστασης θεωρείται σοβαρός λόγος μετακίνησης των κατοίκων τους προς το Ναύπλιο· και οι δύο πέρασαν φάσεις «κατοχής» ή/και «ελευθερίας», καθώς από τα πρώτα χρόνια της επανάστασης τόσο η ιστορία της Ταλάντης όσο και της Λειβαδιάς ακολούθησε την ιστορία της ανατολικής Στερεάς, την οποία κατά διαστήματα είτε την κατείχαν τούρκικα στρατεύματα και πασάδες είτε έμενε ελεύθερη όταν οι τελευταίοι αποχωρούσαν στη Λαμία, τον τόπο συγκέντρωσης των τουρκικών στρατευμάτων²⁵⁷. Επιπλέον η κατάσταση που δημιουργήθηκε κατά τη β' φάση του εμφυλίου πολέμου είχε ως αποτέλεσμα πολλοί πρόσφυγες, κυρίως από τη Λειβαδία, στα 1824 να καταφύγουν στην Πελοπόννησο και ειδικά στο Ναύπλιο.²⁵⁸ Επομένως, στις πιέσεις που δημιούργησε η εμπόλεμη κατάσταση θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και τον παράγοντα “εμφύλιου πόλεμο” και τις επιπτώσεις του, τις οποίες υπέστησαν άμεσα οι πιο κοντινές προς την πρωτεύουσα επαρχίες της ανατολικής Στερεάς. Η ανάγκη επιβολής της κυβέρνησης έναντι των αντικυβερνητικών και η προσφυγή της στους ρουμελιώτες κατά τη β' φάση του εμφυλίου (Ιούλιος 1824-Ιανουάριος 1825) και η απόφαση των τελευταίων ν' αναμειχθούν, αποτελεί έναν πρόσθετο λόγο παρουσίας στο Ναύπλιο.²⁵⁹

²⁵⁶ Σχετικά με τις επαρχίες της ανατολικής Στερεάς, Ταλαντίου και Λειβαδιάς, που υπάγονταν στο σαντζάκι του Ευρίπου, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 33-34 και 155-156· ειδικότερα, για την πόλη της Λειβαδιάς, που επί τουρκοκρατίας αποτελούσε ίδιον «βοϊβοδιλίκι» και η κοινότητά της ήταν από τις προνομιούχες, επειδή αποτελούσε τιμάριο της Βαλιδέ Σουλτάνας και την οποία διοικούσαν ντόπιοι πρόκριτοι, βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΕ'(1931), σελ. 871. Η μεν πρώτη ανήκει στην επαρχία Λοκρίδας του σημερινού νομού Φθιώτιδας & Φωκίδας, η δε δεύτερη στην επαρχία Λειβαδιάς του σημερινού νομού Αττικής & Βοιωτίας· σχετικά με τη σύγχρονη διαίρεση και τα ακριβή γεωγραφικά τους όρια, βλ. τους όρους *Λειβαδιά* και *Ταλάντη* στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΕ'(1931), Πυρσός, σελ. 870-871 και *ο.π.*, τ. ΣΤ'(1928), Πυρσός, σελ. 49 αντίστοιχα.

²⁵⁷ Σχετικά με την Ταλάντη, βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΣΤ'(1928), *ο.π.*: η Λειβαδιά ο δρόμος διέλευσης των τουρκικών στρατευμάτων προς την Πελοπόννησο, καταστρέφεται στα 1821 από τον Ομέρ Βρυώνη, στα 1822 από το Δράμαλη και υφίσταται παρόμοιες καταστροφές από διερχόμενα στρατεύματα μέχρι το 1826, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 215 κ.ε. και 424, επίσης *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΕ'(1931), Πυρσός, σελ. 870-872.

²⁵⁸ Κάτοικοι της Λειβαδιάς αλλά και της Θήβας και των Αθηνών καταφεύγουν στην Πελοπόννησο και στα νησιά Σαλαμίνα και Αίγινα κατά τη β' φάση της εμφύλιας διαμάχης, σχετικά βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 735-736.

²⁵⁹ Μετά την αποκατάσταση της κυβέρνησης στο Ναύπλιο και τη φαινομενική συντριβή των «ανταρτών», ακολουθεί η β' φάση του εμφυλίου πολέμου, η οποία παίρνει διαστάσεις τοπικιστικού χαρακτήρα και γι' αυτό η κυβέρνηση προκειμένου να εδραιωθεί προσφεύγει στους Ρουμελιώτες, οι οποίοι αποφασίζουν να αναμειχθούν και κινούνται εναντίον Πελοποννησίων αντικυβερνητικών και προυχόντων. Ρουμελιώτες, κυρίως από την κοντινή προς την πρωτεύουσα ανατολική Στερεά αλλά και τη δυτική στα 1824 καταφθάνουν στην Πελοπόννησο και στο Ναύπλιο, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 761 κ.ε., επίσης σχετικά με την παρουσία Ρουμελιωτών στο Ναύπλιο, πρβλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 267, 276-277 και βλ. Μιχαήλ Λαμπρυνίδης, *ο.π.*, σελ. 255-256. Σους λόγους αυτούς θα πρέπει να συνυπολογιστούν το δάνειο του 1824 και τα μέσα προσέλευσης που χρησιμοποίησε η κυβέρνηση, δηλαδή οι παροχές, οι προβιβασμοί και οι μισθοί που

Καθώς δε γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία εισόδου πληθυσμών στην πόλη του Ναυπλίου –πρόκειται για μία διαδικασία που ξεκινά το 1822, συνεχίζεται και κορυφώνεται στα 1824 και 1825- παραθέσαμε τους παραπάνω λόγους, επειδή θεωρούμε ότι ο καθένας απ' αυτούς δικαιολογεί την παρουσία κατοίκων από τις επαρχίες της ανατολικής Στερεάς, Ταλάντη και Λειβαδιά, στο Ναύπλιο. Από τη μια οι καταστροφές που υπέστησαν μέσα στα πλαίσια της εμπόλεμης κατάστασης, ιδίως η Λειβαδιά λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, αλλά και λόγοι που σχετίζονται άμεσα με το Ναύπλιο και τα γεγονότα της περιόδου, θεωρούνται ως πιθανοί λόγοι κινητικότητας προς το Ναύπλιο. Η γεωγραφική θέση των ανατολικών αυτών επαρχιών –πιο κοντινές προς την πρωτεύουσα σε σχέση με της δυτικής- παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στην ευκολία μετακίνησης και πρόσβασης προς το Ναύπλιο.

Οι λόγοι κινητικότητας που ισχύουν για την Ταλάντη και τη Λειβαδιά ισχύουν και για τους υπόλοιπους τόπους καταγωγής της ανατολικής Στερεάς; Το χαμηλό ποσοστό κατοίκων στο Ναύπλιο από τις επαρχίες Αθηνών, Θηβών, Ζητούνιου, Πατρατζικίου, Λιδωρικίου και Σαλώνων δε μας οδηγεί σε τέτοιο συμπέρασμα, καθώς με βάση τα κατάστιχα της απογραφής η παρουσία τους είναι εμφανώς μικρότερη και αντίστοιχα το ποσοστό τους αθροιστικά φθάνει μόλις το 1,09%.²⁶⁰ Όπως συνέβη με την Λειβαδιά περισσότερο και λιγότερο με την Ταλάντη, ανάλογα η Θήβα και το Ζητούνι (Λαμία) σε όλο το διάστημα του αγώνα η μεν πρώτη και καταστράφηκε από τουρκικά στρατεύματα, ενώ η δεύτερη χρησιμοποιούνταν ως ορμητήριο των Τούρκων και τόπος συγκέντρωσης στρατευμάτων, με αποτέλεσμα πολλοί πρόσφυγες απ' αυτές να κινηθούν προς την Πελοπόννησο.²⁶¹ Παρόμοια ήταν η κατάσταση και στο Λιδωρίκι, που επανειλημμένα καταλήφθηκε από τουρκικά στρατεύματα, τα οποία κατέρχονταν προς τον Κορινθιακό κόλπο, όπως και στα Σάλωνα (Αμφισσα), τα οποία μετά την άλωσή τους από τους Έλληνες, καταστρέφονται στα 1822 και στα 1825.²⁶² ανάλογα και στην Αθήνα, το διάστημα από το 1822 μέχρι και τα τέλη του 1823, οπότε και λήγει η εκστρατεία των Τούρκων, οι κάτοικοί της φεύγουν προς τα κοντινά κυρίως

διέθεσε σε ρουμελιώτες, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 779 κ.ε., όπως και την ευνοϊκή για τους ρουμελιώτες σύνθεση της κυβέρνησης, λόγοι που είχαν ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση στρατιωτών και οπλαρχηγών στο Ναύπλιο

²⁶⁰ Βλ. Πίνακα 2.

²⁶¹ Σχετικά με τη Θήβα, τουρκόπολη κατά την έναρξη του αγώνα, που στα 1821 πυρπολήθηκε από τον Κιοσέ Μεχμέτ και στα 1822 βρίσκεται σ' αυτήν ο Δράμαλης, με αποτέλεσμα πολλοί κάτοικοί της να μετακινηθούν προς την Πελοπόννησο, όπως και για το Ζητούνι (Λαμία), τόπο συγκέντρωσης τουρκικών στρατευμάτων και ορμητήριό τους, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 215 και 735-736.

²⁶² Σχετικά με την ιστορία του Λιδωρικίου, πόλη της ανατολικής Στερεάς, της επαρχίας Δωρίδας του σημερινού νομού Φθιώτιδας & Φωκίδας, βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΣΤ' (1931), Πυρσός, σελ. 444-αναφορικά με τα Σάλωνα (Αμφισσα), κομόπολη της επαρχίας Παρνασσίδας του σημερινού νομού Φθιώτιδας & Φωκίδας, κατεξοχήν τουρκόπολη, που στα 1821 την καταλαμβάνουν οι Έλληνες, στα 1822 και 1825 καταστρέφεται από τουρκικά στρατεύματα, βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Δ' (1928), σελ. 416-417.

νησιά, Σαλαμίνα και Αίγινα, αλλά και προς την Πελοπόννησο.²⁶³ Παρόλο που συντρέχουν λόγοι μεγαλύτερης εκπροσώπησης των συγκεκριμένων επαρχιών της ανατολικής Στερεάς στο Ναύπλιο, η παρουσία τους δεν «καταγράφεται» εάν σκεφτούμε ότι από γεωγραφικής άποψης η ανατολική Στερεά υπέστη ζημιές, ότι λόγω της θέσης της θεωρούνταν πιο ευνοημένη, καθώς είχε μεγαλύτερη δυνατότητα μετακίνησης –πιο άμεση πρόσβαση– προς την πρωτεύουσα, συνυπολογιζόμενου του γεγονότος ότι σώματα, κυρίως της ανατολικής Στερεάς, χρησιμοποιήθηκαν κατά την εμφύλια διαμάχη, τότε διαπιστώνουμε ότι οι λόγοι αυτοί δεν «αποτυπώνονται» στα κατάστιχα της απογραφής αλλά αντίθετα μιλάμε για το χαμηλό ποσοστό παρουσίας τους στο Ναύπλιο. Και παρόλο που σημειώνετε κινητικότητα προσφυγικών πληθυσμών προς την Πελοπόννησο, τουλάχιστον, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής, τόπο υποδοχής γι' αυτούς δε φαίνεται να αποτέλεσε το Ναύπλιο.²⁶⁴

Το ελάχιστο ποσοστό «εκπροσώπησης» της δυτικής Στερεάς Ελλάδας στο Ναύπλιο - το συνολικό ποσοστό αυτών που καταγράφονται ως Κραβαρίτες, Μεσολογγίτες, Ανατολικιώτες, Βραχωρίτες, Ξηρομερίτες, Κατουνιώτες, Βονιτσάνοι και Καρπενησιώτες μόλις φθάνει το 0,8%²⁶⁵ - προφανώς εξηγείται λόγω της ιδιάζουσας πολεμικής κατάστασης που ίσχυε στην περιοχή, αφού από τα 1823 και κατά τη διάρκεια του 1824 ο κίνδυνος μετατοπίζεται από την ανατολική στη δυτική Στερεά Ελλάδα.²⁶⁶ Στα πλαίσια της εμπόλεμης κατάστασης -συγκρούσεις γίνονται σε διάφορα μέρη, όπως στο Καρπενήσι, τη Βόνιτσα, το Ξηρομέρι- θα πρέπει να συνυπολογιστεί και η κατάσταση στο Μεσολόγγι, που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τα πράγματα στη δυτική Στερεά, καθώς είναι το κύριο σημείο αντίστασής της·

---

²⁶³ Οι οικογένειες των Αθηνών το διάστημα αυτό, οπότε και συμβαίνουν η μάχη μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων για την κατάληψη της πόλης και η πολιορκία της από τουρκικό στρατό και στόλο, κινούνται κυρίως προς τα κοντινά νησιά αλλά και προς την Πελοπόννησο. Για τις μετακινήσεις αυτές προσφύγαν από την Αθήνα προς την Πελοπόννησο στα 1824, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 735-736.

²⁶⁴ Παρόλο που πρόσφυγες, κυρίως από την Αθήνα και τη Θήβα κατευθύνθηκαν προς την Πελοπόννησο και συγκεκριμένα προς το Ναύπλιο, τα κατάστιχα της απογραφής δε μαρτυρούν κάτι τέτοιο. Κατά πάσα πιθανότητα οι κάτοικοι της Αθήνας, ενδεχομένως και της Θήβας κινήθηκαν περισσότερο προς τα κοντινά νησιά, καθώς ήταν σύνθητες φαινόμενο η προσφυγή σε νησιωτικά καταφύγια ή κατευθύνθηκαν σε άλλα μέρη της Πελοποννήσου, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*

²⁶⁵ Για τις αντίστοιχες περιοχές, βλ. Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 33-34· ειδικότερα, για τα Κράβαρα παλαιά ονομασία τμήματος της σημερινής Ναυπακτίας, βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. ΙΕ'(1931), Πυρσός, σελ. 107· σχετικά με την επαρχία Μεσολογγίου, που καταλαμβάνει το ΝΔ τμήμα του σημερινού νομού Αιτωλίας & Ακαρνανίας, βλ. *ο.π.*, τ. Β'(1927), σελ. 912, 949-954, 961· αναφορικά με το Βραχώρι, παλαιά ονομασία του Αγρινίου, πρωτεύουσα της άλλοτε επαρχίας Τριγωνίδας, βλ. *ο.π.*, τ. Ζ'(1929), Πυρσός, σελ. 769 και *ο.π.*, τ. Α'(1927), σελ. 462-463· για την επαρχία Βόνιτσας & Ξηρομέρου, όπου ανήκαν το Ξηρομέρι, η Κατούνα και η Βόνιτσα, βλ. τον όρο Ξηρομέρι, *ο.π.*, τ. ΙΗ' (1932), Πυρσός, σελ. 637, τον όρο Κατούνα, *ο.π.*, τ. ΙΔ'(1930), Πυρσός, σελ. 127 και τον όρο Βόνιτσα, *ο.π.*, τ. Ζ'(1929), Πυρσός, σελ. 537-538.

²⁶⁶ Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ο οργανισμός των επαρχιών (1823) δεν εφαρμόστηκε αμέσως στην Αιτωλοακαρνανία αλλά η ιδιάζουσα πολεμική κατάσταση επέβαλε ανάλογα την ιδιάζουσα διοικητικής της οργάνωση· αποτέλεσμα ήταν η καθιέρωση του θεσμού του Γενικού Επάρχου Αιτωλίας & Ακαρνανίας, στον οποίο ανατέθηκαν αρμοδιότητες -στην ουσία έκτακτα μέτρα- για την αντιμετώπιση του πολεμικού κινδύνου που απειλούσε τη δυτική Στερεά, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 157-159, επίσης, Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 424 και 764-765.

²⁶⁷ επίσης, ο «αποκλεισμός» της δυτικής Στερεάς και η δυσκολία επαφής –άρα και πρόσβασης- με το κέντρο, καθώς επίσης και οι επιπτώσεις του εμφύλιου, που δεν ήταν ανάλογες στη δυτική, όπως στην ανατολική, είναι πρόσθετοι λόγοι που εξηγούν τον μικρό αριθμό κατοίκων από τη δυτική Στερεά στο Ναύπλιο.²⁶⁸

Ολοκληρώνοντας με την παρουσίαση των γεωγραφικών διαμερισμάτων που αποτελούν τόπους καταγωγής «πολυπληθών» τμημάτων του πληθυσμού περνάμε και στην Κρήτη, η παρουσία της οποίας ενισχύει το βασικό λόγο παρουσίας πληθυσμών στο Ναύπλιο. Η εμπόλεμη κατάσταση και οι πιέσεις, που αυτή δημιούργησε, είναι ο κύριος λόγος «εισόδου» των Κρητικών στο Ναύπλιο, των οποίων το ποσοστό ανέρχεται στο 3,98%.²⁶⁹ Η αποτυχημένη προσπάθειά τους για επανάσταση στα 1821, για την καταστολή της οποίας αποστέλλονται στα 1822 αλβανοί μισθοφόροι υπό τον Χασάν πασά και στα 1823 αιγυπτιακά στρατεύματα υπό τον Χουσεΐν μπέη, με αποτέλεσμα το νησί να βρεθεί πάλι υπό την κυριαρχία των τουρκο-αιγυπτίων, είχε ως αποτέλεσμα πολλοί κάτοικοί του να κινηθούν πρόσφυγες προς την ελεύθερη και οχυρωμένη πρωτεύουσα.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Σχετικά με το Μεσολόγγι, στρατηγικό σημείο επαφής με την Πελοπόννησο, τις συνεχόμενες επιθέσεις που δέχεται από τα 1822 μέχρι και την άλωσή του στα 1826 και τις εμφύλιες διαμάχες που συνέβαιναν στην περιοχή, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, *ο.π.*, σελ. 159, επίσης, για το Μεσολόγγι, που, αν και ερειπωμένη πόλη στην αρχή της επανάστασης, στα 1822 έγινε τόπος υποδοχής προσφυγικών πληθυσμών λόγω της οχύρωσής αλλά και κέντρο των στρατευμάτων ξηράς και στόλου, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, σελ. 966-967.

²⁶⁸ Η β' φάση του εμφύλιου επηρεάζει περισσότερο την ανατολική Στερεά, ως πιο άμεσα κοντινή με την πρωτεύουσα, απ' ό,τι τη δυτική, παρόλο που κάποια στρατεύματα της δυτικής στα 1824 εμπλέκονται και κινούνται εναντίον των αντικυβερνητικών στα Καλάβρυτα, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 787-791.

²⁶⁹ Σε τετρακόσια-έντεκα (411) άτομα υπολογίζονται οι Κρητικοί του Ναυπλίου, βλ. Πίνακα 1 και 2.

²⁷⁰ Το Ναύπλιο αποτέλεσε τόπο υποδοχής των Κρητικών μετά τις αποτυχημένες προσπάθειές τους για επανάσταση και κυρίως μετά την ήττα και καταστροφή του νησιού από τον Χουσεΐν. Κύμα προσφύγων κατευθύνθηκε και προς άλλα μέρη της Πελοποννήσου και προς διάφορα νησιά, μεταξύ των οποίων και η Σύρος· σχετικά με τους πρόσφυγες από την Κρήτη, αρκετούς από τους οποίους η κυβέρνηση του Ναυπλίου χρησιμοποίησε κατά την εμφύλια διαμάχη ή τους αποστέλλει ως φρουρούς στις Σπέτσες, για να αποκρούσουν ενδεχόμενη αποβατική ενέργεια του αιγυπτιακού στόλου μετά την καταστροφή της Κάσου και των Φαρών, βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ο.π.*, τ. ΣΤ', σελ. 710-711, 736-737, Μιχαήλ Λαμπρινίδης, *ο.π.*, σελ. 245, επίσης για τους τόπους υποδοχής των προσφύγων βλ. Γιάννης Μπαφούνης, *ο.π.*, σελ. 226 και Emile Kolodny, *ο.π.*, σελ. 253 και 267.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
Πληθυσμιακής
ανάλυσης
Πατρίδα
Πίνακας 1

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ	ΑΡΧΗΓΟΣ	ΨΥΧΕΣ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Άγραφα-Ασπροπόταμος	11	22	33	0,32%
Δυσανάγνωστα	15	52	67	0,65%
Δωδεκάνησος	10	31	41	0,40%
Έλληνες της Διασποράς	3	8	11	0,11%
Επτάνησος	47	159	206	1,99%
Ήπειρος	39	102	141	1,37%
Θεσσαλία	14	55	69	0,67%
Θράκη	6	18	24	0,23%
Κρήτη	113	298	411	3,98%
Κυκλάδες	18	33	51	0,49%
Κύπρος	10	34	44	0,43%
Κωνσταντινούπολη	39	116	155	1,50%
Μακεδονία	38	64	102	0,99%
Μικρά Ασία	240	665	905	8,76%
Μοσχονήσια	3	9	12	0,12%
Νησιά Ανατολικού Αιγαίου	69	192	261	2,53%
Νησιά Βόρειου Αιγαίου	9	15	24	0,23%
Νησιά Σαρωνικού	28	93	121	1,17%
Ξένοι	16	36	52	0,50%
Πελοπόννησος	1175	4438	5613	53,74%
Στερεά Ελλάδα	185	603	788	7,63%
Χωρίς ένδειξη τόπου καταγωγής	136	1060	1196	11,58%

Πίνακας 2

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ	ΑΡΧΗΓΟΣ	ΨΥΧΕΣ	ΛΘΡΟΙΣΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Άγραφα-Ασπροπόταμος	11	22	33	0,32%
Ασπροπόταμος	8	18	26	0,25%
Άγραφα	3	4	7	0,06%
Δυσανάγνωστα	15	52	67	0,65%
Δωδεκάνησος	10	31	41	0,40%
Ρόδος	4	14	18	0,17%
Κάρπαθος	2	5	7	0,07%
Πάτμος	3	12	15	0,15%
Σύμη	1	0	1	0,01%
Έλληνες της Διασποράς	3	8	11	0,11%
Επτάνησος	47	159	206	1,99%
Ζάκυνθος	12	41	53	0,51%
Λευκάδα	3	16	19	0,18%
Ιθάκη	2	5	7	0,07%
Κεφαλονιά	19	63	82	0,79%
Κέρκυρα	7	21	28	0,27%
Τζιριγιώτες	4	13	17	0,16%
Ήπειρος	39	102	141	1,37%
Αρτινοί	5	10	15	0,15%
Πρεβεζάνοι	1	6	7	0,07%
Παργινοί	4	13	17	0,16%
Σουλιώτες	5	8	13	0,13%
Κορυτσιώτες	1	3	4	0,04%
Αργυροκαστριτες	3	10	13	0,13%
Γιαννιώτες	15	45	60	0,58%
Κονιτσιώτες	2	0	2	0,02%
Μετσοβίτες	1	2	3	0,03%
Συρρακιώτες	1	2	3	0,03%
Γοτιστινοί	1	3	4	0,04%
Θεσσαλία	14	55	69	0,67%
Ζαγορά	7	28	35	0,34%
Τουρναβίτες	2	3	5	0,05%
Λάρισα	2	7	9	0,09%

Όλυμπος	2	15	17	0,16%
Αμπελάκια	1	2	3	0,03%
Θράκη	6	18	24	0,23%
Αινίτες	1	4	5	0,05%
Καλλιπολίτες	1	7	8	0,08%
Ραιδεστινοί	1	0	1	0,01%
Ανδριανουπολίτες	1	5	6	0,06%
Γανοχωρίτες	2	2	4	0,04%
Κρήτη	113	298	411	3,98%
Κοκλάδες	18	33	51	0,49%
Άνδρος	3	6	9	0,09%
Νάξος	1	1	2	0,02%
Σαντορίνη	1	2	3	0,03%
Ανάφη	1	7	8	0,08%
Σίφνος	1	0	1	0,01%
Μύκονος	1	2	3	0,03%
Τήνος	6	9	15	0,15%
Τζιώτες	1	3	4	0,04%
Νιώτες	1	1	2	0,02%
Σύρος	2	2	4	0,04%
Κύπρος	10	34	44	0,43%
Κωνσταντινούπολη	39	116	155	1,50%
Μακεδονία	38	64	102	0,99%
Μακεδόνες	9	15	24	0,23%
Θεσσαλονίκη	21	27	48	0,46%
Νάουσα	2	7	9	0,09%
Βοδενιώτες	1	2	3	0,03%
Γρεβενά	1	3	4	0,04%
Σιάτιστα	1	4	5	0,05%
Κοζάνη	1	3	4	0,04%
Μοναστήρι	1	3	4	0,04%
Σέρρες	1	0	1	0,01%
Μικρά Ασία	240	665	905	8,76%
Μικρά Ασία γενικά	28	68	96	0,93%
Σμύρνη	137	386	523	5,06%
Πουντανιώτες	1	5	6	0,06%
Μαγνησία	12	35	47	0,46%

Κυδωνιές	50	151	201	1,95%
Τσεσμελήδες	1	0	1	0,01%
Έφεσος	1	1	2	0,02%
Κουσαντασιανοί	2	4	6	0,06%
Τσανταρλιώτες	2	6	8	0,08%
Περγαμηνοί	1	0	1	0,01%
Καισάρεια	1	1	2	0,02%
Ζαντασιώτες	2	5	7	0,07%
Σωζοπολίτες	1	3	4	0,04%
Κουταλιανοί	1	0	1	0,01%
Μοσχονήσια	3	9	12	0,12%
Νησιά Ανατ. Αιγαίου	69	192	261	2,53%
Σάμος	2	6	8	0,08%
Χίος	55	146	201	1,95%
Μυτιλήνη	8	15	23	0,22%
Ψαρά	4	25	29	0,28%
Νησιά Βορ. Αιγαίου	9	15	24	0,23%
Σκιάθος	1	3	4	0,04%
Σκόπελος	1	3	4	0,04%
Λήμνος	6	7	13	0,13%
Τένεδος	1	2	3	0,03%
Νησιά Σαρωνικού	28	93	121	1,17%
Ύδρα	21	78	99	0,96%
Σπέτσες	6	14	20	0,19%
Αίγινα	1	1	2	0,02%
Ξένοι	16	36	52	0,50%
Πελοπόννησος	1175	4438	5613	53,74%
Ποταμιάνα	1	1	2	0,02%
Αγιαννίτης	9	23	32	0,31%
Αγιογεωργίτης	2	5	7	0,07%
Αγιοιορίτης	1	3	4	0,04%
Άγιος Πέτρος	4	15	19	0,18%
Ακροκόρινθος	1	1	2	0,02%
Αλωνιστιώτης	5	20	25	0,24%
Αναστασοβίτης	1	2	3	0,03%
Ανδρίτσεινα	5	21	26	0,25%
Άργος	255	854	1109	10,73%

Αργος και Τριπολιτσά	0	150	150	1,45%
Αρκαδία	17	74	91	0,88%
Άστρος	7	18	25	0,24%
Βαλτέτσι	2	9	11	0,11%
Βασιλικιώτης	1	1	2	0,02%
Βερβιτσάνος	1	3	4	0,04%
Βιζίτιζιώτης	1	6	7	0,07%
Βορδόνης	1	4	5	0,05%
Βοστίτσα	4	45	49	0,47%
Βύτινα	16	44	60	0,58%
Γαστούνη	2	2	4	0,04%
Γυμνοίτης	1	2	3	0,03%
Δημητσάνα	43	136	179	1,73%
Δερβενοχωρίτες	1	1	2	0,02%
Διβρώτης	1	0	1	0,01%
Ζάτουνα	8	25	33	0,32%
Ζυγοβιστινός	8	29	37	0,36%
Ιμπλακιώτης	1	15	16	0,15%
Καλάβρυτα	10	35	45	0,44%
Καλαμάτα	11	36	47	0,46%
Καρύταινα	44	234	278	2,69%
Καστάνιτσα	7	28	35	0,04%
Καστρί	4	11	15	0,15%
Καιμιώτης	1	5	6	0,06%
Κόρινθος	6	36	42	0,41%
Κορώνη	4	15	19	0,18%
Κοσμίτης	1	3	4	0,04%
Κουτσιώτης	1	1	2	0,02%
Κρανίδι	1	2	3	0,03%
Λακεδαίμων	5	19	24	0,23%
Λακκιώτες	1	3	4	0,04%
Λάλουκα	2	7	9	0,09%
Λεβιδιώτης	1	29	30	0,29%
Λεονταρίτης	8	30	38	0,37%
Λουκαΐτης	1	0	1	0,01%
Μαγουλιανά	4	13	17	0,16%
Μαλανίτης	1	3	4	0,04%
Μάνη	3	9	12	0,12%
Μαρανίτης	1	2	3	0,03%
Μεθώνη	3	8	11	0,11%
Μελιγιώτης	1	5	6	0,06%
Μικρομανιάτης	1	3	4	0,04%
Μυστράς	60	303	363	3,52%
Μοριάς	4	8	12	0,12%

Ναύπλιο	62	219	281	2,72%
Νεόκαστρο	8	36	44	0,43%
Νεοχώρι	1	3	4	0,04%
Νησιώτης	4	18	22	0,21%
Πάτρα	9	26	35	0,34%
Πελοπόννησος (γενικά)	14	56	70	0,68%
Περζοβίτης	1	3	4	0,04%
Περθορίτης	1	3	4	0,04%
Πλατανίτης	1	0	1	0,01%
Πολιανίτης	3	25	28	0,27%
Ποταμιάνα	1	1	2	0,02%
Πρασιώτης	3	4	7	0,07%
Πύργος	1	5	6	0,06%
Ριζιώτης	1	1	2	0,03%
Στεμνίτσα	14	59	73	0,71%
Συλημνιώτης	1	2	3	0,03%
Τζάκονας	21	87	108	1,05%
Τριπολιτσά	432	1501	1933	18,71%
Τσιπιανίτης	2	5	7	0,07%
Φιλιατρά	1	8	9	0,09%
Στερεά Ελλάδα	186	604	790	7,63%
Ρούμελη (γενικά)	71	229	300	2,91%
Αθήνα	4	9	13	0,13%
Θήβα	3	6	9	0,09%
Λειβαδιά	36	110	146	1,41%
Ταλάντη	37	110	147	1,42%
Πατρατζικιώτες	4	18	22	0,21%
Ζητούνη	4	16	20	0,19%
Βουδούντζα	1	26	27	0,26%
Λιδωρίκι	1	1	2	0,02%
Σάλωνα	6	14	20	0,19%
Κράβαρα	2	14	16	0,15%
Μεσολόγγι	7	23	30	0,29%
Ανατολικιώτες	1	4	5	0,05%
Βραχωρίτες	1	7	8	0,08%
Ξηρομερίτες	2	5	7	0,07%
Κατουνιώτες	2	8	10	0,10%
Βόνιτσα	1	1	2	0,02%
Καρπενήσι	2	2	4	0,04%
Χωρίς ένδειξη τόπου	136	1060	1196	11,58%

Πίνακας 3
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ²⁷¹

Νομός / Επαρχίες	Ποσοστό	Υψόμετρο / μέτρα	Χαρακτηρισμός εδάφους
1. [νομός Αρκαδίας]²⁷²	28,41%		
Επαρχία Τριπολιτσάς²⁷³	19,27%		
Τριπολιτσιώτες ²⁷⁴	18,71%	655	Π
Μπερτζοβίτες	0,04%	680	Η
Κασιώτες	0,06%	700	Η

²⁷¹ Ο Πίνακας 3 περιλαμβάνει εκείνες τις περιοχές της Πελοποννήσου που καταγράφονται στην απογραφή και οι ονομασίες των περιοχών παραθέτονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που δηλώνονται και στην απογραφή. Τα στοιχεία τα σχετικά με το υψόμετρο όλων των τόπων καταγωγής έχουν αντληθεί από Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Λεξικό των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Ελλάδος*, Αθήναι 1984· όσα αφορούν το χαρακτηρισμό του εδάφους -τα πεδινά εδάφη δηλώνονται με το [Π], τα ημιορεινά με το [Η] και τα ορεινά εδάφη με το [Ο]- έχουν αντληθεί από Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως*, Αθήναι 1986. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι σε πολλά σημεία παρατηρείται δυσαναλογία μεταξύ υψομέτρου και χαρακτηρισμού εδάφους μιας περιοχής· αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως*, Αθήναι 1986 κατατάσσει τα εδάφη σε πεδινά, ημιορεινά και ορεινά σύμφωνα με τη μορφολογία του εδάφους και όχι σύμφωνα με το υψόμετρο· επίσης, η κατηγοριοποίηση που κάνει αφορά ολόκληρη την κοινότητα, πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνα*, Αθήνα 1987, σελ. 174.

²⁷² Πέντε επαρχίες καταλάμβαναν το σημερινό νομό Αρκαδίας, αυτές της Καρύταινας, Λεονταρίου, Τριπολιτσάς, Αγίου Πέτρου και Πραστού, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την Δευτέραν Τουρκοκρατίαν 1715-1821*, Αθήναι 1939, σελ. 108-111.

²⁷³ Σχετικά με το υψόμετρο των περιοχών που υπάγονται στην επαρχία Τριπολιτσάς, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 299, 243, 259, 202, 316, 319 και 315 με τη σειρά που δηλώνονται στον Πίνακα 1 αντίστοιχα· για το χαρακτηρισμό των εδαφών τους, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 102 και 105-106. Σε επίπεδο επαρχίας, στην επαρχία Τριπολιτσάς μόνο 178 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 514 τ.χ. ημιορεινά και 425 τ.χ. ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 105 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 176.

²⁷⁴ Τα στοιχεία σχετικά με το υψόμετρο της Τριπολιτσάς έχουν αντληθεί από την Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 331 ενώ τα αντίστοιχα για τον χαρακτηρισμό του εδάφους από την Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 105. Η δυσαναλογία που παρατηρείται μπορεί να εξηγηθεί, εάν σημειώσουμε, ότι τα στοιχεία που χρησιμοποιεί η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος για να κάνει την τυπική κατάταξη των εδαφών και να χαρακτηρίσει μια κοινότητα πεδινή, ορεινή ή ημιορεινή, δε στηρίζονται στο υψόμετρο αλλά μονάχα στη μορφολογία του εδάφους. Στην περίπτωση της Τριπολιτσάς σε επίπεδο επαρχίας η έκταση των πεδινών εδαφών είναι περιορισμένη σε αντίθεση με αυτή των ημιορεινών και ορεινών, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 105, επίσης πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 174-178. Αν λάβουμε υπόψη μας όσα παραθέτει ο Κώστας Κωστής, ο οποίος αντλώντας στοιχεία από τον Δ. Γ. Τσαούση, *Μορφολογία της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 1971, σελ. 209, σημειώνει ότι η κατανομή κατά υψομείς υψομετρικές ζώνες χαρακτηρίζει από 0-200 μέτρα την περιοχή πεδινή, από 201-500 την περιοχή ημιορεινή και από 501 μ. και άνω ορεινή αντίστοιχα, το υψόμετρο της Τριπολιτσάς θα χαρακτήριζε μια περιοχή ορεινή, βλ. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική Τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1987, σελ. 75.

Λεβιδιώτες	0,29%	860	O
Βαλτεσιώτες	0,11%	1050	O
Συλημνιώτες	0,03%	900	H
Ριζιώτες	0,03%	690	H
Επαρχία Καρύταινας²⁷⁵	6,9%		
Βυτιναίοι	0,58%	1040	O
Αλωνιστιώτες	0,24%	1220	O
Ζυγοβιστινοί	0,36%	1160	O
Ζατουνιώτες	0,32%	1020	O
Μαγουλιανίτες	0,16%	1200	O
Στεμνιστιώτες	0,71%	1100	O
Καρυτινοί ²⁷⁶	2,69%	500	Π
Βυζιτζιώτες	0,07%	700	H
Δημητζανίτες	1,73%	960	O
Βερβιτσάνοι	0,04%	760	O
Επαρχία Λεονταρίου²⁷⁷	0,64%		
Λεονταρίτες	0,37%	540	H
Πολιανίτες ²⁷⁸	0,27%	670	O
Επαρχία Αγίου Πέτρου²⁷⁹	1,53%		
Αστρίτες	0,24%	40	H

²⁷⁵ Σχετικά με το υψόμετρο των τόπων καταγωγής της επαρχίας Καρύταινας, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 209, 188, 224-225, 266, 325, 208, 216 και 331 με τη σειρά που δηλώνονται στον Πίνακα 1 αντίστοιχα· για την ορεινότητα των εδαφών τους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 102-105. Σε επίπεδο επαρχίας τα εδάφη της Καρύταινας είναι στην πλειοψηφία τους ορεινά -1022 τ.χ.- κατά δεύτερο λόγο πεδινά -260 τ.χ.- και ημιορεινά 164 τ.χ., βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 103 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 177.

²⁷⁶ Το ίδιο πρόβλημα μ' αυτό της Τριπολιτσάς παρατηρείται και στην περίπτωση της Καρύταινας, που αν και σε υψόμετρο 500μ. χαρακτηρίζεται πεδινή, σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 236· για τον ορεινό χαρακτήρα της Καρύταινας, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 213.

²⁷⁷ Στην επαρχία Λεονταρίου η πλειοψηφία των εδαφών είναι ορεινά, συγκεκριμένα 397 τ.χ., 166 τ.χ. είναι ημιορεινά και μόνο 43 χαρακτηρίζονται πεδινά, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 107 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*· ειδικότερα για το υψόμετρο του Λεονταρίου και της Πολιανής, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 259 και 308 ενώ για το χαρακτηρισμό των εδαφών, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 107 και 126 αντίστοιχα.

²⁷⁸ Υποθέτουμε ότι το επίθετο αυτό παραπέμπει στους καταγόμενους από την Πολιανή, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 297.

²⁷⁹ Τα στοιχεία σχετικά με το υψόμετρο των Αγιοπετρινών, Μελιγγωτών και Αστρινών, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 183, 192 και 100 αντίστοιχα ενώ για το χαρακτηρισμό των εδαφών τους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 104. Σύμφωνα με την Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 104 στην επαρχία Αγίου Πέτρου 438 τ.χ. χαρακτηρίζονται ορεινά, 56 τ.χ. ημιορεινά και 12 πεδινά· επίσης, πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 176.

Αγιοπετρίτες ²⁸⁰	0,18%	960	Ο
Μελιγγιώτες	0,06%	600	Ο
Τσακωνιάτες	1,05%	400	Ο
<u>Επαρχία Πραστού²⁸¹</u>	0,07%		
Πρασιώτες	0,07%	740	Ο

---

²⁸⁰ Ο χαρακτηρισμός Αγιοπετρίτες υποθέτουμε ότι αναφέρεται σε όσους κατάγονται από την επαρχία του Αγίου Πέτρου, καθώς δε βρήκαμε κάποια άλλη τοποθεσία μ' αυτό το όνομα.

²⁸¹ Για την επαρχία Πραστού δεν έχουμε βρει στοιχεία σε επίπεδο επαρχίας· ενδεχομένως, ό,τι ισχύουν σχετικά με το χαρακτηρισμό της επαρχίας Αγίου Πέτρου να ισχύουν και γι' αυτήν, καθώς προήλθε από τη διχοτόμηση της επαρχίας Αγίου Πέτρου, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 100· σχετικά με το χαρακτηρισμό του υψομέτρου του Πραστού, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 310 και για το χαρακτήρα των εδαφών, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 105.

Νομός / Επαρχίες	Ποσοστό	Υψόμετρο / μέτρα	Χαρακτηρισμός εδάφους
2. [νομός Αργολίδας & Κορινθίας]²⁸²	14,09% ²⁸³		
Επαρχία Ναυπλίου²⁸⁴	2,83%		
Ναυπλιώτες	2,72%	10	Π
Λουκαίτες	0,01%	250	Ο
Λαλουκιώτες	0,09%	14	Π
Πλατανίτες	0,01%	16	Π
Επαρχία Άργους²⁸⁵	10,73%		
Αργεΐτες	10,73%	40	Π
Επαρχία Κορίνθου²⁸⁶	0,5%		
Κορίνθιοι	0,41%	10	Π
Αγιονορίτες	0,04%	680	Ο
Γυμνοίτες	0,03%	430	Ο
Δερβενοχωρίτες ²⁸⁷	0,02%		

²⁸² Στο σημερινό νομό Αργολίδας & Κορινθίας βρίσκονταν οι επαρχίες Ναυπλίου, Άργους, Κορίνθου και Κάτω Ναχαγέ, σχετικά βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 100-102.

²⁸³ Μη συμπεριλαμβανομένου του 1,45%, ποσοστού που αντιπροσωπεύει τις διάφορες φαμίλιες από το Άργος και την Τριπολιτσά.

²⁸⁴ Για το υψόμετρο της πόλης του Ναυπλίου, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 284 ενώ για το χαρακτηρισμό του εδάφους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 100. Αντίστοιχα για τη Λάλοουκα, το Πλατανίτι και τη Λουκαίτη, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 258, 306 και 263 αντίστοιχα, ενώ για το χαρακτηρισμό του εδάφους τους, βλ. ΕΣΥΕ, *ο.π.*, σελ. 100-102. Σε επίπεδο επαρχίας η επαρχία Ναυπλίου είχε 145 τ.χ. πεδινά εδάφη, 155 τ.χ. ημιορεινά και 246 τ.χ. ορεινά, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 101 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 176.

²⁸⁵ Για το υψόμετρο της πόλης του Άργους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 196 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους της, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 100· σε επίπεδο επαρχίας 176 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 59 τ.χ. ημιορεινά και 321 τ.χ. ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 100 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*

²⁸⁶ Σε ολόκληρη την επαρχία Κορίνθου 272 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 733 τ.χ. ημιορεινά και 1255 τ.χ. ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 118 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*

²⁸⁷ Τα χωριά που βρίσκονται στα Δερβένια, τα κατά την οροσειρά της Μεγαρίδας ή του όρους Μακρυπλάγι στενά, ονομάζονται Δερβενοχώρια και ανήκαν στην επαρχία Κορίνθου· σχετικά με τη Μεγαρίδα, που ένωνε την Πελοπόννησο με τη Στερεά Ελλάδα και τα σύνορά της που διέφεραν κατά περιόδους, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 102 και Γεώργιος Δ. Δημακόπουλος, *Η διοικητική*

Επαρχία Κάτω Ναχαγέ²⁸⁸	0,03%		
Κρανιδιώτες	0,03%	100	Η

Νομός / Επαρχίες	Ποσοστό	Υψόμετρο / μέτρα	Χαρακτηρισμός εδάφους
3. [νομός Λακωνίας]²⁸⁹	3,68%		
Επαρχία Μυστρά²⁹⁰	3,68%		
Μαρανίτες ²⁹¹	0,03%	640	Η
Κοσμίτες	0,04%	1140	Ο

οργάνωσις κατά την Ελληνικήν επανάστασιν 1821-1827. Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως, Αθήναι 1966, σελ. 33 και Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ. Θ' (1929), Πυρσός, σελ. 5 και ο.π., τ. ΙΣΤ' (1931), Πυρσός, σελ. 821.

²⁸⁸ Στην επαρχία Κάτω Ναχαγέ 44 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 244 τ.χ. ημιορεινά και 103 τ.χ. ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, ο.π., σελ. 101 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο.π.· σχετικά με το υψόμετρο του Κρανιδίου, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 253 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 101.

²⁸⁹ Τα εδάφη του σημερινού νομού Λακωνίας καταλάμβαναν οι επαρχίες Μυστρά και Μονεμβασίας, όπως και η περιφέρεια της Μάνης, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, ο.π., σελ. 111-113. Στην απογραφή συναντάμε κατοίκους καταγόμενους μόνο από την επαρχία του Μυστρά και από την Μάνη· ειδικότερα δώδεκα (12) κάτοικοι, ποσοστό 0,12%, δηλώνουν ως τόπο καταγωγής τη Μάνη, η οποία είχε αποσπασθεί από την υπόλοιπη Πελοπόννησο μετά το 1770 και υπαγόταν στη δικαιοδοσία του Karudan Paşa. Βρισκόταν επί του ορεινού όγκου του Ταυγέτου και μεταξύ των επαρχιών Μυστρά και Καλαμάτας σε υψόμετρο 210 μέτρων· σχετικά με το υψόμετρό της, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 123. Για τη διαίρεσή της σε Ανατολική και Δυτική, τα όρια της, όπως και τις περιοχές που περιελάμβανε, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, ο.π., σελ. 98 και 112-113· για την “ορεινότητα” των εδαφών της, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο.π., σελ. 178.

²⁹⁰ Στην επαρχία Μυστρά σε επίπεδο επαρχίας 241 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 265 τ.χ. ημιορεινά και 460 τ.χ. ορεινά, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 124 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο.π., σελ. 178. Ειδικότερα, για τα στοιχεία για το υψόμετρο του Μυστρά, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 284 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 124· για τις υπόλοιπους τύπους καταγωγής για το υψόμετρο, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 269, 250, 238 και 206 με τη σειρά που αναφέρονται στον Πίνακα 1 αντίστοιχα και για το χαρακτηρισμό των εδαφών τους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 104 και 123 αντίστοιχα.

²⁹¹ Με το επίθετο Μαρανίτες υποθέτουμε, ότι εννοούνται οι καταγόμενοι από την τοποθεσία Μαρί ή Μάριον, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο.π., σελ. 162 και 308.

Καστανισιώτες	0,04%	840	Ο
Βορδωνιάτες	0,05%	440	Η
Μιστριώτες	3,52%	300	Ο

Νομός / Επαρχίες	Ποσοστό	Υψόμετρο	Χαρακτηρισμός εδάφους
4. [νομός Μεσσηνίας]²⁹²	2,8%		
Επαρχία Αρκαδίας²⁹³	1,01%		
Μαλανίτες	0,04%	240	Η
Φιλιατρινοί	0,09%	70	Π
Αρκαδινοί	0,88%	50	Π
Επαρχία Καλαμάτας²⁹⁴	0,46%		

²⁹² Οι επαρχίες Αρκαδίας, Καλαμάτας, Ιμλακίων, Νησίου, Ναβαρίνου, Μεθώνης, Κορώνης, Φαναρίου και Ανδρούσας αποτελούσαν το σημερινό νομό Μεσσηνίας· όλες εκπροσωπούνται με ένα μικρό ποσοστό, εκτός από αυτήν της Ανδρούσας η οποία δε δηλώνεται ως τόπος καταγωγής στα κατάστιχα της απογραφής. Στο συνολικό ποσοστό του 2,8% δε συμπεριλαμβάνεται το ποσοστό της Μικρομάνης –στα κατάστιχα καταγράφονται μόνο τέσσερις (4) Μικρομανιάτες, ποσοστό 0,04%, η οποία υπαγόταν στη διοίκηση του βοεβόδα των Πατρών και η οποία επί Επανάστασης εμφανίζεται ως ιδιαίτερη επαρχία Μικρομάνης. Τα χωριά της Μικρομάνης βρίσκονταν μεταξύ των χωριών των επαρχιών Κορώνης, Ανδρούσας, Νησίου και Ιμλακίων και κυρίως του τελευταίου, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 104-108.

²⁹³ Σε επίπεδο επαρχίας, στην επαρχία Αρκαδίας 387 τ.χ. χαρακτηρίζονται ορεινά, 281 τ.χ. ημιορεινά και 277 τ.χ. πεδινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 130 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 176· σχετικά με το υψόμετρο των περιοχών των Μαλανιτών, Φιλιατρινών και Αρκαδινών, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 290, 334 και 257 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 130 αντίστοιχα.

Καλαματιανοί	0,46%	20	Η
Επαρχία Ιμλακίων²⁹⁵	0,15%		
Ιμλακιώτες	0,15%		
Επαρχία Νησίου²⁹⁶	0,21%		
Νησιώτες	0,21%		
Επαρχία Ναβαρίνου²⁹⁷	0,43%		
Νεοκαστρίτες	0,43%	15	Π
Επαρχία Μεθώνης²⁹⁸	0,11%		
Μεθωνίτες	0,11%	20	Π
Επαρχία Κορώνης²⁹⁹	0,18%		
Κορωναίοι	0,18%	20	Π
Επαρχία Φαναρίου³⁰⁰	0,25%		

²⁹⁴ Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ η επαρχία Καλαμάτας είχε 69 τ.χ. πεδινά έδαφη και 56 τ.χ. ημιορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 125 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 177· για την ημιορεινή πόλη της Καλαμάτας, παρόλο που βρίσκεται σε υψόμετρο 20 μ., βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 125 και για το υψόμετρό της, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 230 αντίστοιχα.

²⁹⁵ Το βιλαέτι των Ιμλακίων, που ήταν σουλτανικό φέουδο, ιδρύθηκε το 1790 και βρισκόταν μεταξύ των βιλαετιών Ανδρούσας, Αρκαδιάς, Λεονταρίου και Καλαμάτας. Σχετικά με τα όριά του και τα χωριά που περιελάμβανε, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 99 και 108. Επιπλέον στοιχεία σχετικά με το υψόμετρο και το χαρακτηρισμό του εδάφους δεν έχουμε βρει.

²⁹⁶ Σχετικά με την επαρχία Νησίου, που ήταν μικρή σε έκταση και η οποία βρισκόταν μεταξύ των επαρχιών Ανδρούσας, Κορώνης, Μεθώνης, Ναβαρίνου, Αρκαδιάς και Φαναρίου, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 108· στοιχεία σχετικά με το υψόμετρο και το χαρακτηρισμό του εδάφους δεν έχουμε εντοπίσει.

²⁹⁷ Σε επίπεδο επαρχίας, η επαρχία Ναβαρίνου είχε 75 τ.χ. εδάφη πεδινά και 95 τ.χ. ημιορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 312 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 177· για υψόμετρο του Ναβαρίνου, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 312 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 128-129.

²⁹⁸ Στην επαρχία Μεθώνης 205 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 123 τ.χ. ημιορεινά και μόνο 12 τ.χ. ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 129, επίσης πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*· τα στοιχεία για το υψόμετρο της Μεθώνης προέρχονται από Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 272 για τα αντίστοιχα για το χαρακτηρισμό του εδάφους από Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 129

²⁹⁹ Και στην επαρχία Κορώνης η πλειοψηφία των εδαφών είναι πεδινά –συγκεκριμένα 137 τ.χ.- 76 τ.χ. είναι ημιορεινά και 45 τ.χ. χαρακτηρίζονται ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, όπως επίσης πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*· για το υψόμετρο της Κορώνης, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 250 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 129.

³⁰⁰ Στην επαρχία Φαναρίου 278 τ.χ. χαρακτηρίζονται ορεινά, 261 τ.χ. πεδινά και 105 τ.χ. ημιορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 117 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 176· τα στοιχεία σχετικά με το υψόμετρο της Ανδρίτσαινας έχουν

Ανδριτσάνοι	0,25%	760	Ο
-------------	-------	-----	---

Νομός / Επαρχίες	Ποσοστό	Υψόμετρο / μέτρα	Χαρακτηρισμός εδάφους
5. [νομός Αχαΐας]³⁰¹	1,29%		
Επαρχία Καλαβρύτων³⁰²	0,48%		
Καλαβρυτινοί	0,44%	750	Ο
Περιθωρίτες	0,04%	940	Ο
Επαρχία Πατρών³⁰³	0,34%		
Πατρινοί	0,34%	20	Π
Επαρχία Βοστίτσας³⁰⁴	0,47%		
Βοστιτσάνοι	0,47%	60	Π

Νομός / Επαρχίες	Ποσοστό	Υψόμετρο / μέτρα	Χαρακτηρισμός εδάφους
6. [νομός Ηλείας]³⁰⁵	0,11%		

αντληθεί από Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 191 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 117.

³⁰¹ Προς το σημερινό νομό Αχαΐας αντιστοιχούσαν οι τρεις επαρχίες Καλαβρύτων, Πατρών και Βοστίτσας, ειδικότερα για τα ακριβή όρια αυτών, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, ο.π., σελ. 102-104.

³⁰² Τα εδάφη της επαρχία Καλαβρύτων χαρακτηρίζονται στην πλειοψηφία τους ορεινά· ειδικότερα 1267 τ.χ. είναι ορεινά, 96 τ.χ. ημιορεινά και μόνο 6 τ.χ. πεδινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, ο.π., σελ. 109 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο.π., σελ. 177· για το υψόμετρο των περιοχών των Καλαβρυτινών και Διβριωτών, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 229 και 258 ενώ για το χαρακτηρισμό των εδαφών τους, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε. ο.π., σελ. 109 και 115 αντίστοιχα.

³⁰³ Στην επαρχία Πατρών 600 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 314 τ.χ. ημιορεινά και 458 τ.χ. ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, ο.π., σελ. 111· επίσης, πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο.π. . Για το υψόμετρο της Πάτρας, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 299 και το χαρακτηρισμό του εδάφους της, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 111.

³⁰⁴ Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ στην επαρχία Βοστίτσας 99 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 19 τ.χ. ημιορεινά και 228 τ.χ. ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, ο.π., σελ. 108 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο.π. Για το χαρακτηρισμό του εδάφους της Βοστίτσας, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 18 και για το υψόμετρό της, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., ο.π., σελ. 186.

Επαρχία Πύργου³⁰⁶	0,06%		
Πυργιώτες	0,06%	15	Π
Επαρχία Γαστούνης³⁰⁷	0,05%		
Διβριιώτες	0,01%	800	Ο
Γαστουναίοι	0,04%	15	Π

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι στα κατάστιχα της απογραφής, εκτός από τους τόπους καταγωγής που δηλώνονται στον Πίνακα, καταγράφεται επίσης και ένας αριθμός επιθέτων/τόπων καταγωγής, τα οποία είτε είναι γενικόλογα είτε λόγω κοινότητας ονομασίας τα εντοπίζουμε σε παραπάνω από μια επαρχίες ή αδυνατούμε να τα εντοπίσουμε και τα οποία δεν έχουμε συμπεριλάβει στον Πίνακα 1 Παραρτήματος κεφαλαίου.

Συγκεκριμένα, πρόκειται για τους γενικόλογους χαρακτηρισμούς, *Λακεδαίμων, Μοραΐτης (Μοριάς) και Πελοποννήσιος (Πελοπόννησος)*, των οποίων το ποσοστό αθροιστικά φθάνει το 1,03%· για τα αντίστοιχα ποσοστά τους, βλ. Πίνακα 2 Παραρτήματος.

Το ποσοστό της κατηγορίας, που περιλαμβάνει εκείνους τους τόπους καταγωγής που εντοπίζονται σε παραπάνω από μία επαρχίες, ανέρχεται στο 0,62%· για τα αντίστοιχα ποσοστά, βλ. Πίνακα 2 Παραρτήματος.

Πρόκειται για τους:

-*Νεοχωρίτες*: το Νεοχώρι/Νιοχώρι συναντάται στις επαρχίες Αγίου Πέτρου, Τριπολιτσάς, Μυστρά και Λεονταρίου, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1987, σελ. 293, 297 και 308 με τη σειρά που δηλώνονται οι επαρχίες αντίστοιχα.

-*Αγιογεωργίτες*: περιοχή Αγίου Γεωργίου συναντάμε στις επαρχίες Καλαβρύτων, Κορίνθου (Νεμέα), Μυστρά και Αγίου Πέτρου, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 292, 303, 304, 307 και 309 αντίστοιχα.

-*Ποταμιάνους*: η περιοχή Ποταμιά εντοπίζεται στις επαρχίες Αρκαδιάς, Μυστρά, Κορώνης και Αγίου Πέτρου, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 294, 301, 307 και 308 αντίστοιχα.

-*Βασιλικιώτες*: εάν προέρχεται από τη λέξη Βασιλική τότε εντάσσεται στην επαρχία Μυστρά (Κουρτσούνα), βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 309· εάν το επίθετο αυτό προέρχεται από τη λέξη Βασιλάκιον τότε βρίσκεται είτε στην επαρχία Μυστρά (Τάρατζα) είτε στην επαρχία Καρύταινας (Λυκούρεσι-Καπουτζή), βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 309 και 299 αντίστοιχα.

³⁰⁵ Οι επαρχίες Γαστούνης και Πύργου αντιστοιχούσαν προς το σημερινό νομό Ηλείας, σχετικά βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 105-106.

³⁰⁶ Για την περιφέρεια επαρχία Πύργου, η οποία κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα αποχωρίστηκε από το βιλαέτι Γαστούνης και αποτέλεσε ξεχωριστό βιλαέτι, βλ. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *ο.π.*, σελ. 99· ειδικότερα, για το χαρακτηρισμό του εδάφους του Πύργου, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 113 και για το υψόμετρο, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 315.

³⁰⁷ Στην επαρχία Γαστούνης 1337 τ.χ. χαρακτηρίζονται πεδινά, 367 τ.χ. ημιορεινά και 203 ορεινά, βλ. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *ο.π.*, σελ. 113 και πρβλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 177· για το υψόμετρο της Γαστούνης, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 210 και για το χαρακτηρισμό του εδάφους της, βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *ο.π.*, σελ. 113.

-*Κουτσιώτες*: περιοχή Κούτσι εντοπίζεται στην επαρχία Ναυπλίου (Αργολικόν), Κορίνθου όπως και Φαναρίου (Χελιδόνιον), βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 291, 292 και 296 αντίστοιχα.

-*Τσιπιανίτες*: τα Τσιπιανά συναντούνται στην επαρχία Τριπολιτσάς (Νεστάνη), όπως και στην επαρχία Γαστούνης, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 293, 303 αντίστοιχα.

-*Αγιαννίτες*: στις επαρχίες Αγίου Πέτρου, Αρκαδιάς, Βοστίτσας, Γαστούνης, Καρύταινας, Λεονταρίου και Μυστρά υπάρχει περιοχή Άγιος Ιωάννης, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 294, 295, 304, 307, 369, 297 και 308 αντίστοιχα.

-*Καστρίτες*: Καστρί εντοπίζεται στις επαρχίες Κάτω Ναχαγέ (Ερμιόνη), Μυστρά, Αγίου Πέτρου, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 294 και 309 αντίστοιχα.

-*Αναστασοβίτες*: η Αναστάσοβα συναντάται στην επαρχία Καλαβρύτων (Ανάστασις), βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 303· υπάρχει όμως και στην επαρχία Μυστρά η Μικρή Αναστάσοβα και Μεγάλη Αναστάσοβα, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σελ. 309.

-*Λακκιώτες*: αδυναμία εντοπισμού.

*Όσες ονομασίες είναι μέσα στην παρένθεση είναι οι μετονομασίες των περιοχών μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, τις αντίστοιχες σελίδες.

Επίλογος

Το Ναύπλιο του 1825 είναι μια πόλη με δύο όψεις· δύο είναι οι παράμετροι που καθορίζουν το Ναύπλιο τη δεδομένη χρονική στιγμή, η «πόλη» και ο «προσφυγικός πληθυσμός», που η καθεμία με τη σειρά της ορίζει διαφορετικά πεδία συχνά διαπλεκόμενα μεταξύ τους.

Η πόλη του Ναυπλίου που μέχρι την έναρξη της ελληνικής επανάστασης αλλά και μετεπαναστατικά είχε «συνηθίσει» να στεγάζει γύρω στους πέντε χιλιάδες κατοίκους, «καλείται» στα 1825 –η εισροή ξεκινά μετά την κατάληψή της από τους Έλληνες στα 1822, συνεχίζεται με ανοδικούς ρυθμούς τα επόμενα χρόνια και κορυφώνεται στα 1825- να φιλοξενήσει στους χώρους της το διπλάσιο πληθυσμό. Η κρισιμότητα που προκάλεσε αυτή η πληθυσμιακή διόγκωση αποτυπώνεται ευδιάκριτα στους όρους και στις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων· ο προσφυγικός πληθυσμός φαίνεται να είναι αυτός που ορίζει τη στεγαστική μορφή της πόλης, μορφή, την οποία θεωρούμε ότι δε θα παρουσίαζε υπό κανονικές συνθήκες· το προσφυγικό ρεύμα και η ανάγκη του να εγκατασταθεί σε οποιοδήποτε μέρος της είναι που προκάλεσε αυτό το συνωστισμό, το «στοίβαγμα» θα λέγαμε των κατοίκων, σε όλους τους χώρους της, άσχετα με το δημόσιο ή ιδιωτικό χαρακτήρα τους, καταργώντας μ' αυτό τον τρόπο και τα διαχωριστικά μεταξύ τους όρια.

Δεν παραβλέπουμε επομένως, το λόγο «εμπόλεμη κατάσταση» και «Ιμπραήμ» συνακόλουθα και τον αντίστοιχο «οχυρωμένη πόλη», λόγοι που ευθύνονται κατά κύριο λόγο γι' αυτήν την πληθυσμιακή διόγκωση, απλώς θεωρούμε ότι η εικόνα της, ως πόλης που λειτουργεί, ή έστω προσπαθεί να το επιτύχει, μέσω του διοικητικού της δικτύου και της οργάνωσης των απαραίτητων για το «ευ ζην» των πολιτών της χώρων³⁰⁸ σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά της, έδρα της διοίκησης-κυβέρνησης, πρωτεύουσα του κράτους, διοικητικό και εμπορικό κέντρο, είναι θα πρέπει να είναι παράγοντες για την είσοδο πληθυσμών. Οι λειτουργίες και οι ανάγκες της φαίνεται να είναι αυτές που καθορίζουν την είσοδο-παρουσία συγκεκριμένων «επαγγελματών», επομένως, η πόλη είναι αυτή που καθορίζει την επαγγελματική της μορφή· έτσι, θεωρούμε ότι δικαιολογείται η παρουσία αξιόλογου αριθμού επαγγελματιών στους τομείς της διοίκησης, του εμπορίου, της παραγωγής ειδών απαραίτητων για τις ανάγκες της. Η παρουσία αυτών του αστικού χαρακτήρα επαγγελματιών, πιστεύουμε ότι δείχνει μια αγορά που «κινείται», μια πόλη που λειτουργεί, της οποίας, παρά την κρισιμότητα της κατάστασης, οι αστικές δραστηριότητες εξακολουθούν. Πέρα από το επάγγελμα, και κάποια επιπλέον χαρακτηριστικά αυτού του πληθυσμού, που βρίσκεται και απογράφεται στην πρωτεύουσα στα 1825, που σχετίζονται με τον τόπο προέλευσής του και τα «φυσικά» του γνωρίσματα (τόπου) -παρουσία χωριών και μικρών περιοχών, όπως και

---

³⁰⁸ Το «ευ ζην» των πολιτών εξασφαλίζεται με την λειτουργία κοινωνικών και οικονομικών «υπηρεσιών», όπως και των χώρων περίθαλψης ασθενών, ψυχαγωγίας και εργαστηρίων (καταστήματα).

«ορεινών» περιοχών- θα μπορούσαν ενδεχομένως να μας οδηγήσουν στη σκέψη της αστικής εγκατάστασης, όπως και στη διαγραφή ενός ρεύματος, μιας πορείας που έχει τη μορφή εσωτερικού εποικισμού προς την πόλη.

Βιβλιογραφία

- Kolodny Emile, «Ερμούπολις-Σύρος. Γέννησις και εξέλιξις μιας ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς Κυκλαδικών Μελετών*, τ. Η' (1969-1970).
- Leake W.M., *Travels in the Morea*, τ. ΙΙ, Άμστερνταμ 1968.
- Rouqueville F.C.H.L., *Voyages de la Grèce*, τ. V, Παρίσι 1827.
- Todoron Nikolaj, *Η βαλκανική πόλη 15^{ος}-19^{ος} αιώνας. Κοινωνικο-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, Αθήνα 1986.
- Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία, 19^{ος} – 1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1987.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1982.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1982.
- Γριτσόπουλος Τάσος, «Το 1821 και το Θέατρο», *Νέα Εστία*, τ. ΜΕ' (1949).
- Δημακόπουλος Δ. Γεώργιος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Επανάστασιν 1821-1827. Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως*, Αθήναι 1996.
- Δημητριάδης Βασίλης, *Η Θεσσαλονίκη της Παρακμής*, Ηράκλειο 1997.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως*, Αθήνα 1986.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Λεξικό των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Ελλάδος*, Αθήναι 1984.
- Καλαφάτη Ελένη, «Η πολεοδομία της Επανάστασης: Ναύπλιο 1822-1830», *Ιστορικά*, τ. 2 (1983-1984).
- Καποδίστριας Ι. Α., *Επιστολαί* (μετάφρ. εκ του γαλλικού Μιχ. Γ. Σχινά), Αθήναι 1843, τ. Δ'.
- Καυταντζόγλου Ρωξάνη, *Οικογένειες του παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, Αθήνα 1996.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Συγκυρία και εμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο (1793-1821)*, Αθήνα 1980.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18^ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα 1972.
- Κωστής Κ. (επιμ.), *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ. Η', Κέρκυρα 1085.
- Κωστής Κώστας, *Αγροτική οικονομία και γεωργική Τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, Αθήνα 1987.
- Λαμπρυνίδης Γ. Μιχαήλ, *Η Ναυπλία από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. Ιστορική μελέτη*, τύπ. Κλειοσιούνη, Αθήνα 1950 (α' έκδ. 1898).

Μπαφούνης Γιάννης, «Γάμοι στην Ερμούπολη (1845-1853). Δημογραφικά φαινόμενα μιας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19ου αιώνα», *Μνήμων*, τ. 9 (1984).

Μπόγκας Ευάγγελος, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, τ. Α'-Β', Ιωάννινα 1960.

Μπουτζουβή-Μπανιά Αλέκα, «Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828-1833. Σκιαγράφηση της κοινωνικής, πολιτισμικής και πνευματικής ζωής», *Ο Ερασιστής*, τ. 18 (1986).

Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μιας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18^ο αιώνα», *Ο Ερασιστής*, τ. 11 (1974).

Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Δημογραφικές Εξελίξεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975.

Παναγιωτόπουλος Βασίλης, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1987.

Πρεβελάκης Ελευθέριος, *Η εκστρατεία του Ιμπραήμ εις την Αργολίδα*, Αθήναι 1949.

Πρωτοψάλτης Ε. Γ., «Το πρώτον Νοσοκομείον της Επανάστασεως (1824) και η εν Ναυπλίω Φιλανθρωπική Εταιρεία», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, τ. Ε' (1961).

Ρέππας Χρήστος, «Γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου κατά το 1825», *Μνημοσύνη*, τ. 9 (1982-1984).

Σακελλαρίου Μιχαήλ, *Η Πελοπόννησος κατά την Δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1978 (α' έκδ. 1939).

Σιμόπουλος Κυριάκος, *Πως είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, τ. Δ', Αθήνα 1994.

Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1861*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήναι 1862.

Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1870*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήναι 1872.

Υπουργείον των Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1879*, τυπ. Σ.Κ. Βλαστού, Αθήναι 1881.

Φράγκος Διονύσιος, *Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της Ελλάδος*, Αθήνα 1980.

Χουλιάρκης Μιχαήλ, *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή Εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τ. Α', μέρος Ι, Αθήνα 1973.

Χουλιάρκης Μιχαήλ, *Στατιστικά Μελέται 1821-1971*, Αθήνα 1972.

Πηγές

ΓΑΚ, φ. 33 (784/26-8-1825 Αστ. Ναυπλ. προς Υπ. Αστ.)

ΓΑΚ, Μινιστέριον της Αστυνομίας, φακ. 43 (874/15-11-1825 Αστ. Ναυπλ. προς Υπ. Αστ.)

ΓΑΚ, Μινιστέριον της Αστυνομίας, φακ. 44 (880/17-11-1825 Αστ. Ναυπλ. προς Υπ. Αστ.)

Εγκυκλοπαίδειες

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 18, Αθήνα 1932, τ. ΚΒ΄(1933), Πυρσός, τ. ΣΤ΄(1928), Πυρσός, τ. Α΄(1927), Μακρής, τ. ΙΕ΄(1931), Πυρσός, τ. ΣΤ΄(1928), Πυρσός, τ. ΙΣΤ΄(1931), Πυρσός, τ. Δ΄(1928), τ. ΙΕ΄(1931), Πυρσός, τ. ΙΗ΄(1932), Πυρσός, τ. ΙΔ΄(1930), Πυρσός, τ. Ζ΄(1929), Πυρσός, για τα λήμματα *Ναύπλιο*, *Σωζόπολη*, *Ασπροπόταμος*, *Άγραφα*, *Λειβαδιά*, *Αταλάντη*, *Λιδωρίκι*, *Αμφισσα*, *Κράβαρα*, *Ξηρομέρι*, *Κατούνα*, *Βόνιτσα* με τη σειρά που παρατίθενται οι τόμοι.

Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 23, Αθήνα 1978 λήμμα *Ναύπλιο*.

Λεξικά

Hony H. C., *A Turkish-English Dictionary*, Oxford 1967 (α΄ έκδ. 1947).

Redhouse J. W., *Türkçe – İngilizce Sözlük : Turkish – English Dictionary*, Istanbul 1968 (α΄ έκδ. 1890).

Κριαράς Εμμανουήλ, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Δημόδους Γραμματείας (1100-1669)*, Θεσσαλονίκη 1968-1973.

Λεξικό της κοινής ελληνικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1998.

Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι 1895 (α΄ έκδ. 1852).

Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της καθ' ημάς Ελληνικής Διαλέκτου*, Αθήναι 1857 (α΄ έκδ. 1835).

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Πληθυσμιακής Ανάλυσης
Επάγγελμα**

Πίνακας 1

Ταξινόμηση

βάσει των ομαδοποιήσεων των επαγγελμάτων (βλ. Ομαδοποίηση επαγγελμάτων, Πίνακας 2).

Πρωτογενής Τομέας: γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία	Σύνολο 0,809%
--	---------------

Γεωργός	0,135%
Ζευγός / Ζευγολάτης	0,090%
Ψαράς*	0,584%

* Σημείωση: το επάγγελμα του *ψαρά* θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στον τριτογενή τομέα στην κατηγορία του «Εμπορίου».

Δευτερογενής Τομέας: υφάσματα, δέρματα, μέταλλα, τροφές – ποτά – καπνός, άλλες βιομηχανίες, οικοδόμοι, χειρώνακτες.	Σύνολο 31, 15%
---	----------------

<i>Υφάσματα</i>	Σύνολο 10,562%
Αμπατζής	1,753%
Ανυφαντής / Υφαιδός	0,18%
Βαφιάς / Μπογιατζής	0,225%
Γούναρης	1,303%
Καζάζης / Μεταξάς	1,573%
Καποτάς	0,539%
Μπαλωματής*	0,135%
Ράπτης / Τερζής	4,764%
Συρμακέζης	0,090%

* Σημείωση: σχετικά με το επάγγελμα του *μπαλωματή* δεν είμαστε σίγουροι για την ταξινόμησή του σ' αυτή την κατηγορία· εάν όμως σημαίνει τον επιδιορθωτή υποδημάτων, βλ. Χρήστος Ρέππας, *ο.π.*, σελ. 309, τότε θα ταξινομούνταν στην κατηγορία «Δέρματα».

<i>Δέρματα</i>	Σύνολο 5,528%
Κουντουράς	0,090%
Παπουτζής	2,652%
Σαράτζης	1,303%
Σελαχτζής	0,090%
Ταμπάκης	0,854%
Ταμπακτζής*	0,090%
Τζαρουχάς	0,539%

* Σημείωση: το επάγγελμα του ταμπακτζή το εντάξαμε στην κατηγορία «δέρματα», χωρίς να είμαστε σίγουροι για τη σημασία του· πιστεύουμε ότι κατά πάσα πιθανότητα σχετίζεται με το επάγγελμα του ταμπάκη.

<i>Μέταλλα</i>	Σύνολο 5,127%
Γύφτος / Δεμερτζής-Τεμερτζής / Ντοκμετζής / Σιδεράς / Φαύρος	0,99%
Καζαντζής	0,225%
Καλαϊτζής / Φαναρτζής	0,225%
Κανταρτζής*	0,045%
Κλειδαράς	0,045%
Μαχαιράς / Μπιτζακτζής-Μπιτζιακτζής-Μπισαζής	0,585%
Τουφεκτζής	1,124%
Φουσεκτζής	0,045%
Χαλκείς	0,090%
Χρυσαφός / Χρυσοφός / Χρυσικός / Χρυσοχός	1,798%
Ωρολογάς	0,135%

* Σημείωση: το επάγγελμα του κανταρτζή ανάλογα με τη σημασία του θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στον τριτογενή τομέα στην κατηγορία «Υπηρεσίες», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

<i>Ευλεία</i>	Σύνολο 2,921%
Βουτζάς	0,090%
Δουλγέρης*	0,854%
Λεφτουργός	0,404%
Μαραγκός	1,348%
Σαμαντζής	0,045%
Σαμαρτζής	0,090%
Ψαθάς	0,090%

* Σημείωση: ανάλογα με την ερμηνεία του το επάγγελμα του δουλγέρη θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στους «Οικοδόμους», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

<i>Τροφές – Ποτά – Καπνός</i>	σύνολο 4,765%
Ελαιομυλωνάς / Λητριβιάρης	0,09%
Μάγειρας	1,213%
Μπουρεκτζής	0,135%
Σαλεπιτζής	0,180%
Σιμιτζής / Σημιτζής	0,09%
Φούρναρης / Ψωμάς	2,922%
Χαλβατζής	0,135%

<i>Άλλες βιομηχανίες</i>	Σύνολο 0,495%
Κανατάς	0,045%
Κεράς / Μουμτζής	0,135%
Μπαρουτζής	0,090%
Σαπουντζής	0,090%
Σχοινάς / Σχινάς / Σκινάς	0,135%

<i>Οικοδόμοι</i>	Σύνολο 0,45%
Αρχιτέκτων	0,090%
Κτίστης	0,270%
Σοβατζής	0,090%

<i>Χειρώνακτες</i>	Σύνολο 1,303%
Δουλευτής	1,303%

Τριτογενής Τομέας: <i>Εμπόριο, Μεταφορές και Συγκοινωνίες, Υπηρεσίες-Ελεύθερα επαγγέλματα-Στελέχη*</i>	Σύνολο 52,235%
---	----------------

*η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει τις υποκατηγορίες γενικά, στρατός-αστυνομία, διοίκηση-δημόσιοι υπάλληλοι-υπάλληλοι γραφείου, υγεία, θρησκεία, εκπαίδευση, καλλιτέχνες, υπηρετικό προσωπικό, άλλες υπηρεσίες.

<i>Εμπόριο</i>	Σύνολο 18,159%
Αλαχτζής	0,045%
Έμπορος	8,135%
Κάπηλος	0,225%
Καπνοπώλης / Ταμπακοπούλος	0,27%
Καστανάς	0,045%
Καφετζής	1,303%
Κρασοπούλος / Οινοπώλης	0,36%
Λαδάς	0,045%
Λαχανάς	0,045%
Μεταπράτης	1,348%
Μπακάλης	3,551%
Πραγματευτής	0,090%
Ρακοπούλος	0,989%
Τουτουντζής	0,584%
Χασάπης	1,124%

<i>Μεταφορές – Συγκοινωνίες</i>	Σύνολο 3,237%
Αγωγάτης	0,090%
Καπετάνιος	0,045%
Βαστάζος	0,315%
Δεβατζής	0,045%
Θαλασσινός / Ναύτης / Μαρινάρος	0,989%
Καϊζής / Καϊκτζής	0,315%
Χαμάλης	1,438%

Υπηρεσίες – Ελεύθερα επαγγέλματα – Στελέχη	Σύνολο 30,839%
---	-------------------

<i>Γενικά</i>	Σύνολο 3,732%
Αναφορογράφος	0,045%
Αντιγραφέας	0,045%
Βιβλιοδέτης	0,090%
Γραμματικός	0,180%
Γραμματοκομιστής / Μενζιλτζής / Μιτζιλτζής / Ταχυδρόμος / Πεζοδρόμος / Ερμής*	0,54%
Επιστάτης	0,404%
Θυρωρός	0,090%
Λαγουμιτζής**	0,045%
Λουτράρης / Χαμαμτζής	0,18%
Μπαρμπέρης / Ξηριστής / Ξουραφιστής	1,034%
Σουγιουλτζής***	0,135%
Τελάλης	0,899%
Τυπογράφος	0,045%

* Σημείωση: η ερμηνεία του επαγγέλματος του *ερμής* δεν έχει επιβεβαιωθεί· μπορεί να σημαίνει τον ταχυδρόμο ή τον έμπορο· εάν ισχύει η τελευταία ερμηνεία, τότε θα ταξινομούταν στην ανάλογη κατηγορία του «*Εμπορίου*».

**Σημείωση: το επάγγελμα του *λαγουμιτζή* θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στην υποκατηγορία «*στράτος-αστυνομία*», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

*** Σημείωση: ανάλογα με την ερμηνεία το επάγγελμα του *σουγιουλτζή* θα μπορούσε να ταξινομηθεί και στο δευτερογενή τομέα στην κατηγορία των «*χειρωνακτών*», βλ. Λεξιλόγιο Παραρτήματος κεφαλαίου.

<i>Στρατός – Αστυνομία</i>	Σύνολο 11,552%
Αξιωματικός	0,494%
Αστυνόμος / Αστυνομικός	0,135%
Γενικός αστυνόμος	0,045%
Δέκαρχος	0,045%
Επιλοχαγός	0,090%
Επιλοχίας	0,045%
Κανονιέρης	0,045%
Λοχίας	0,090%
Μπουλουκτζής*	0,090%
Πεζός	0,180%
Πολεμικός	0,180%
Πυροβολιστής	0,090%
Στρατηγός	0,315%
Στρατιώτης	7,730%
Στρατιωτικός	0,809%
Ταγματάρχης	0,045%
Τακτικός	0,719%
Υπασπιστής	0,045%
Υπαστυνόμος	0,045%

Φροντιστής	0,225%
Φρούραρχος	0,045%
Χιλίαρχος	0,045%

* Σημείωση: το επάγγελμα του *μπουλουκτζή* το ταξινομήσαμε σ' αυτήν την κατηγορία, γιατί στην απογραφή οι 2 δίο (2) *μπουλουκτζήδες*, που απογράφονται, συνοδεύονται από στρατιώτες.

<i>Διοίκηση – Δημόσιοι υπάλληλοι – Υπάλληλοι γραφείου</i>	Σύνολο 10,473%
Αγορανόμος	0,045%
Αντιπρόεδρος	0,090%
Βουλευτής	1,303%
Γενικός γραμματέας	0,584%
Γραμματέας	1,933%
Γραφεύς	0,045%
Εκτελεστής	0,045%
Έπαρχος	0,135%
Επίτροπος	0,135%
Κουμερκιάρης / Τελώνης	0,090%
Λιμενάρχης	0,045%
Παραστάτης	0,989%
Πολιτικός	4,629%
Πρόεδρος	0,045%
Πρωτοκολλητής	0,045%
Ταμίας	0,135%
Υπουργός	0,180%

<i>Υγεία</i>	Σύνολο 2,023%
Ιατρός	1,348%
Ιατροχειρουργός	0,045%
Μαμή	0,045%
Σπετζάρης / Σπετζέρης	0,45%
Χειρουργός	0,135%

<i>Θρησκεία</i>	Σύνολο 1,709%
Αρχιερεύς	0,090%
Αρχιμανδρίτης	0,045%
Δεσπότης	0,045%
Διάκονος	0,045%
Εκκλησιάρχης	0,045%
Εφημέριος	0,135%
Ιερεύς	1,034%
Καλόγερος	0,225%
Ψάλτης	0,045%

<i>Εκπαίδευση</i>	Σύνολο 0,13%
Δάσκαλος / Διδάσκαλος	0,135%

<i>Καλλιτέχνες</i>	Σύνολο 0,72%
Αρχιμουσικός (Καπουμπάντας)	0,045%
Ζωγράφος	0,270%
Λαγουτάρης	0,090%
Μουσικός	0,270%
Παιγνιδιάτορας	0,045%

<i>Υπηρετικό προσωπικό</i>	Σύνολο 0,225%
Δούλα	0,045%
Δούλος	0,090%
Υπηρέτης	0,045%
Σειζής	0,045%

<i>Άλλες Υπηρεσίες</i>	Σύνολο 0,27%
Λουκανδιέρης / Καταλυματίας*	0,27%

* Σημείωση: τα στοιχεία της απογραφής δεν είναι διεκκριστικά σχετικά με το επάγγελμα του *καταλυματία*· κατά πάσα πιθανότητα σημαίνει τον πανδοχέα, οπότε και το ομαδοποιήσαμε με το αντίστοιχο επάγγελμα του *λουκανδιέρη*.

<i>Άνευ επαγγέλματος *</i>	Σύνολο 0,899%
Αργός	0,809%
Ζήτουλας	0,090%

*Σημείωση: τα επαγγέλματα του *αργού* και του *ζήτουλα* δε θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε κάποια από τις υπόλοιπες κατηγορίες, άλλωστε δεν παραπέμπουν σε συγκεκριμένο επάγγελμα ή σε «ενεργό» επαγγελματία, γι' αυτό τα εντάξαμε στην κατηγορία «άνευ επαγγέλματος».

Πίνακας 2 Ομαδοποίηση Επαγγελματιών

- Αστυνομικός – Αστυνόμος
- Δάσκαλος – Διδάσκαλος
- Θαλασσινός – Ναύτης – Μαρινάρος
- Καϊζής – Καϊκτζής
- Σκινάς – Σχινάς – Σχοινάς
- Μπιτζακτζής – Μπιτζιακτζής - Μπισαξής
- Σημιτζής – Σιμιτζής
- Δεμερτζής – Τεμερτζής
- Σπετζέρης – Σπετζάρης
- Χρυσάφος – Χρυσοφός – Χρυσικός – Χρυσοχόος
- Καζάζης – Μεταξάς
- Βαφιάς - Μπογιατζής
- Μενζιλτζής – Μιτζιλτζής – Ταχυδρόμος – Πεζοδρόμος – Γραμματοκομιστής - Ερμής
- Ξηριστής – Ξουραφιστής – Μπαρμπέρης
- Ράπτης – Τερζής
- Ζευγός – Ζευγολάτης
- Κρασοπούλος – Οινοπώλης
- Καπνοπώλης – Ταμπακοπούλος
- Γύφτος – Δεμερτζής/Τεμερτζής – Σιδεράς – Φαύρος – Ντοκμετζής
- Μουμτζής – Κεράς
- Τελώνης – Κουμερκιάρης
- Καλαϊτζής – Φαναρτζής
- Ελαιομυλωνάς – Λητριβιάρης
- Ανυφαντής – Υφαιδός
- Μαχαράς – Μπιτζακτζής/Μπιτζιακτζής/Μπισαξής
- Φούρναρης – Ψωμάς
- Χαμαμτζής – Λουτράρης
- Λουκανδιέρης – Καταλυματίας

Πίνακας 3
Επαγγέλματα (αναλυτικά)

Επάγγελμα	Αρχηγός	Ποσοστό
Αγορανόμος	1	0,045
Αγωγάτης	2	0,090
Αλαχτζής	1	0,045
Αμπατζής	39	1,753
Αναφορογράφος	1	0,045
Αντιγραφέας	1	0,045
Αντιπρόεδρος	2	0,090
Ανυφαντής	3	0,135
Αξιωματικός	11	0,494
Αργός	18	0,809
Αρχιερεύς	2	0,090
Αρχιμανδρίτης	1	0,045
Αρχιμουσικός	1	0,045
Αρχιτέκτων	2	0,090
Αστυνομικός	1	0,045
Αστυνόμος	2	0,090
Βαστάζος	7	0,315
Βαφιάς	1	0,045
Βιβλιοδέτης	2	0,090
Βουλευτής	28	1,258
Βουτζάς	2	0,090
Γενικός αστυνόμος	1	0,045
Γενικός γραμματέας	13	0,584
Γεωργός	3	0,135
Γούναρης	29	1,303
Γραμματέας	43	1,933
Γραμματικός	4	0,180
Γραμματοκομιστής	1	0,045
Γραφεύς	1	0,045
Γύφτος	3	0,135
Δάσκαλος	2	0,090
Δεβατζής	1	0,045
Δέκαρχος	1	0,045
Δεμερτζής (Τεμερτζής)	8	0,360
Δεσπότης	1	0,045
Διάκονος	1	0,045
Διδάσκαλος	1	0,045
Δούλα	1	0,045
Δουλγέρης (Τουλγέρης)	19	0,854
Δουλευτής	29	1,303
Δούλος	2	0,090
Εκκλησιάρχης	1	0,045
Εκτελεστής	1	0,045
Ελαιομυλωνάς	1	0,045

Εμπορος	181	8,135
Επαρχος	3	0,135
Επιλοχαγός	2	0,090
Επιλοχίας	1	0,045
Επιστάτης	9	0,404
Επίτροπος	3	0,135
Ερμής	4	0,180
Εφημέριος	3	0,135
Ζευγός	1	0,045
Ζευγολάτης	1	0,045
Ζήτουλας	2	0,090
Ζωγράφος	6	0,270
Θαλασσινός	4	0,180
Θυρωρός	2	0,090
Ιατρός	30	1,348
Ιατροχειρουργός	1	0,045
Ιερεύς	23	1,034
Καζαντζής	5	0,225
Καζάκης (Καζάσης)	21	0,944
Καϊζής	4	0,180
Καϊκτζής	3	0,135
Καλαϊτζής	3	0,135
Καλόγερος	5	0,225
Κανατάς	1	0,045
Κανονιέρης	1	0,045
Κανταρτζής	1	0,045
Καπετάνιος	1	0,045
Κάπηλος	5	0,225
Καπνοπώλης	5	0,225
Καποτάς	12	0,539
Καστανάς	1	0,045
Καταλοματίας	1	0,045
Καφετζής	29	1,303
Κεράς	1	0,045
Κλειδαράς	1	0,045
Κουμερκιάρης	1	0,045
Κουντουράς	2	0,090
Κρασοπούλος	6	0,270
Κτίστης	6	0,270
Λαγουμιτζής	1	0,045
Λαγουτάρης	2	0,090
Λαδός	1	0,045
Λαχανάς	1	0,045
Λεφτουργός	9	0,404
Λητριβιάρης	1	0,045
Λιμενάρχης	1	0,045
Λουκανδιέρης	5	0,225
Λουτράρης	3	0,135

Λοχίας	2	0,090
Μάγειρας	27	1,213
Μαμή	1	0,045
Μαραγκός	30	1,348
Μαχαιράς	8	0,360
Μενζιλιτζής	1	0,045
Μεταξάς	14	0,629
Μεταπράτης	30	1,348
Μιτζιλτζής	2	0,090
Μουμτζής	2	0,090
Μουσικός	6	0,270
Μπακάλης	79	3,551
Μπαλωματής	3	0,135
Μπαρμπέρης	15	0,674
Μπαρουτζής	2	0,090
Μπισαξής	2	0,090
Μπιτζακτζής (Μπιτζιακτζής)	3	0,135
Μπογιατζής	4	0,180
Μπουλουκτζής	2	0,090
Μπουρεκτζής	3	0,135
Ναύτης (Μαρινάρος)	18	0,809
Ντοκμετζής	1	0,045
Ξηριστής	7	0,315
Ξουραφιστής	1	0,045
Οινοπώλης	2	0,090
Παιγνιδιάτορας	1	0,045
Παπουτζής	59	2,652
Παραστάτης	22	0,989
Πεζοδρόμος	2	0,090
Πεζός	4	0,180
Πολεμικός	4	0,180
Πολιτικός	103	4,629
Πραγματευτής	2	0,090
Πρόεδρος	1	0,045
Πρωτοκολητής	1	0,045
Πυροβολιστής	2	0,090
Ρακοπούλος	22	0,989
Ράπτης	97	4,360
Σείζης	1	0,045
Σαλεπιτζής	4	0,180
Σαμανιτζής	1	0,045
Σαμαρτζής	2	0,090
Σαπουντζής	2	0,090
Σαράτζης	29	1,303
Σελαχτζής	2	0,090
Σιμιτζής (Σημιτζής)	2	0,090
Σιδεράς	7	0,315

Σχινάς (Σκινάς / Σχοινάς)	3	0,135
Σοβατζής	2	0,090
Σουγιουλτζής	3	0,135
Σπετζέρης (Σπετζάρης)	10	0,45
Στρατηγός	7	0,315
Στρατιώτης	172	7,730
Στρατιωτικός	18	0,809
Συρμακέζης	2	0,090
Ταγματάρχης	1	0,045
Τακτικός	16	0,719
Ταμίας (Ταμείας)	3	0,135
Ταμπάκης	19	0,854
Ταμπακοπούλος	1	0,045
Ταμπακτζής	2	0,090
Ταχυδρόμος	2	0,090
Τελάλης	20	0,899
Τελώνης	1	0,045
Τερζής	9	0,404
Τζαρουχάς	12	0,539
Τουτουτζής	13	0,584
Τουφεκτζής	25	1,124
Τυπογράφος	1	0,045
Υπασπιστής	1	0,045
Υπαστυνόμος	1	0,045
Υπηρέτης	1	0,045
Υπουργός	4	0,180
Υφαιδός / Υφαδός	1	0,045
Φαναρτζής	2	0,090
Φαύρος	3	0,135
Φούρναρης	22	0,989
Φουσεκτζής	1	0,045
Φροντιστής	5	0,225
Φρούραρχος	1	0,045
Χαλβατζής	3	0,135
Χαλκεύς	2	0,090
Χαμάλης	32	1,438
Χαματζής	1	0,045
Χασάπης	25	1,124
Χειρούργος	3	0,135
Χιλίαρχος	1	0,045
Χρυσάφος	8	0,360
Χρυσικός	22	0,989
Χρυσοφός	1	0,045
Χρυσοχόος	9	0,404
Ψαθός	2	0,090
Ψάλτης	1	0,045
Ψαρράς	13	0,584

Ψωμάς	43	1,933
Ωρολογάς	3	0,135
Δεν αναφέρεται	327	14,697

Πίνακας 4
Στρατιωτικά – Μη στρατιωτικά επαγγέλματα

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ (ποσοστό 11,327%)

Αξιωματικός
Δέκαρχος
Επιλοχαγός
Επιλοχίας
Κανονιέρης
Λοχίας
Μπουλουκτζής
Πεζός
Πολεμικός
Πυροβολιστής
Στρατηγός
Στρατιώτης
Στρατιωτικός
Ταγματάρχης
Τακτικός
Υπασπιστής
Φροντιστής
Φρούραρχος
Χιλίαρχος

ΜΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ (ποσοστό 73,976%)

Αγορονόμος
Αγωγιάτης
Αλαχτζής
Αμπατζής
Αναφορογράφος
Αντιγραφέας
Αντιπρόεδρος
Ανυφαντής
Αρχιερεύς
Αρχιμανδρίτης
Αρχιμουσικός
Αρχιτέκτων
Αστυνομικός/Αστυνόμος
Βαστάζος
Βαφιάς
Βελωτάς
Βιβλιοδέτης
Βουλευτής
Βουτζάς
Γενικός Αστυνόμος
Γενικός Γραμματέας
Γεωργός
Γούναρης

Γραμματέας
Γραμματικός
Γραματοκομιστής
Γραφεύς
Γύφτος
Δάσκαλος/Διδάσκαλος
Δεβατζής
Δεμερτζής/Τεμερτζής
Δεσπότης
Διάκονος
Δούλα
Δουλγέρης/Τουλγέρης
Δουλευτής
Δούλος
Δραγάτης
Εκκλησιάρχης
Εκτελεστής
Ελαιομυλωνάς
Έμπορος
Έπαρχος
Επιστάτης
Επίτροπος
Ερμής
Εφημέριος
Ζευγός
Ζευγολάτης
Ζωγράφος
Θαλασσινός / Ναύτης-Μαρινάρος
Θυρωρός
Ιατρός
Ιατροχειρουργός
Ιερεύς
Καζαντζής
Καζάσης/Καζάκης
Καϊζής/Καϊκτζής
Καλαϊτζής
Καλόγερος
Κανατάς
Κανταρτζής
Κάπηλος
Καπνοπώλης
Καποτάς/Καμποτάς
Καστανάς
Καταλυματίας
Καφετζής/Καφετζής
Κεράς
Κλειδαράς
Κουντουράς
Κρασοπούλος
Κτίστης

Λαγουτάρης
Λαδάς
Λαχανάς
Λεφτουργός
Λητριβιάρης
Λιμενάρχης
Λουκανδιέρης
Λουτράρης
Μάγειρας
Μαμή
Μαραγκός
Μαχαιράς
Μενζιλιτζής/Μιτζιλτζής
Μεταξάς
Μεταπράτης
Μουμτζής
Μουσικός
Μπακάλης
Μπαλωματής
Μπαρμπέρης
Μπισαξής/Μπιτσακτζής/Μπιτσιακτζής
Μπογιατζής
Μπουρεκτζής
Ντοκμετζής
Ξηριστής/Ξουραφιστής
Οινοπώλης
Παιγνιδιάτορας
Παπουτζής
Παραστάτης
Πεζοδρόμος
Πολιτάρχης
Πολιτικός
Πραγματευτής
Πρόεδρος
Πρωτοκολητής
Ρακοπούλος
Ράπτης
Σαλεπιτζής
Σαμανιτζής
Σαμαρτζής
Σαπουντζής
Σαράτζης
Σείζης
Σελαχτζής
Σημιτζής/Σιμιτζής
Σιδεράς
Σκινάς/Σχινάς/Σχοινάς
Σοβατζής
Σουγιουλτζής
Σπετζάρης/Σπετζέρης

Συρμακέζης
 Ταμίας/Ταμείας
 Ταμπάκης
 Ταμπακοπούλος
 Ταμπακτζής
 Ταχυδρόμος
 Τελώνης
 Τερεζής
 Τζαρουχάς
 Τουτουντζής
 Τυπογράφος
 Υπαστυνόμος
 Υπηρέτης
 Υπουργός
 Υφαιδός (Υφαδός)
 Φαναρτζής
 Φαύρος
 Φούρναρης
 Χαλβατζής
 Χαλκεύς
 Χαμάλης
 Χαμαμτζής
 Χασάπης
 Χειρουργός
 Χρυσαφός/Χρυσοφός
 Χρυσικός
 Χρυσοχόος
 Ψαθάς
 Ψάλτης
 Ψαρράς
 Ψωμάς
 Ωρολογάς

Σημείωση: στην κατηγοριοποίηση αυτή δεν έχουμε συμπεριλάβει τα επαγγέλματα του *αργού* και του *ζήτουλα*, αφού δε δηλώνουν κάποιο συγκεκριμένο επάγγελμα· επίσης, δεν έχουμε εντάξει αυτά των *λαγουμιτζή*, *καπετάνιου*, *μπαρουτζή*, *τουφεκτζή* και *φουσεκτζή*, επειδή ανάλογα με τη σημασία τους –εδώ προκύπτει το πρόβλημα προσδιορισμού του ακριβούς περιεχομένου τους- θα μπορούσαν να ενταχθούν και στις δύο κατηγορίες.

Λεξιλόγιο

- *Αλαχτζής*, ο εμπορευόμενος με ανταλλαγή πραγματειών, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Α), σελ. 13.
- *Αμπατζής* (τουρκ. abaci), ο ράπτης και πωλητής δερμάτων εξ αμπά , βλ. J.W. Redhouse, σελ. 2 και H. C. Hony, σελ. 1.
- *Ανυφαντής*, ο υφαντής, βλ. Εμμ. Κριαράς, τ. Β' (1971), σελ. 286-287.
- *Βουτζάς*, ο καδοποιός, βλ. Εμμ. Κριαράς, τ. Δ', σελ. 179-180
- *Δεβετζής* (τουρκ. deveci), ο οδηγός καμήλας, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 290 και H.C. Hony, σελ. 76
- *Δεμερτζής* (τουρκ. demirci), ο σιδηρουργός, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 282 και H.C. Hony, σελ. 73· ο σιδηρουργός, γνωστός τότε και ως *γύφτος*, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 309.
- *Δουλγέρης* (τουρκ. dülger), ο μαραγκός, ο κτίστης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 86 και H.C. Hony, σελ. 86.
- *Επίτροπος*, ο τοποτηρητής, ο προεστός, ο διοικητής, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Β), σελ. 516.
- *Καζάζης* (αραβ. Kazaz), ο μεταξάς, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 627.
- *Καζαντζής* (τουρκ. kazanci), ο κατασκευαστής καζανιών, ο λεβητοποιός, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 627 και H.C. Hony, σελ. 182.
- *Καλαιτζής* (τουρκ. kalayci), ο φαναρτζής, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 584 και H.C. Hony, σελ. 169.
- *Κανταρτζής* (τουρκ. kantarci), ο αρμόδιος για τη ζύγιση υπάλληλος, βλ. H.C. Hony, σελ.173· ο κατασκευαστής ή πωλητής κανταριών, ο ζυγιστής ή ο αρμόδιος για τη ζύγιση υπάλληλος, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 595.
- *Κουμερκιάρης*, ο τελώνης, ο εισπράκτορας τελωνειακών δασμών, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Α), σελ. 1400.
- *Κουντουράς* (τουρκ. Kunduraci), ο κατασκευαστής υποδημάτων ευρωπαϊκού τύπου, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 685 και H.C. Hony, σελ. 201.
- *Λαγουμιτζής* (τουρκ. lağimci), ο υπονομοποιός, ο λαγουμιτζής, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 701 και H.C. Hony, σελ. 207.
- *Λεφτουργός*, ο μετά λεπτότητας εργαζόμενος ειδικός τεχνίτης και κυρίως ο ξυλουργός, ο ξυλογλύπτης, βλ. Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιο (Β), σελ. 790.
- *Λοκαντιέρης* (ιταλ. locandiere), ο πανδοχέας, ξενοδόχος, βλ.
- *Μαρινάρος*, (ιταλ. marinajo), ο ναύτη, ναυτικός, βλ.
- *Μενζιλτζής* (τουρκ. menzil), ο ταχυδρόμος με άλογα, βλ. H.C. Hony, σελ. 224 και J.W. Redhouse, σελ. 756.
- *Μουμιτζής* (τουρκ. mumcu), ο κηροποιός, ο κηροπώλης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 797 και H.C. Hony, σελ. 236.
- *Μπιτσακτζής* (τουρκ. bicakci), ο κατασκευαστής ή ο πωλητής μαχαιριών, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 170 και H.C. Hony, σελ. 41.

- *Μπογιατζής* (τουρκ. boyaci), ο βαφεύς, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 193· ο βαφεύς ενδυμάτων, υφασμάτων και ο πωλητής βαφών, βλ. Βασ. Δημητριάδης, σελ. 97.
- *Μπουρεκτζής* (τουρκ. börek), ο κατασκευαστής ή πωλητής πίτσας, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 196 και H.C. Hony, σελ. 45.
- *Ντοκμετζής* (dökmeci) , ο μεταλλοχύτης, ο μεταλλουργός, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 310 και H.C. Hony, σελ. 83.
- *Παιγνιδιάτορας*, ο οργανοπαίκτης, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 313.
- *Παραστάτης*, ο πληρεξούσιος, βλ. Γεώργιος Δημακόπουλος, σελ. 102.
- *Σαμανιτζής*, ο κατασκευαστής βρεφικού λίκνου, γνωστού τότε ως σαρμανίτσα και σαμανίτσα, βλ. Ευάγγ. Μπόγκας, τ. Α΄, σελ. 339.
- *Σαράτζης* (αραβ. serrac), ο σαμαράς, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 985 και H.C. Hony, σελ. 291· ο ράπτης και διακοσμητής δερμάτων, ο σελλοποιός, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 308.
- *Σειΐζης* (αραβ. sa'iz), ο ιπποκόμος, βλ. Βασ. Δημητριάδης, σελ. 96.
- *Σελαχτζής*, ο κατασκευαστής των σελαχιών, της γνωστής μεγάλου πλάτους πολλαπλής χρήσεως δερμάτινης ζώνης των φουστανελλοφόρων, βλ. Χρ. Ρέππας, σελ. 310.
- *Σιμιτζής* (τουρκ. simit), ο κατασκευαστής ή πωλητής κουλουριών, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1019 και H.C. Hony, σελ. 301.
- *Σουγιουλτζής* (τουρκ. suyolcu), ο εργάτης υδραγωγείου, ο υδρονόμος, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1037 και H.C. Hony, σελ. 310.
- *Σπετζέρης* (-άρης, ιταλ. Spezieria), ο φαρμακοποιός, βλ.
- *Συρμακέζης* (τουρκ. sirmakes), ο κατασκευαστής χρυσής ή ασημένιας κλωστής (υφασμάτων), βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1014 και H.C. Hony, σελ. 304.
- *Τερτζής* (τουρκ. derzi), ο ράπτης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 287 και H.C. Hony, σελ. 344.
- *Τζαρουχάς* (zarıkcı), ο κατασκευαστής ή πωλητής υποδημάτων από ακατέργαστο δέρμα, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 241 και H.C. Hony, σελ. 58.
- *Τουτουντζής* (τουρκ. tütüncü), ο καπνοπαραγωγός ή ο καπνοπώλης, βλ. J.W. Redhouse, σελ. 1193 και H.C. Hony, σελ. 356.
- *Φάυρος* (λατ. faber), ο σιδηρουργός.
- *Φροντιστής*, ο υπάλληλος που ασχολείται με τη φύλαξη πραγμάτων (κινητών)· ειδικότητα στο στρατό (αξιωματικού ή υπαξιωματικού) που ασχολείται με τη διαχείριση στρατιωτικού υλικού, βλ. *Λεξικό της κοινής ελληνικής*, σελ. 1442.
- *Χαμαμπτζής*, ο ιδιοκτήτης δημόσιου λουτρού, βλ. H.C. Hony, σελ. 126 και J.W. Redhouse, σελ. 442.

Βιβλιογραφία (για την ερμηνεία των επαγγελματών).

Hony H. C., *A Turkish-English Dictionary*, Oxford 1967 (α΄ έκδ. 1947).

Redhouse J. W., *Türkçe – İngilizce Sözlük : Turkish – English Dictionary*, Istanbul 1968 (α΄ έκδ. 1890).

Βασίλης Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη της Παρακμής*, Ηράκλειο 1997.

Γεώργιος Δημακόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις κατά την Επανάστασιν 1821-1827*, Αθήναι 1966.

Κριαράς Εμμανουήλ, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Δημόδους Γραμματείας (1100-1669)*, Θεσσαλονίκη 1968-1973.

Λεξικό της κοινής ελληνικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1998.

Μπόγκας Ευάγγελος, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, τ. Α-Β, Ιωάννινα 1960.

Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι 1895 (α' έκδ. 1852).

Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της καθ' ημάς Ελληνικής Διαλέκτου*, Αθήναι 1857 (α' έκδ. 1835).

Χρήστος Ρέππας, «Γενική απογραφή του πληθυσμού του Ναυπλίου κατά το 1825», *Μνημοσύνη*, τ. 9 (1982-84).

Σημείωση: οι παραπομπές από το λεξικό του Σκαρλάτου Δ. Βυζάντιου, *Λεξικόν της καθ' ημάς Ελληνικής Διαλέκτου*, Αθήναι 1857, δηλώνεται ως Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Α)· ενώ οι αντίστοιχες από το Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος, *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι 1895, δηλώνεται ως Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος (Β).